MŰ-HELYEK
Sorozatszerkesztő: Orosz Magdolna

8.

Tömegek és ünnepek

A nyilvánosság rítusai a közép-európai modernségben

Szerkesztette:
Csúri Károly, Orosz Magdolna, Szendi Zoltán

Gondolat Kiadó
Budapest, 2009

Fordította
Fenyves Miklós, Iványi-Szabó Rita, Kurdi Benedek, Kurdi Imre

Lektorálta
Szentandrási Erzsébet

Az NKFP/6/2005. számú projekt keretében létrejött kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal (NKTH) és a Kutatás-fejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Iroda (KPI) támogatta, amely támogatás forrása a Kutatási és Technológiai Innovációs Alap.

 Jedlik Ányos program

A projekt a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal támogatásával valósult meg.

www.gondolatkiado.hu
A kiadásért felel Bácskai István
Tördelés: Heckmann Tamás

ISSN 1788-2427
ISBN 978 963 693 174 2

Tartalom

II. Fikciók

III. Tér-mozgás

IV. Közvetítések

V. Technikák

Előszó

A Regionalitás, kulturális technikák, tudományképek a századforduló és a két világháború közötti korszak kultúrájában című kutatási projekt 2006 elején indult az ELTE Germanisztikai Intézete, a Pécsi Egyetem Német Nyelvű Irodalmak Tanszéke és a Szegedi Tudományegyetem Germán Filológiai Intézete kutatói, valamint a Gondolat Kiadó munkatársai részvételével.

A projekt fő célkitűzése a kutatások három éve alatt a regionalitás és a kulturális transzfer jelenségeinek vizsgálata volt, különös tekintettel a századforduló és a két világháború közötti időszak német nyelvű kultúrájára, ezen belül elsősorban a budapesti, bécsi és berlini kulturális életben, valamint egyes ún. „másodlagos centrumokban" zajló folyamatok kulturális és technológiai csereviszonyaira. A kutatások a nemzetközi elméleti és módszertani eredmények kritikus reflexiójával, eredményeik továbbgondolásával, a vizsgálódások kiterjesztésével új megvilágításba szándékozták helyezni az urbanizációban meghatározó szerepet betöltő médiák kulturális és tudományos hatékonyságát, s a magyarországi germanisztikai vizsgálódásokban ilyen szintetizáló megközelítéssel mindeddig nem vizsgált terület egyes vonatkozásainak sokrétű feltárását tették lehetővé.

A kutatások olyan történeti korszakra és régióra irányultak, amely sok tekintetben modellértékű a mai kulturális folyamatok, komplex jelenségek elemzésében és megértésében. Az Osztrák–Magyar Monarchia mint térbeli és időbeli jelenség a maga heterogén társadalmával és kultúrájával, nyelvi és regionális kapcsolatrendszerével, valamint a felbomlását követő ellentmondásos szociális és kulturális diverzifikációval olyan „terep", melynek vizsgálata több kutatási irány, többek között az általános kultúratudományi vizsgálatok, a történeti regionális tanulmányok, a posztkoloniális művelődéselmélet, a kulturális transzfer, az interkulturális narratológia tárgyát képezi, és elsőrendűen interdiszciplináris szemlélettel közelíthető meg. A projekt munkatársai a korszak kultúrájának és irodalmának nyelvi, lokális és regionális rétegződését, valamint nemzetközi viszonyrendszerét állították a kutatások középpontjába, különös tekintettel a technikai és kulturális innovációk kölcsönhatására, a kulturális különbségek, párhuzamosságok és összefonódások máig érzékelhető hatására.

A kutatások elméleti és módszertani alapjai a célkitűzéseknek megfelelően szerteágazóak és első pillantásra heterogének voltak, ami ugyanakkor hozzájárult az irodalomtudomány kultúratudományos kontextualizálásának,[1] a kulturális

transzferkutatások[2] és a kulturális topográfia,[3] a narratológia újabb elméleti és történeti megközelítéseinek,[4] valamint az interkulturális germanisztikai kutatások[5] területén végbement elmozdulások kritikus reflexióját is. A vizsgálatok mindezen előzmények alapján Berlin, Bécs és Budapest mint kulturális centrumok gyakorta ellentmondásos, dinamikus transzferfolyamataira összpontosultak a 19. század utolsó évtizedeitől a második világháború kitöréséig tartó időszakban, és különös figyelmet szenteltek az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Magyarország regionális sajátosságainak.

A projekt keretében elvégzett kutatások eredményei több publikációban váltak hozzáférhetővé. Három antológia dokumentálja az összetett kutatási terület egy-egy sajátos aspektusát: Az első a tudástranszfer szerteágazó folyamatait

1 Vö. pl. Ansgar Nünning, Vera Nünning (szerk.): *Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven.* Stuttgart, Weimar: Metzler, 2003; Astrid Erll, Marion Gymnich, Ansgar Nünning (szerk.): *Literatur – Erinnerung – Identität: Theoriekonzeptionen und Fallstudien.* Trier: WVT, 2003; Marion Gymnich, Birgit Neumann, Ansgar Nünning (szerk.): *Kulturelles Wissen und Intertextualität – Theoriekonzeptionen und Fallstudien zur Kontextualisierung von Literatur.* Trier: WVT, 2006.

2 Ld. ehhez Federico Celestini, Helga Mitterbauer (szerk.): *Ver-rückte Kulturen. Zur Dynamik kulturellen Transfers.* Tübingen: Stauffenburg, 2003; Helga Mitterbauer, Katharina Scherke (szerk.): *Ent-grenzte Räume. Kulturelle Transfers um 1900 und in der Gegenwart.* Wien: Passagen, 2005.

3 Vö. többek között Sigrid Weigel: „Zum »topographical turn«. Kartographie, Topographie und Raumkonzepte in den Kulturwissenschaften", in: *KulturPoetik* 2,2 (2002), 151–165. o.; Stephan Günzel (szerk.): *Topologie. Zur Raumbeschreibung in den Kultur- und Medienwissenschaften.* Bielefeld: Transcipt, 2007; Barney Warf, Santa Arias: *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives.* New York, London: Routledge, 2008.

4 Történeti műfajelméleti kérdésekkel kapcsolatban vö. Marion Gymnich, Birgit Neumann, Ansgar Nünning (szerk.): *Gattungstheorie und Gattungsgeschichte.* Trier: WVT, 2007. A narratológia újabb tendenciáihoz ld. például Ansgar Nünning, Vera Nünning (szerk.): *Neue Ansätze in der Erzähltheorie.* Trier: WVT, 2002; Tom Kindt, Hans-Harald Müller (szerk.): *What Is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory.* Berlin, New York: de Gruyter, 2003; Orosz Magdolna, Jörg Schönert (szerk.): *Narratologie interkulturell. Entwicklungen – Theorien.* Frankfurt/M.: Peter Lang, 2004.

5 Ld. ezzel kapcsolatban Alois Wierlacher, Andrea Bogner (szerk.): *Handbuch interkulturelle Germanistik.* Stuttgart, Weimar: Metzler, 2003.

öleli fel társadalmi, politikai és morális következményeivel együtt, és válogatást nyújt olyan német és magyar nyelvű publicisztikai szövegekből, amelyek többdimenzionális értelmezési modellben helyezik el a tudásközvetítés bonyolult diszkurzív mezőjét.[6] A második szöveggyűjtemény a kiállítás, a fantasztikum, a krimi és a színház tematikus súlypontjaira összpontosít, valamint lényeges folyamatokat kiváltó évekre, hogy ezáltal felmutassa a populáris és a nemzeti kultúra intézményesülésének különféle „helyeit".[7] A harmadik antológia a salzburgi, szegedi és pécsi ünnepi játékok publicisztikai recepciója révén közelíti meg a reprezentációs elképzeléseket, kritikai reflexiójukat és az előadások gyakorlatát, különös tekintettel a sokrétű transzferfolyamatokra, a szempontok és perspektívák heterogenitására.[8] A kutatások által felvetett legfontosabb kérdéskörök elméleti reflexiójára került sor a 2007 májusában tartott nemzetközi workshopon, amely az önreprezentáció egymással versengő formáit állította középpontba az Osztrák–Magyar Monarchia korában és a felbomlását követő időszakban, s elsősorban az egyéni, csoportspecifikus és állami reprezentáció kölcsönhatásaira, az egyes médiák, etnikumok, régiók és kulturális technikák önmeghatározására koncentrált.[9]

A jelen kötet a kutatások vizsgálatait és vitakérdéseit folytatja, s egyúttal le is zárja őket, amennyiben a 2008 júniusában Budapesten *Feste Massen – Massenfeste. Ritualisierte Öffentlichkeiten im mittelosteuropäischen Raum 1867–1939* címmel megtartott nemzetközi konferencia előadásait (néhány más tanulmánnyal kiegészülve) tartalmazza, s ezáltal bizonyos mérleget is kíván vonni. A konferencia a kutatási projekt három fő fogalmát, a regionalitás, a tudományképek és a kulturális technikák kérdéskörét fogta össze olyan tömegrendezvényekre összpontosítva, amelyek példaszerűen képesek szemléltetni a kulturális

6 Kerekes Amália, Teller Katalin (szerk.): *Váltó-és keresztkapcsolások. A tudásközvetítés folyamatai a két világháború közti magyar és német nyelvű kultúrában.* Budapest: Gondolat, 2006.

7 Kecsmár Krisztina, Szabó Judit, Szendi Zoltán (szerk.): *Keresztmetszetek. Kiállítás, népszínház és fantasztikum a magyar és német nyelvű kultúrában 1875 és 1917 között* (CD-ROM-melléklettel). Budapest: Gondolat, 2007.

8 Kerekes Amália, Kindl Melinda, Szabó Judit (szerk.): *Post festum. Szabadtéri játékok a két világháború között Salzburgban, Szegeden és Pécsett.* Budapest: Gondolat, 2009.

9 A workshop anyaga megjelent, ld. Csúri Károly, Mihály Csilla, Szabó Judit (szerk.): *Határátlépések. Kulturális terek reprezentációi.* Budapest: Gondolat, 2009.

transzfer szociális, intézményi és topográfiai dimenzióit. Az előadások témája demonstrációkra, jubileumi ünnepségekre, emléknapokra, ünnepi játékokra, egyesületekre terjedt ki, amelyek lehetővé tehettek regionális, állami, társadalmi összevetéseket is. A tömegrendezvények elemzésére sokféle, kultúraszemiotikai, kultúra- és irodalomtudományi, ideológiatörténeti, szociológiai stb. módszertani eszköztár alkalmazható és kapcsolható össze, amelyek az (ünnepi) tömegrendezvények más-más aspektusait tudják megragadni[10] – a nyilvános terek használata különböző tömegrendezvényeken és a közösségek színpadi reprezentációiból kiolvasható állami, régiók feletti, nemzeti, helyi, pártpolitikai és egyházi érdekek, az új médiák megjelenésének következményei s a tömegkulturális gyakorlatokban menekülési pontként vagy utópikus kilépési lehetőségként való felhasználásuk,[11] a tömegképződés kultúrtechnikai formáinak reflexiója és szépirodalmi megjelenésük, valamint az elit- és a tömegkultúra közötti átmenetek tág teret nyitnak az elemző megközelítések, esettanulmányok számára. A kollektív történeti tudat egyes itt vizsgált aspektusai és a publicisztikában regionális eltérésekkel megjelenő reprezentációs formái,[12] valamint bizonyos kulturálisan és történetileg meghatározott tudásszociológiai törekvések szintén hozzájárulhatnak további módszertani tisztázásokhoz és az Osztrák–Magyar Monarchiát megelőző és követő átmeneti időszakok újabb jelenségeinek feltárásához.

A szerkesztők

10 A kérdés történeti áttekintéséhez vö. például Uwe Schultz: *Das Fest: eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart.* München: C. H. Beck, 1988.

11 Vö. pl. Florian Nelle: *Künstliche Paradise. Vom Barocktheater zum Filmpalast.* Würzbung: Königshausen & Neumann, 2005.

12 Más szemszögből vö. ehhez például Christian Jäger, Erhard Schütz (szerk): *Städtebilder zwischen Literatur und Journalismus. Wien, Berlin und das Feuilleton der Weimarer Republik.* Wiesbaden: DUV, 1999.

KÖZTEREK

Vörös Boldizsár

Különböző politikai hatalmak – ugyanabban a fővárosban
Szimbolikus térfoglalási akciók Budapesten 1918–1919-ben

Politikai erők, eszméik terjesztése, hatalmuk érzékeltetése és legitimálása érdekében nemritkán alkalmaznak szimbolikus térfoglalási eljárásokat, amelyekkel egy-egy közösség életében kulcsfontosságú területek, így például egy ország fővárosa, illetve legfontosabb közterületei, épületei jelképes birtokbavételére törekednek. Előfordulhat ugyanakkor az is, hogy e politikai erők nemcsak a teret akarják ilyeténképpen meghódítani, hanem, hasonló megfontolásokból, azzal párhuzamosan, az idő egyfajta sajátos birtokbavételét is igyekeznek végrehajtani: bizonyos történelmi események saját maguk előzményeiként, egyes történelmi személyek saját elődeikként történő felidézésével – ezzel együtt pedig más események és figurák határozott bírálatával, elutasításával. Mindezen célok megvalósítására sokféle eszköz kínálkozik: így többek között a különféle politikai jelképek (képek, szobrok stb.) használata; középületek birtoklásának hangsúlyozása; utcák, terek átnevezése; emlékművek állítása, átalakítása vagy eltávolítása; szimbolikus súlyú közéleti beszéd tartása (amelynél különösen fontos az időpont és a hely); továbbá jelképértékkel bíró közösségi rendezvények, tömeggyűlések szervezése, lebonyolítása. Egyes esetekben a politikai erők ezen eszközök közül egyszerre többet is alkalmazhatnak céljaik érdekében.[1] Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak: az 1918-as polgári demokratikus forradalom, az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság és az 1919-es ellenforradalom látványos szimbolikus térfoglalási eljárásai[2] jól szemléltetik a

1 Bodó Julianna, Biró A. Zoltán: „Szimbolikus térfoglalási eljárások", in: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban.* Csíkszereda: KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, 2000 (Helyzet könyvek), 9–42. o.

2 Ezekről ld. még: Vörös Boldizsár: „Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben", in: *Budapesti Negyed* 8 (2000), 3–4. sz. 144–172. o.; uő: „Térfoglalás Budapesten – térfoglalás a történelemben? A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepsége 1919. november 16-án", in: Pásztor

fentiekben vázoltakat, elemzésük során pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy e nagy akciók adott esetben egymás ellen is irányulhatnak – akár úgy is, hogy ugyanakkor rokon jellegű eszközöket alkalmaznak.

A köztársaság kikiáltása – és „a nép"

A polgári forradalom leglátványosabb szimbolikus térfoglalási akciójára a magyar köztársaság kikiáltása alkalmából 1918. november 16-án került sor. Az államforma megváltoztatásával kapcsolatos politikai-jogi eljárások lefolytatása a Parlamentben zajlott,[3] az épület elé pedig a rendezvény szervezői hatalmas tömeget vonultattak fel.[4] A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetői az általuk mozgósított munkásságot önmaga, sőt általában „a nép" jelképeként szándékoztak megjeleníteni az ünnepségen, amint azt a *Népszavá*ban, közvetlenül az esemény előtt kiadott felhívásuk mutatja. E szerint a „régi rendszer" politikusai

Cecília (szerk.): *Ünnep – hétköznap – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Szécsény, 2000. augusztus 24–26.* Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2002 (Rendi társadalom – polgári társadalom 14), 181–186. o.

3 Ld. ehhez például: Hajdu Tibor: „A köztársaság kikiáltása. 1918. november 16.", in: *História* 12 (1990), 5–6. sz. 39–40. o.; Varga Lajos: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a köztársasági gondolat", in: Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok.* Budapest: Napvilág, 2007, 228–229. o.; Jakusch Gabriella: „Magyarország »november 16-án örök időkre szóló nemzeti ünnepet tartson«. Egy emlékezetes dátum: 1918. november 16.", in: Kreutzer Andrea, Makai Ágnes (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője.* 10. k. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 2008, 21–27. o.

4 Az ünnepség vizsgálata során felhasználtam a korabeli újságok tudósításait és képanyagát, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma Fényképtárának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye Fotótárának, a Hadtörténeti Múzeum Fotoarchívumának és a Magyar Távirati Iroda Fotoarchívumának anyagait. A rendezvényről készített, fennmaradt filmhíradó-felvételeket ld.: Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára, 2747. sz. videokazettán, passim. – Az Országház előtti tér történetéről, szimbolikus jelentőségéről újabban ld.: Gerő András: *Térerő. A Kossuth tér története.* Budapest: Új Mandátum, 2008 (Habsburg történeti monográfiák 3), passim.

valószínűen nagy számban fognak megjelenni az országgyűlés föloszlatásának aktusára s amivel sohasem számoltak, amit nem ismertek és nem támogattak, a nép sorfala között fognak fölvonulni a régi rendszer egyik erős intézményének temetésére. Mi ismerjük a szervezett munkásságot és ismerjük azt a méltóságot, amelynek magaslatára különösen most, győzelmes erejének tudatában fölemelkedett és fölöslegesnek kell tartanunk a figyelmeztetést, hogy

a képviselőház és a főrendiház tagjait még csak szóbeli inzultus se érje,

amikor letünt hatalmuk temetésére a nép között elvonulnak. A népnek meg kell mutatnia ezeknek az embereknek, mennyire nem ismerték azokat, akikkel nem akarták megosztani hatalmukat és akiknek a törvényhozástól való távoltartása érdekében vakon követték fanatikus vezéreiket minden praktikájukban és gáncsvetésükben.[5]

Az ünnepség dekorációinak készítői az Országház előtti teret főként nemzetiszínű és vörös lobogókkal díszítették; póznák közé kifeszített köteleken a magyar trikolór, vörös és a főváros színeit viselő zászlók lengtek. A Parlament főhomlokzatára kétoldalt nemzetiszínű, középre pedig vörös lobogót tűztek ki. Az épület főbejáratánál vörös drapériás emelvényt helyeztek el. Az Országházzal szemben lévő épületeket is nemzetiszínű zászlókkal és vörös drapériával díszítették. A Parlament előtti térre november 16-án reggeltől folyamatosan érkeztek a különféle testületek, köztük a szociáldemokrata szakszervezetek csoportjai. A felvonulók nemzetiszínű kokárdákat, piros jelvényeket és az 1918-as forradalom jelképének számító őszirózsákat viseltek, a szociálde-

A tömeg az Országház előtti téren, 1918. november 16.

5 N. N.: „Magyar köztársaság. November 16: a köztársaság születésnapja", in: *Népszava* 1918. november 16., 5. o. – A korabeli szövegeket eredeti helyesírással közlöm, a kurziválások az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg.

mokraták irányította munkások pedig kalapjukra piros cédulát illesztettek „Éljen a köztársaság! A magyarországi szociáldemokrata párt" felirattal – amely eljárással a párt sajátosan törekedett hangsúlyozni szerepét, jelenlétét e szimbolikus térfoglalás során.

A téren különféle szervezetek képviselői osztogattak röpcédulákat az egybegyűlteknek. A felvonulásról ekként számolt be egy korabeli napilap:

> Már minden utca, amely a parlament elé vezet, emberek áradatát hozza, zsibongó, mámoros tömegeket, bokrétás lobogókkal és fölhangzik váltakozva a Himnusz, a Kossuth-nóta és Marseillaise. Zeneszóval érkezik egy csavargyár munkássága a Markó-utca felől, majd szines selyemzászlókkal különféle testületek és egyesületek. A tömegek beözönlenek a térre, amely elnyelni nem birja az áradatot. [...] Féltizenegykor egyetlen fekete folt a hatalmas tér.[6]

A Parlament kupolatermében a magyar társadalom legkülönfélébb csoportjai – köztük idős, még az 1848–1849-es magyar forradalomban és szabadságharcban részt vett katonák – jelentek meg a köztársaság kikiáltására. Ez alkalomból mondott beszédében Hock János, a magyar Nemzeti Tanács elnöke áttekintette a magyar történelmet, és így szólt az egyik jelen lévő idős szabadságharcos katonához:

> És te, nagy idők tanuja, aki először vettél részt a mi szabadságküzdelmeinkben a magyar köztársaságért, szintén nem lettél rokkant, nem lettél elnyomott vértanu a 48-as küzdelmek lebirása után, hiában mert megérted, amiért küzdöttél: hazádnak feltámadását a magyar független köztársaságban.[7]

6 N. N.: „Kikiáltottuk a magyar népköztársaságot. Néphatározat a választójogról, a sajtószabadságról, az esküdtbiráskodásról, az egyesülés és a gyülekezés szabadságáról és a földmives-nép földhöz juttatásáról. Szikratávirat a világ minden nemzetéhez", in: *Pesti Hírlap* 1918. november 17., 1. o. – A korabeli újságok beszámolóiból az derül ki, hogy az ünnepségen résztvevők különböző szövegekkel énekelték a *Marseillaise*-t: a dallamhoz illesztett, szociáldemokrata szellemiségű, magyar szöveggel minden bizonnyal a szociáldemokraták, az eredeti szöveg magyar fordításával pedig más politikai nézeteket képviselő csoportok. Vö. még ehhez például: Nagy Dezső: *Magyar munkásfolklór*. Budapest: Gondolat, 1987, 119., 127., 172. o.

7 *Az 1910. évi junius hó 21-ére hirdetett országgyülés képviselőházának naplója*. 41. k. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1918. (Az 1910. évi junius hó 21-ére hirdetett országgyülés nyomtatványai. Képviselőház. – Napló. XLI), 457. o.

De nemcsak Hock János tartotta szükségesnek, hogy megmutassa az 1918-as forradalom „történelmi előzményeit", hanem Kunfi Zsigmond szociáldemokrata miniszter is, aki további „elődfigurákat" is felemlegetett beszédében, köztük a „magyar jakobinusokat": Martinovics Ignácot és társait (akik egyébként már a 19–20. század fordulójától szerepeltek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiadványaiban rendszeresen méltatott történelmi személyek sorozatában[8]):

> Azon a napon, amikor a magyar népköztársaság álomból valósággá serdül, a hála, a kegyelet és megindulás szavával kell köszöntenünk mindazokat, akik életükkel, szenvedésükkel, munkájukkal ezt a napot mindannyiunk számára megérlelték. Gondolok azokra a férfiakra, Martinovics Ignáczra, akik a hóhér bárdja alá hajtották fejüket; gondolok azokra, akik 1849-ben proklamálták a köztársaságot és érette bitófa alá mentek és halált szenvedtek [...].

Továbbá megemlítette a világháború áldozatait és a munkásmozgalom résztvevőit.[9] A két beszédrészlet jól mutatja, hogy a tér elfoglalását mintegy kiegészítve, a rendezvény főszereplői az időben is igyekezték kijelölni az 1918-as forradalom, az új köztársaság helyét, többek között az általuk elődökként megjelenített történelmi személyek méltatásával. A Parlamentben beszédet tartott Károlyi Mihály miniszterelnök is, aki egyebek mellett kijelentette:

> Trombitaharsonával fogjuk ennek a mai napnak határozatait széjjelkürtölni az egész világba. A radio, a telefon, a telegráf működni fognak a mai napon és remélem és hiszem, hogy ezek után azok a kételyek el fognak oszlani, ha megtudják, hogy ma itt mi történt, ha megtudják, hogy a köztársaság, a demokráczia és a szocziális intézmények megvalósitásának ünnepnapján odakünn száz meg százezer ember van.[10]

A miniszterelnök tehát az új rendszer legitimációja érdekében az Országház elé felvonultatott tömeget, mintegy önmaga: „a magyar nép" jelképeként ábrázol-

8 Ld. ehhez: Vörös Boldizsár: *„A múltat végképp eltörölni"? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2004 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 33), 28–62. o., IV. t.

9 *Az 1910. évi junius hó 21-ére hirdetett országgyülés képviselőházának naplója*, 1918, 461. o.

10 Uo., 459. o.

ta. A parlamenti ülés után Károlyi az épület bejáratánál elhelyezett vörös emelvényről mondott beszédet a tömegnek, hangsúlyozva a nép, a forradalom győzelmét, a népköztársaság megalkotásának jelentőségét.

Károlyi Mihály és Hock János a Parlament főkapujánál, 1918. november 16.

Az épület más részeinél és a tér különböző pontjain további szónokok tartottak beszédeket az egybegyűlteknek. A mintegy 200 000 főnyi tömeg a beszédek után, a rendezvény befejeződésekor szétoszlott.

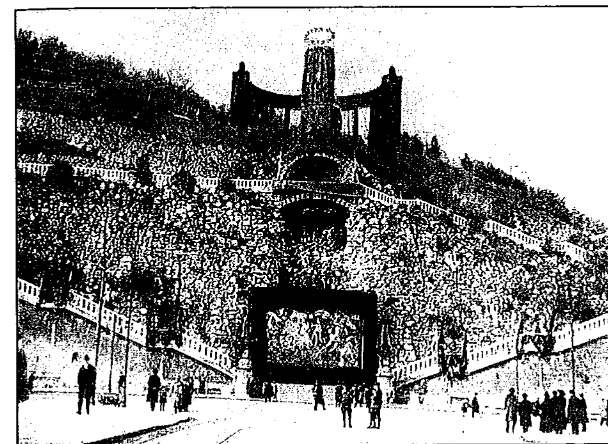
Május elseje – és „a proletariátus"

Az 1919 márciusában létrejövő Magyarországi Tanácsköztársaság döntéshozói már az új rendszer fennállásának első heteiben nem egy jelképértékű térfoglalást hajtottak végre (több budapesti laktanya és kórház átnevezése stb.), ám a diktatúra leglátványosabb szimbolikus térfoglalási akciója a fővárosi május 1-jei ünnepség volt, amelynek megrendezése ügyében már április elején intézkedett a rendszert irányító Forradalmi Kormányzótanács. Április 30-i keltezéssel, május 1-je alkalmából pedig megjelent a Forradalmi Kormányzótanács LXXX. rendelete, amely szerint „A Magyarországi Tanácsköztársaság május 1-ét, a világ forradalmi proletariátusa nemzetközi egységének emléknapját, a proletárállam ünnepévé avatja".[11]

[11] „A Forradalmi Kormányzótanács LXXX. számú rendelete", in: *Tanácsköztársaság* 1919. május 1., 1. o. – Az ünnepség vizsgálata során felhasználtam a korabeli újságok tudósításait és képanyagát, továbbá a tanulmányom 4. jegyzetében felsorolt fo-

Budapest jelképes elfoglalásának egyik legfontosabb eszköze az volt, hogy az ünnepség rendezői a diktatúra szellemiségét hirdetni hivatott dekorációkat helyeztek el a főváros belterületén, köztük általuk kiemelkedőként értékelt történelmi személyiségek: például Marx, Engels, Lenin, Karl Liebknecht szobrát, valamint Martinovics Ignác emlékművét. Budán, a Gellérthegyen Szent Gellért szobrát sárga és vörös színű oszloppal fedték be; a mögötte álló oszlopsort vörös drapériával díszítették. Alatta, a vízesésnél hatalmas allegorikus képet helyeztek el, „Dolgozzatok és tietek a Paradicsom" felirattal.

A letakart Szent Gellért-szobor és a vízesésnél elhelyezett kép, 1919. május 1. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

Az ábrázoláson kalapácsos, frígiai sapkás munkás, egy asszony és gyerekek vonulnak egy idilli táj felé, amelyben egy nagy fa alatt olvasó figura látható. A kép bal oldalán meztelen férfialak helyezkedik el, kezében lángpallossal; a jobb oldalon pedig egy másik, lángpallosos meztelen férfialak sújt le a pénzeszsákkal menekülő burzsoá figurájára.

A letakart Szent Gellért-szoborból és e képből álló kompozíció egyértelműen azt sugallta nézőinek: ne az égiektől, a szentektől várjátok a boldogságot, a Paradicsomot, hanem magatok szerezzétek meg magatoknak munkával, tanu-

tóarchívumok anyagait. Az ünnepségről készített, fennmaradt filmhíradó-felvételeket ld.: Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára, 2238/1. sz. videokazettán: *Vörös Riport-Film,* 5. – Újabban ld. még: Kerekes Amália, Teller Katalin: „PraterStern. Das Budapester Stadtwäldchen 1919", in: uők, Orosz Magdolna, Rácz Gabriella (szerk.): *Pop in Prosa. Erzählte Populärkultur in der deutsch- und ungarischsprachigen Moderne.* Frankfurt/M.: Peter Lang, 2007 (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft 11), 161–174. o.

„Dolgozzatok és tietek a Paradicsom", 1919. május 1. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

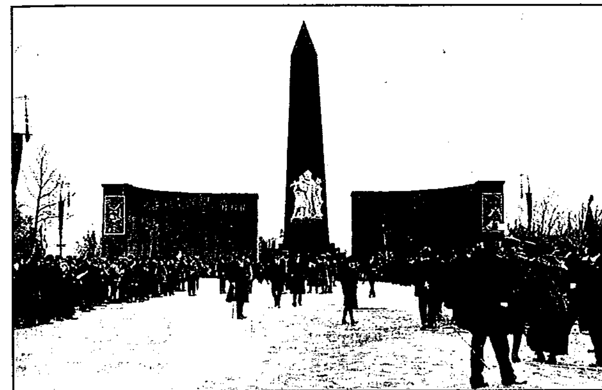
lással és – a Tanácsköztársaság elleni külföldi intervenció idején, a két kardos férfialaknak a kép előterében való elhelyezésével hangsúlyozva – szükség esetén fegyveres harccal is.

Pesten többek között a Lánchíd pesti hídfőjénél, arra a helyre, ahová 1867-ben, Ferenc József magyar királlyá koronázása alkalmából a koronázási dombot építették,[12] és ahová a későbbiekben az uralkodó lovas szobrának kellett volna kerülnie,[13] vörös drapériás emelvényre Marx egész alakos szobrát állították, a hely kiválasztásával is hangsúlyozva jelentőségét: amint Ferenc József alakja-emléke a letűnt rendszert, úgy Marxé a Tanácsköztársaságot jelképezte. Az Országháznál Andrássy Gyula lovas szobrát antikizáló építménnyel, az úgynevezett Munka Házával fedték be; ennek két oldalára egy-egy katonafigurát állítottak fel. A téren elhelyezték még Lenin és Karl Liebknecht mellszobrát, továbbá két vörös földgömböt. Az Országház főkapujánál Dózsa Györgyöt és Petőfi Sándort profilból ábrázoló két domborművet helyeztek el oly módon, hogy a két személy egymás felé forduljon. Május 1-jén pedig az épület előtti téren leplezték le a *Munka* című szobrot.

12 Baron Albert von Kaas, Fedor von Lazarovics: *Der Bolschewismus in Ungarn.* München: Südost Verlag, 1930, 127. o.

13 N. N.: „Budapest", in: *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája.* 4. k. *Brutus – Csát.* Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1912, 34. o.; Nagy Ildikó: „Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten. Szobrok és szobrászok", in: *Budapesti Negyed* 9 (2001), 2–3. sz. 196., 200. o.

Az átalakított millenniumi emlékmű, 1919. május 1. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

Természetesen átalakították a millenniumi emlékművet is: Árpád szobrára és a mögötte lévő oszlopra, amelyen Gábriel arkangyal szobra áll, hatalmas vörös emelvényt és egy abból kiemelkedő vörös obeliszket építettek rá, és vörös drapériával takarták le az emlékmű két negyedkörívét is. Az Árpád szobrát befedő emelvényre Marx hatalmas, egész alakos szobrát helyezték el, egyik oldalán egy bányamunkással, a másikon pedig egy vasmunkással. Mindkét negyedkörív drapériáján a Kommunista kiáltvány záró felhívása, a „Világ proletárjai, egyesüljetek" felirat állt, a bal oldali negyedkörív végét lezáró drapériafelületre az ipari munkásságot ábrázoló képet helyeztek „Városi proletariátus" szavakkal, míg a jobb oldali negyedkörív végére a szegényparasztságot bemutató kép került „Földmívesszegénység" aláírással.

Marx kiemelt megbecsülését mutatja, hogy a letűnt társadalmi-politikai rendszer legfontosabb emlékművének központi helyére és éppen Árpád szobra fölé az ő szobrát állították, mintegy azt kifejezendő: Árpád a letűnt rendszerek alapjait teremtette meg – Marx és a proletariátus viszont az új rendszer: egy jobb világ alapjait rakták, illetve rakják le. A kompozíció egésze (a szobor, a képek, a feliratok, a vörös drapériák) a Marx tanításai jegyében egységbe forró világproletariátust is hivatott volt megjeleníteni.

Ám nemcsak a hagyományos nemzetfelfogásokat és a vallásosságot elutasító, az internacionalista proletárforradalmat hirdető dekorációk jellegében és elhelyezésében figyelhető meg szimbolikus térfoglalási eljárás, hanem ezekkel összefüggésben, a május 1-jei felvonuló menetek útvonalában[14] és több csoport

14 A kijelölt útvonalakról ld.: „Gyülekező helyek és fölvonulási utvonalak", in: *Népszava* 1919. május 1., 11. o.

összeállításában is. A Budapest reprezentatívnak számító belső területein, főútvonalain történő végigvonulás egyfajta szimbolikus hódítás,[15] erődemonstráció volt: jól mutatja ezt, hogy egyes felvonuló csoportok hosszú utat jártak be a fővárosban, amíg elérkeztek menetcéljukig – ami egyébként, ha másik útvonalon haladtak volna, nem lett volna messze gyülekezőhelyüktől. Az útvonalak kiválasztásán, a felvonulók hatalmas tömegének jelenlétén túl e térfoglalást még határozottabbá tette az, hogy egyes szakmák csoportjai a tevékenységükre utaló eszközöket, jelképeket is hoztak magukkal. Egy korabeli sajtóbeszámoló szerint például „a *mozisok szakcsoportja* vonult fel, majd utánuk a *moziszínészek*. Csoportjuk előtt egy hatfogatu szekéren, hatalmas vörös filmtekercs jelképezte a szakmát. A mozimunkások előtt vörös ruhába öltözött dárdás heroldok haladtak."[16] A főváros különböző pontjain a diktatúra vezetői tartottak beszédeket a tömegeknek. Az itt ismertetett, a hatás érdekében, az erődemonstráció jegyében együttesen alkalmazott szimbolikus térfoglalási eljárások sorozatába illeszkedtek még a május 1-jei budapesti sportrendezvények, népmulatságok, az esti díszkivilágítás és a tűzijáték is.

Horthy bevonulása – és „a nemzet"

A Tanácsköztársaság 1919. augusztusi bukása után tevékenykedő politikai döntéshozók egymás után semmisítették meg a diktatúra azon intézkedéseit, amelyek a főváros szimbolikus birtokbavételét voltak hivatottak kifejezésre juttatni. A tanácsköztársasági május 1-jét követő első nagy szimbolikus térfoglalási akció a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepsége volt 1919. november 16-án, immár az ellenforradalom, az 1918–1919-es forradalmak szellemiségével való jelképes leszámolás jegyében. E szándék megfigyelhető már az ünnepség időpontjának kiválasztásában is: az egyik szervező-

15 Vö. ehhez: Eric Hobsbawm: „A munkásosztály szertartásainak átalakulása", in: *„Változás és folytonosság". Tanulmányok Európa XIX. századi társadalmáról.* Gyáni Gábor (szerk.): Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1992 (Történelmi Figyelő 3), 146. o.; Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940).* Budapest: Új Mandátum, 1999 (Nagyítás. Szociológiai könyvek 12), 96–109. o.

16 N. N.: „A proletárok piros májusi ünnepe. Félmillió ember az utcákon", in: *Az Ujság* 1919. május 3., 4. o.

je ugyanis azt kérte, hogy a díszbevonulást lehetőleg november 16-ára tegyék. Ez szerinte politikai okokból lenne fontos, mert ez volt az a dátum, melyen az Országház téren múlt évben nyilvánosan Károlyira lett átruházva a hatalom.[17] Az ünnepség fogadóbizottsága pedig igyekezett ez alkalomból mozgósítani a „honfitársak" tömegeit, amelyeket e szervezők „a nemzet" jelképeként kívántak szerepeltetni a rendezvényen. Felhívásuk ekként buzdított:

> Honfitársak! [...] Jertek köznapi ruháitokban [az ünnepségre], de fogadjátok szeretettel a csapatokat, hadd érezzék katonáink, hogy végre itthon vannak.
>
> Fogadjátok hazafias lelkesedéssel, hadd lássa mindenki, hogy a nemzet együtt érez a hadsereggel.
>
> Jertek tömegesen, hadd vegye tudomásul a világ, hogy sokan vagyunk, ha hi a haza![18]

A bevonulásnál Horthy altengernagyi egyenruhában, kitüntetéseit viselve, a győztes vezér attribútumának számító fehér lovon[19] Kelenföldről indult meg és csapataival a feldíszített Gellért térre vonult, ahol a főváros vezetői fogadták. Az

17 Hadtörténelmi Levéltár, I. 89. VKF 1919. 13. d. 793. sz. Vö. még: Hajdu Tibor: „Történeti realizmus és nemzeti bűnbakkeresés: az őszirózsás forradalom példája", in: Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József (szerk.): *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára.* Pécs: University Press, 2000, 213–215. o.

18 A felhívást ld.: N. N.: „A nemzeti csapatok Budapesten. – A románok kivonultak. – Budapest magyar kézen. –", in: *Budapesti Hírlap* 1919. november 15., 3–4. o. – Az ünnepség vizsgálata során felhasználtam a korabeli újságok tudósításait és képanyagát, továbbá a tanulmányom 4. jegyzetében felsorolt fotóarchívumok anyagait. Az ünnepségről készített, fennmaradt filmhíradót (*Corvin Híradó,* I.) a Magyar Filmintézet Archívuma őrzi, megtekintését Varga F. János tette lehetővé, akinek ezúton mondok köszönetet. – A Horthy-kultusszal kapcsolatban ld. például: Dömötörfi Tibor: „A Horthy-kultusz elemei", in: *História* 12 (1990), 5–6. sz. 23–26. o.; Sipos Péter: „Egy Horthy-életrajz problémái", in: *Történelmi Szemle* 49 (2007), 3. sz. 435. o.; Romsics Ignác: „Horthy-képeink", in: uő: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek 2002–2008.* Budapest: Osiris, 2008, 213–252.; Turbucz Dávid: „A Horthy-kultusz", in: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Budapest: Osiris, 2009, 138–166. o.

19 Vö. ehhez: N. N.: ló és lovas. In: Jutta Seibert (szerk.): *A keresztény művészet lexikona.* Budapest: Corvina, 2004, 207. o.

üdvözlés helyének szimbólumértéke volt: az, hogy a főváros vezetői Gellért püspök mártíriumának helyétől nem messze fogadták Horthyt, kapcsolódott a polgármester üdvözlőbeszédéhez, amely szerint *„Balsorstól megtépázott, ezer bajtól megalázott, fájdalmas sebektől vérző várost* találtok itt, mely mártiromi szenvedéseket volt kénytelen elviselni."[20] Budapest tehát nem bűnös, hanem áldozat – állította a polgármester. Ám válaszában Horthy – noha elismerte, hogy voltak a fővárosban szenvedő „testvérek" is – Budapestet egészében bűnösnek nyilvánította, szimbólum-változtatásaikkal idézve fel a forradalmakat, egyben utalva a köztársaság kikiáltására és a május 1-jei ünnepségre is: Budapest *„az utolsó években a magyar nemzet megrontója lett. Tetemre hivom itt a Duna partján a magyar fővárost.* Ez a város megtagadta ezeréves multját, ez a város sárba tiporta a nemzet koronáját, sárba tiporta a nemzet szineit és vörös rongyokba öltözködött." Budapest szerinte nem áldozat, hanem bűnös, akinek csak megbocsátani lehet. Horthy kijelentette: „mi készek vagyunk megbocsátani. *Megbocsátunk akkor, ha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához*", a cél tehát egy megújuló, „nemzeti" szellemű főváros megteremtése.[21] Horthy az egész idő alatt a lován ült, ezzel érzékeltetve, hogy még nem érkezett meg a céljához.

Budapest városvezetése a Gellért téren fogadja Horthyt, 1919. november 16.

A beszédek után a tömeg elénekelte a magyar Himnuszt, majd a menet a Parlamenthez vonult. A hadsereg útvonalán hatalmas tömeg sorakozott fel, sok esetben fehér virágokat (köztük őszirózsákat is) szórtak a katonák elé. A Parlamentnél lezajló ünnepségre az épület bejáratához – oda, ahol egy évvel korábban az a vörös emelvény állt, amelyről Károlyi Mihály beszédet tartott a tömegnek – fehér fából ácsolt, zöld baldachinos misesátort építettek, ebből pedig – létrehozva a magyar trikolór színegyüttesét – piros szőnyeg futott le a térre. A sátorban oltár állt, mögötte fehér alapon hatalmas aranykereszt. E sajátos épületegyüttes igen jól szemlélteti az ünnepség meghatározó eszmei mozzanatát: a forradalmak szellemiségét elutasítva, a nemzeti gondolatkör szakralizálását, ugyanakkor a keresztény vallásos eszmerendszer nemzetivé tételét. Az Országház homlokzatán háromszínű lobogók lógtak, a téren pedig fehér póznák közt kifeszített köteleken nemzetiszínű és a főváros színeit viselő zászlók lengtek. E dekoráció rokon jellegű volt az egy évvel korábbi köztársasági ünnepségével, ám ezúttal a vörös lobogók hiányoztak – ezen eljárással az 1919-es rendezvény szervezői minden bizonnyal a forradalmak elutasítását akarták kifejezésre juttatni. Az Országháznál a magyar kormány tagjai, a keresztény felekezetek főpapjai és számos vezető közéleti személyiség jelent meg a Nemzeti Hadsereg fogadására.

A Parlament előtti térhez érve Horthy leszállt lováról, jelezve ezzel, hogy most megérkezett céljához, majd törzskarával átment a téren. Az épület lépcsőjén Friedrich István miniszterelnök sietett eléje, és üdvözlő beszédében, elítélve a forradalmakat, így köszöntötte a fővezért: „üdvözöllek és köszöntlek a Nemzeti Hadsereg élén, lelkesedéssel és szeretettel, a magyar kormány és a magyar nemzet nevében".[22] A jelképértékű helyen elhangzó szavak jól mutatják, hogy itt már többről volt szó, mint csupán a hadsereg budapesti bevonulásáról: a fővárosnak a (Gellért téren történt) „meghódítása" után most már az országnak a forradalmi eszmerendszerektől való jelképes visszafoglalására került sor. Válaszában Horthy szintén országos dimenziókban határozta meg a feladatot: az ország minél gyorsabb újjáépítéséhez *„ki kell irtanunk minden mérget a nemzet lelkéből és össze kell fogni minden magyar hazafinak egy szent cél érdekében, a melynek két pillére: a nemzeti eszme és a keresztény morál"*.[23] Ezután mise következett, majd Tormay Cécile írónő adta át a „magyar asszonyok" zászlaját Horthynak. Az írónő beszédében így illesztette be a Nemzeti Hadsereget a magyar történelem egészébe: „Ti vagytok a Nemzeti Hadsereg, melyre négyszáz éve vár a nemzet, hogy a sír szélén érje meg és újraéledjen általatok". Beszéde végén

20 N. N.: „A nemzeti hadsereg ünnepélyes fogadása", in: *Fővárosi Közlöny* 1919. november 28., 773. o.

21 N. N.: „A nemzeti hadsereg Budapesten", in: *Budapesti Hirlap* 1919. november 18., 3. o.

22 Uo., 5. o.

23 Uo.

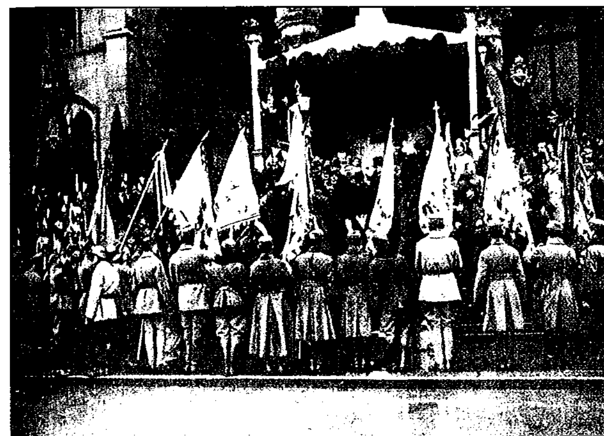
pedig a hadsereg feladatát immár az egykori egységes Magyarország helyreállításában jelölte meg[24] – erre Horthy óvatosan reagált: „még nem vagyunk a célnál. Pestről még tovább is kell mennünk."[25] Ezek után az egyházak vezetői megáldották a sereg zászlóit.

A Himnusz elhangzását követően a 63 magyar vármegye képviseletében 63 nő járult Horthy elé és mindegyikük egy virágcsokrot adott át neki; a megszállt

[24] Tormay Cécile beszédének szövegét ld. például: Ágoston Gézáné: „Magyar asszonyok ünnepe", in: *MANSz Almanach az 1920-ik évre.* Budapest: Szent-István-Társulat, é. n., 102–103. o. – Áttekintve az 1918-as, a köztársaság kikiáltásának ünnepségéről és az 1919-es Horthy-bevonulási ünnepségről fennmaradt forrásokat, úgy tűnik, hogy az utóbbi szervezői és főszereplői nemcsak értékrendjük határozott megjelenítésével, a rendezvény időpontjának kiválasztásával, a dekorációkkal, az 1918–1919-es forradalmak kimondott elítélésével törekedtek leszámolni azok szellemiségével, hanem azáltal is, hogy a politikai vezetők beszédeikben azokat a fordulatokat, kifejezéseket alkalmazták, mint az egy évvel korábbi ünnep szónokai – ám homlokegyenest ellenkező eszmei tartalommal és szövegösszefüggésben. 1918-as nagy beszédében Hock János azt mondta az öreg, 1848–1849-es szabadságharcos katonának: megérted „hazádnak feltámadását a magyar független köztársaságban" (ld. tanulmányom 7. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt). 1919-ben viszont Tormay Cécile azzal köszöntötte a Nemzeti Hadsereget, hogy „Magyar hajnal és keresztény feltámadás a Ti hazatéréstek, egy szörnyű véres Kálvária után, melyben Károlyi, a magyar Judás Iskariót és démoni cinkosai elárulták, megkínozták, kifosztották és megcsúfolták a magyar nemzetet." (Ágoston é. n., 102. o.) – 1918-ban Kunfi Zsigmond így fogalmazott: „Ma itt áll előttünk az a királyi hatalom, amely megindította és elvesztette ezt a háborút. Itt áll elöttünk mindazoknak politikai uralma, akik ezzel a királysággal szolidaritásban együtt dolgoztak és állottak. Itt áll előttünk a vádlottak padján az az egész politikai és gazdasági rendszer, amely a latifundiumokkal, a nagy bankoknak és az uzsoratőkének hatalmával egyenlően bünös abban, ami ezekben az esztendőkben itt történt. És én a népnek nevében merem azt mondani: Ide hivom tetemre mindezeket. Lelkemben egy óriási ravatalt látok. Ezen a ravatalon ott fekszik az ezer sebből vérző, ellenséges hadseregek invázióját szenvedő, embereit és katonáit ruhával és élelemmel ellátni nem tudó Magyarország." (*Az 1910. évi junius hó 21-ére hirdetett országgyülés képviselőházának naplója,* 1918, 461. o.) 1919-ben pedig Horthy azt állította, hogy *„Tetemre hivom itt a Duna partján a magyar fővárost."* (Ld. tanulmányom 21. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt.) E beszédek keletkezési körülményeivel kapcsolatban még további kutatásokra van szükség.

[25] N. N.: A nemzeti hadsereg Budapesten, 1919, 5. o.

Az ünnepség az Országháznál, 1919. november 16.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

vármegyék képviseletében szereplő asszonyok csokrát gyászfátyol borította. A minden bizonnyal a jelen viszonyait szimbolizáló csoport után, feltehetőleg egy jobb jövőt jelképezendő, az ifjúság nevében[26] 12 magyar díszruhás leány vonult a fővezér elé, élükön a miniszterelnök leányával, aki fehér virágcsokrot adott a fővezérnek. E női csoportok a katonák, politikusok és egyházi vezetők férficsoportjaival együtt minden bonnyal az „országfoglaló" ünnepség „össznemzeti" jellegét is hivatottak voltak kifejezni. Az Országháznál lezajló ünnepséget a csapatok díszmenete zárta, az ünnepségek sorozatának további elemei pedig az esti operaházi díszelőadás és a budavári palotában tartott miniszterelnöki fogadás voltak.

Különböző politikai hatalmak – hasonló módszerek?

Áttekintve e három szimbolikus térfoglalási akciót, jól látszik, hogy mindegyikük Budapest leginkább reprezentatívnak számító, legnagyobb szimbolikus értékű belső területeinek, útjainak, tereinek, intézményeinek és emlékműveinek megszállásával-átalakításával igyekezett hirdetni, terjeszteni az ezen eljárásokat alkalmazó politikai erők világfelfogását, értékrendszerét. A két forradalmi rendszer pedig e térfoglalási akciókkal együtt a különböző történelmi személyek

[26] Ld. ehhez az Országháznál tartott ünnepség *Meghívó*ját: Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Aprónyomtatványok, 1919/33. sztl.

felhasználásával törekedett egy-egy „saját hagyomány" megteremtésére is.[27] A Nemzeti Hadsereg bevonulási ünnepségénél viszont – bár Tormay Cécile beszédében beillesztette a sereget a magyar történelembe – a történelemből a forradalmi rendszerek elutasításán volt a hangsúly, a „nemzeti" és a „keresztény" hagyományok a szertartás rendezői számára kevésbé kötődtek egyes korszakokhoz vagy személyekhez.

Mindhárom akcióban egyszerre volt jelen az elutasítás és a méltatás gesztusa. A köztársaság kikiáltásánál leszámoltak az előző politikai rendszerrel, és megemlékeztek az elődökként méltatott „magyar jakobinusokról", valamint az 1848–1849-es forradalmárokról és szabadságharcosokról – egy nemzeti, köztársasági szemlélet jegyében. 1919-es május 1-jén letakarták Szent Gellért szobrát, és egy, a diktatúra világfelfogását hirdető képet helyeztek el alatta, Árpád szobra fölé Marxét és két munkásét állították – a szociáldemokrata–kommunista forradalmi eszmerendszert terjesztendő. Horthy bevonulásakor fehér lovon ült, az Országházra misesátort építettek, zászlókat szenteltek, az elhangzó beszédek leszámoltak a forradalmakkal – egy nemzeti és keresztény gondolatvilág értékeinek hangsúlyozott kifejezéseképpen. Figyelemre méltó, hogy e térfoglalási eljárások során a rendezők a nézeteiket kifejező akciót vagy tárgyat nemegyszer olyan korábbi esemény vagy tárgy helyére illesztették, amely homlokegyenest ellenkező eszmei tartalmat hordozott: ez történt például a Szent Gellért-emlékmű május 1-jei átalakításánál, a Horthy-bevonulás időpontjának kijelölésénél és a misesátornak a vörös drapériás emelvény helyére építésénél. (A Szent Gellért-emlékmű átalakításánál különösen érdekes megoldás, hogy az ateista propaganda jegyében is elkészített ábrázolás felhasználta a keresztény vallásosság elemeit: már a feliratban a „Paradicsom" kifejezést, a paradicsomi tájat a fával, a lángpallosos férfialakokkal – azonban talán éppen ezek evilágiságát hangsúlyozva akarta még hatásosabbá tenni a felhívást.)

Nem felesleges néhány további szempontból is összevetni e három, egészükben persze nagyon is eltérő rendezvényt. Mindháromnál jelen voltak domináns – az ezeket alkalmazó politikai erők jelölésére is használható – színek: a köztársaság kikiáltásánál a nemzeti színek és a vörös, május 1-jénél a vörös, a Horthy-bevonulásnál pedig a fehér. Mindhárománál elhangzottak kulcsfontosságú dalok: a köztársaság kikiáltásakor leginkább a Himnusz és a Marseillaise (ha olykor szociáldemokrata szellemiségű szöveggel is[28]), május 1-jén elsősorban az Internacionálé, Horthy bevonulásakor főleg a Himnusz. Továbbá, a rendezvényekre mozgósított és megjelent tömeg szerepe is részben azonos volt: a szervezők, közvélemény-formálók e tömegeket önmaguk („a nép", „a proletariátus", „a nemzet") jelképeinek is szánták, amint ez az idézett 1918-as szociáldemokrata iránymutatásban, a Károlyi-beszédrészletben és az 1919-es Horthy-bevonulást szervező bizottság felhívásában is megfigyelhető.[29] A három rendezvény ugyanis egy-egy politikai rendszerváltás jelképeként is hivatott volt működni – a mozgósított tömegeknek ezeket kellett részvételükkel legitimálniuk. Mindezeken túl, annak megismeréséhez, hogy e térfoglalási akciók miként épültek be a következő évtizedekben a magyar politikai kultúrába, még további kutatásokra van szükség.

[27] Vö. ehhez: Eric Hobsbawm: „Introduction: Inventing Traditions", in: uő, Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition.* Cambridge é. m.: Cambridge UP, 1985 (Past and Present Publications), 1–14. o.; uő: „Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914", in: Hofer Tamás, Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987 (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 1), 127–197. o.; Victoria E. Bonnell: *Iconography of Power. Soviet Political Posters under Lenin and Stalin.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1997 (Studies on the History of Society and Culture 27), 1–19., 281–284. o.; Glatz Ferenc: „A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei", in: uő: *Történetírás – korszakváltásban. Tanulmányok.* Budapest: Gondolat, 1990, 87–90. o.

[28] Ld. ehhez tanulmányom 6. jegyzetét.

[29] Vö. Hobsbawm 1992, 150., 156. o.

E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Hajdu Tibornak és Sipos Péternek.

Jiří Pokorný

A fordulat ünnepe – a Csehszlovák Köztársaság első napjai[1]

Az 1918. október 28-i forradalom, illetve az önálló Csehszlovák Köztársaság létrejötte az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának természetesen csupán az egyik eseménye volt. A forradalom a katonai vereség és a közellátás szerencsétlen megszervezésének következményeként tört ki; számos éhségtüntetés és katonai demonstráció előzte meg. Ugyanakkor az október 28-i eseményeket nagyszerű ünnepségként, a cseh polgári elit sajátos politikájának csúcspontjaként is értékelhetjük, amely a háború utolsó éveiben jogainak érvényesítéséért harcolt, és ennek érdekében a cseh lakosság hosszú évek óta tartó elégedetlenségére építhetett.[2]

A cseh polgári politikát a Cseh Nemzeti Bizottság, a hazai politikai pártok egyik szervezete irányította. Kezdetben a Cseh Nemzeti Bizottság jelentősége csekély volt. Szerepe abban állt, hogy segítséget nyújtson Bécsben a Český svaznak (Cseh Szövetség), azaz a cseh képviselők szervezetének. 1918 második felében a Cseh Nemzeti Bizottság annak következtében vált központi nemzeti intézménnyé, hogy a cseh politika minden érdekeltségét elvesztette Bécs

[1] Először megjelent: Rudolf Jaworski, Peter Stachel (szerk.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen im europäischen Vergleich.* Berlin: Frank & Timme, 2007.

[2] Az 1918. október 28-i eseményekről szóló átfogó szakirodalomból vö. pl. František Sokoup: *28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa* [1918. október 28-a. A hazai ellenállás feltételei és kialakulása a nemzet önálló államiságáért folytatott csehszlovák forradalomban] II. Praha: Orbis, 1928; Jan Opočenský: *Konec monarchie rakousko-uherské* [Az Osztrák–Magyar Monarchia vége]. Praha: Cin a Orbis, 1928; Ferdinand Peroutka: *Budování státu* I. 1918–1919 [Az államszervezet]. 3. kiad. Praha: Lidové noviny, 1991; Jan Galandauer: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady* [A Csehszlovák Köztársaság megalakulása 1918-ban. Programok, tervezetek, feltételek]. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988; Otto Urban: *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918.* 2 k. Bécs, Köln, Weimar: Böhlau, 1994; Antonín Klimek: *Říjen 1918. Vznik Československa* [1918 októbere. Csehszlovákia megalakulása]. Prága, Litomyšl: Paseka, 1998.

és a Monarchia felé, és a majdani Csehszlovák Köztársaság területével, sőt valójában csak a tisztán cseh tartományokkal kezdett törődni. A Cseh Nemzeti Bizottság a cseh népesség körében rendkívüli tekintélynek örvendett – hatalmi eszközökkel azonban nem rendelkezett. Ezért először ezekre próbált szert tenni – olyan hivatalnokokkal lépett összeköttetésbe, akik alkalmasnak tűntek a jövőbeni államigazgatás magasabb pozícióinak betöltésére is. A tornaegyletek tagjaiból rendfenntartó szolgálatot szervezett. Sőt, azon igyekezett, hogy a prágai helyőrség tisztjeivel egy saját hadsereg alapjait fektesse le. A munkás- és szakszervezetek segítségével a Cseh Nemzeti Bizottság képes volt berekeszteni a szén és az élelmiszer bécsi exportját. Ez volt a legnagyobb diadala.

Ezeket a történéseket sajátságos politika kísérte, amelynek jellemzői közé tartoztak a szimbolikus gesztusok, teátrális jelenetek és a közvélemény befolyásolása. Ezt a fejlődést a viszonyok lazulása indította el Károly császár hatalomba lépését követően, amikor megjelent a cseh írók 1917. májusi manifesztuma.[3] A nyilatkozat felszólította a cseh képviselőket, hogy olyan nyílt, elvhű politikát folytassanak, amelynek feladata a nép jogainak megóvása. A képviselők, akik ahhoz voltak szokva, hogy hagyományos módon politizáljanak, azaz a parlamentben és a kulisszák mögött – a minisztériumok előszobájában –, eleinte nem akartak tudomást venni a felhívásról. Az írókat azonban tömegtüntetéseken támogatták, és így a képviselőknek nem volt más választásuk, minthogy határozottabb és magát nyíltan deklaráló politikát folytassanak.

Az új politikai stílus első tevékenységeként megszervezték az ún. vízkereszti deklarációt. Ez az összes cseh és morva birodalmi tanács és tartománygyűlés képviselőjének tiltakozó tüntetése volt Czernin gróf nyilatkozata ellen, amelynek értelmében Ausztria semmiféle önrendelkezési jogot nem ismer el. Még hangosabb tiltakozást váltott ki Czernin másik nyilatkozata, amelyben a „nyomorult és nyomorúságos" Masarykról beszélt. A választ erre a nemzeti eskü adta meg. Ez a nagyszerű tüntetés Alois Jirásek író beszédében érte el tetőpontját, aki kijelentette: „Nem tágítunk, amíg győzelmet nem aratunk. Ki kell vívnunk a nép önállóságát." A tüntetésen jelen volt néhány délszláv képviselő is, és Stephan Radić ezzel kapcsolatban nyíltan vallotta: „Az, amit láttunk, nem nép többé – hanem már állam."[4]

[3] Jan Heidler: *1917. Projev českých spisovatelů* [A cseh írók nyilatkozata]. Praha 1921; Jaroslav Kvapil: *Projev českých spisovatelů 1917* [A cseh írók nyilatkozata 1917]. Praha: Památník Odboje, 1924.

[4] Sokoup 1928, 604–617. o., 650–671. o.; Urban 1994, 902–903. o.

1918 októbere előtt ezek a törekvések 1918 májusában, a Nemzeti Színház alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett színházi ünnepségeken érték el tetőpontjukat.[5] Ezt az ünnepséget később október 28-a főpróbájának nevezték. Tömegektől zsúfolt utcák, lobogók, népviseletek, bátor beszédek – mind az osztrák kormányzat elleni mozgósítás eszköze volt, ezzel egyidejűleg azonban a népies radikalizmus lecsillapítására és a nép szociális tiltakozásának elhárítására is szolgált.

A vezető cseh képviselők sokáig arra számítottak, hogy a háború 1919 tavaszáig elhúzódik. 1918 késő nyarán azonban már egyértelmű volt, hogy nem kell addig várni. Az előkészületek felgyorsultak, de az események végül elébük vágtak, és jórészt maguktól mentek végbe. A Cseh Nemzeti Bizottság mindazonáltal képes volt az eseményeket a döntő pillanatban megfelelően befolyásolni.

Az első olyan tett, amely megfordította a hatalmi viszonyokat, a gabonaközpont átvétele volt, amelyet már előre megterveztek. Ez elsősorban praktikus lépés volt, mert az élelmiszerek elosztásának ellenőrzése a hatalomgyakorlás szemszögéből rendkívüli jelentőséggel bírt. Ez a lépés azonban erős szimbolikus jelentéstartalmat is hordozott: a legmagasabb szintű felelősségátvételt ábrázolta, annál is inkább, mert egy még nem létező állam nevében történt.

Arról azonban más körülmény döntött, hogy október 28-a az önálló csehszlovák állam megalakulásának napjaként vonuljon be a történelembe. A *Národní Politika* és *Národní listy* című napilapok szerkesztőségei hirdetményeket függesztettek ki az Andrássy-jegyzékről, amelyet fegyverletételi nyilatkozatként, és így a háború befejezéseként értelmeztek. A szerkesztőség alkalmazottai a hirdetőtáblákat „fegyverszünet" felirattal és piros-fehér zászlóval láttak el, így hívták fel a figyelmet a hírre. A falragaszok és a többi napilap szerkesztőségeinek hirdetményei körül az emberek csoportokba verődtek. Az első tüntetés a Vencel téren alakult ki, a Zlatá husa (Arany lúd) szálloda előtt, ahol feldíszítették az ún. *Szláv Hársfát*. A tüntető csoportokat hamarosan további néptömegek követték, akik a városközpontban vonultak fel. A katonák letépték sapkájukról a monarchia jelvényét (az ún. almácskát). Több egyenruhás állami hivatalnok, többek között postások és távírdászok is követték a példájukat.[6]

5 Sokoup 1928, 689–696. o.; Jaroslav Kvapil: *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života* [Amit tudok. Életem jelentős személyei és eseményei száz fejezetben]. II. k. Praha: Václav Tomsa, 1947, 201–207. o.

6 Október 28-a legjobb, kritikus ábrázolásához vö. Klimek 1998.

A Cseh Nemzeti Bizottság vezető személyiségei (Alois Rašín, Antonín Švehla, Jiří Stříbrný és František Soukup) a spontán tüntetésekből azt a következtetést vonták le, hogy tovább nem lehetséges feltartóztatni a fejlődést, és azonnal az élükre álltak. Kértek egy automobilt a rendőr-főkapitányságtól, és a Kisoldalra hajtattak, ahol a csehszlovák állam nevében lefoglalták a helytartóság és az országgyűlés épületét. Az „október 28-i férfiak" elrendelték, hogy az országgyűlés helyiségeit a lehető legrövidebb időn belül ürítsék ki, és készítsék elő egy új törvényhozó testület összehívására.

A tüntetés egyre nagyobb méreteket öltött. A tömeg végigvonult a Vencel téren és a mellékutcákon. Leszaggatták és a folyóba dobták a bádogsasokat, a régi monarchia szimbólumait. A nyilvános helyiségekben eltávolították a falról a császár portréját, az üzletek kirakataiban T. G. Masaryk és Woodrow Wilson képe jelent meg. Természetesen a régi rezsim összes jelképének megsemmisítése hosszabb időt vett igénybe. I. Ferenc császár szobrait és a Radetzky-emlékművet ugyan hamar letakarták, de csak 1919 tavaszán távolították el végleg.[7] November 3-án ledöntötték az Óvárosi téren álló Mária-oszlopot (erre később még visszatérek). A csehszlovák állam hatalmának megszilárdítása 1919-ben oda vezetett, hogy még II. József császár szobrai is veszélybe kerültek; így nem sokkal később azokat is eltávolították.

Kevéssel dél után a villamos újabb embertömegeket szállított a városközpontba, akiknek ekkor járt le a munkaidejük, vagy akiket a munkaadójuk korábban hazaengedett. Itt kell megemlíteni, hogy a városközponton kívül, a város különböző negyedeiben semmi említésre méltó nem történt. A Dejvice negyed utcáin például teljes nyugalom honolt.[8] Richard Weiner író, aki ebben az időben a városközpontban tartózkodott, csak az Óvárosi tér közelében ébredt tudatára a „forradalmi hangulatnak". Ebben nem csekély mértékben az a körülmény is szerepet játszott, hogy az emberek egymást „polgártárs"-nak szólították. A város központjában kitüntetett helyet foglalt el a Vencel tér, ott is elsősorban Szent Vencel emlékműve. Az emlékműre különböző plakátokat és röp-

7 Zdeněk Hojda; Jiří Pokorný: *Pomníky a zapomníky* [Emlékművek és felejtésművek]. Prága, Litomyšl: Paseka, 1996, 43. o., 51. o.; Zdeněk Hojda: „O habsburských pomnících v Čechách" [Habsburg emlékművek Csehországban], in: Jiří Rak, Vít Vlnas (szerk.): *Habsburské století 1791–1914. Česká společnost ve vztahu k dynastii a monarchii*. Praha: Pražká Edice, 2004, 37–38. o.

8 Richard Weiner: *Třásničky dějinných dnů (1918–1919)* [1918–1919 történelmi napjainak részletei]. Praha: Elfa, 1991, 15. o.

cédulákat ragasztottak, főként Ausztriáról írt nekrológokat. Ezen a helyen hirdette ki Isidor Zahradník képviselő az önálló államiságot. Ez után a lépés után egy másik, nem kevésbé fontos tettet hajtott végre: elment a pályaudvarra (amelynek akkoriban még Ferenc József pályaudvar volt a neve), és onnan beszámolót küldött különböző cseh városokba a prágai történésekről. A hírek csak néhány városba érkeztek meg idejében, mint például Berounba vagy Český Brodba. A legtöbb városban, mint Brünnben is, az október 28-i prágai események egy nappal később következtek be.

A tömeg viselkedése megfelelt azoknak az igényes kívánalmaknak, amelyeket a Cseh Nemzeti Bizottság hirdetett ki. Felszólították a népet, legyen tudatában a pillanat nagyságának, és viselkedjék ahhoz méltón. Sőt, az a hír is elterjedt, hogy a forradalmi napok alatt egyetlenegy kirakatüveg sem esett áldozatul a tömegnek. (1848-ban, majd később 1989-ben is ezt állították). A békés hangulat kialakításához nagy valószínűséggel azok a fúvószenekarok is hozzájárultak, amelyek a Cseh Nemzeti Bizottság utasítására vonultak végig az utcákon. A forradalom örömteli, bensőséges légköre elsősorban ezeknek a zenekaroknak volt köszönhető. A rendre néhány kiválasztott katonai személyen kívül a Cseh Nemzeti Bizottság tagjai, valamint a tornaegyesületek csoportvezetői is ügyeltek. Ez az idill azonban könnyen átcsaphatott volna az ellenkezőjébe. Prágában még volt elegendő katona, akinek feljebbvalója megparancsolhatta a tömeg szétoszlatását. Valóban kiadtak ilyen parancsokat, de tárgyalások segítségével sikerült megakadályozni azok végrehajtását. Az igazság az, hogy Prága lakossága nem lépett fel ellenségesen a katonasággal szemben – sőt, éppen ellenkezőleg, a katonaság tagjait „Nazdar", illetve „Éljen" felkiáltással üdvözölte. Ez arra indította a katonákat, hogy összebarátkozzanak a lakossággal, így a katonák harci kedve nagymértékben alábbhagyott. Az egyszerűnek korántsem nevezhető tárgyalások minden ellenállás dacára oda vezettek, hogy a katonai parancsnokság végül elismerte a Cseh Nemzeti Bizottság autoritását.

És vajon mit szóltak mindehhez a németek? Semmit, mély hallgatásba burkolóztak. A kortársak egyetértenek abban, hogy október 28-án egyetlenegy német szó sem hangzott el Prága utcáin.[9] A németek visszahúzódtak otthonuk védettségébe. A közösségi tereket a csehek uralták, akik még a boltok ajtajából is kihajigálták a német nyelvű táblákat. Így Prága elvesztette németségének utolsó nyilvános ismertetőjegyeit. Kétségkívül fennállt a veszély, hogy a tömeg támadást intéz a német kisebbség kulturális életének olyan meghatározó épületei, mint például a Német Kaszinó vagy a német nyelvű napilapok szerkesztőségei ellen. Az őrök határozott közbelépése azonban elhárította ezt a veszélyt.

[9] Uo., 17. o.

Prágában, illetve más cseh városokban azonban csupán a következő napig tartott ki az örömteli hangulat. Október 29-én mindenütt ugyanúgy ünnepeltek, mint október 28-án. Október 30-án a lakosság élete visszatért a rendes kerékvágásba, és a Cseh Nemzeti Bizottság utasítására az emberek újra munkába álltak. Az elmúlt eseményekről csak a számos lobogó, trikolór stb. tanúskodott. Még ezután is adódott ugyan alkalom az ünneplésre, mert a népesség búcsút vett az elvonuló katonáktól, és fogadta saját hazatérő csapatait. Az ünnepélyes hangulat akkor érte el tető- és egyben végpontját, amikor Masaryk december 20-án megérkezett Prágába.[10] Az új korszak beköszöntét nem csupán a gazdagon feldíszített utcák jelezték, hanem az új életre kelt ősi nemesi paloták is. Ettől kezdve ezeket az épületeket közcélokra használták. Míg korábban üresen és sötéten búslakodtak, most egyszerre fény gyúlt bennük, a kapuból portás figyelte a ki- és beáramló embertömeget. A nyilvánosságra még nagyobb hatást gyakorolt az a tény, hogy cseh zászló lengett a váron, amelynek ablakai szintén kivilágosodtak. Ne gondoljunk azonban ünnepi kivilágításra; bárki, aki csak látta, tudta, hogy ott hétköznapi hivatali ügyeket intéznek.

Szinte az egész nép eufórikus és fellelkesült hangulatban úszott. Még a munkásmozgalom nyilvános sajtója sem kérdőjelezte meg a nemzeti egyetértés nagy mértékét. Emellett nyilvánvalóan voltak olyanok is, akik kimaradtak az általános lelkesedésből. A žižkovai František Sauer, közönségesen Franta Habán, egy olyan ember tanúságát hagyta hátra, aki a visszájáról nézte az eseményeket. Munkanélküliként zászlók, trikolórok, hazafias énekeket tartalmazó szórólapok stb. árusításából élt. Habán kezdetben örült a Monarchia felbomlásának, egyúttal azonban azt is látta, hogy számottevő változás tulajdonképpen nem történt, a forradalom elsikkadt a nagy ünneplésben. Ez a frusztráció a napok egyetlen „forradalmi" tettére indította őt – mégpedig a Mária-oszlop ledöntésére 1918. november 3-án. De ez a tett is csupán gesztusértékű maradt.[11]

Iványi-Szabó Rita fordítása

[10] Jiři Pokorný: „1918 – Masaryk presidentem" [1918 – Masaryk mint elnök], in: uő, Petr Čornej (szerk.): *Osudové osmičky. Přelomové roky v českých dijinách*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny 1999, 287–293. o.

[11] Franta Sauer: *Franta Habán ze Žižkova. Obrázky doby popřevratové* [A žižkovai Franta Habán. Képek a Monarchia felbomlása utáni időszakból]. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965.

Kerekes Amália – Teller Katalin

„…A TÖMEGNEK NEMCSAK FANTÁZIÁJA VAN, HANEM EMLÉKEZETE IS" TÖMEGPOLITIKA A BÉCSI ÉS BUDAPESTI SZABADIDŐS TEREKEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

„A vurstlis Práter nem más, mint örökös ünnep."[1]

„Nem volt rendezett fölvonulás. A rendőrség és a belügyminiszter túlságosan ragaszkodnak a kivételes törvények tiltó rendelkezéseihez. Eltiltották a tüntető felvonulás rendezését, de nem tudták megakadályozni, hogy a főváros és a környék munkásseregei ne olvadjanak egyetlen hatalmas tömegbe, amely elárasztotta a Körutakat és az Andrássy utat. Felejthetetlen látvány volt a békéért tüntető hatalmas emberfolyam, amint elárasztotta az egész Andrássy utat. A rend fönntartására kivezényelt rendőrség nem tudta a tömegeket a járdára szorítani."[2]

Tanulmányunkban a tömeges szórakozás olyan tereit járjuk be a bécsi Práterben és a budapesti Városligetben, amelyek ideig-óráig politikailag releváns helyszíneknek bizonyultak – egyes aspektusokat, amelyekre Peter Stachel, Vörös Boldizsár, Kovács Bálint és Tóth Ildikó tanulmányai is kitérnek, magunk is érintünk: a két világháború közti időszakból vett példáink ugyanis olyan politikailag markáns ünnepségek kevésbé erős, apolitikus vagy integratív formáit jelenítik meg, amelyek a nyilvános terek szimbolikus elfoglalásával operálnak. Tanulmányunk tehát a budapesti Hősök tere és a bécsi Práter környékének elfoglalását, s annak párhuzamos és utótörténeteit göngyölíti föl, de nem a helyszínek szűkebb értelemben vett pártpolitikai meghódítására helyezi a hangsúlyt,

1 -ár: „100 Jahre Wurstelprater" [100 éves a Vurstlis Práter], in: *Pester Lloyd* 1938. július 9.

2 N. N.: „A munkások napja. A budapesti munkások nagy béketüntetése. – Az élelmezés és egyesülési jog", in: *Népszava* 1917. november 26.

hanem e központi terek tömeges és eklektikus elfoglalására.[3] A példák egy másik csoportja alapján kísérletet teszünk arra is, hogy felvázoljuk az 1928 novemberében Budapesten is megrendezett Schubert-ünnepség előtörténetét, mégpedig az 1928 nyarán szervezett ún. Sängerbundesfest (dalosszövetségek ünnepe) alapján, amely a bécsi Práterben a köztársasági gondolat mellett az anschluss eszményét is ünnepelte. Éppen ez a nyolcórás ünnepi menettel kiegészült rendezvény előlegezett meg olyan rituálékat, amelyek az ausztrofasiszta majálisok rendi jellegében köszöntek vissza később.[4]

Sajtótörténeti vizsgálódásaink fő hipotézise abban állt, hogy a szórakozás és a politika komplexumát, a tömegpolitika művészi és ünnepi szintre való emelését mintegy skizofrén módon kezelték: a Práter és a Városliget esetében jól látható, hogy egyfelől dominánssá válnak a presztízsveszteségről és a hagyományos népünnepélyeket idéző szórakozási formák hanyatlásáról szóló diagnózisok, másfelől viszont – alkalomtól függően – felmagasztosul és átszellemül a tömegesség, illetve a tömegek szervezettsége. A népünnepélyek és a tömegünnepek közti folytonosság tagadása vagy igenlése tehát a szórakozás, az esztétikai tetszés politikumát hol szervezetlen és ezért elvetendő ingeráradatként, hol pedig a túldimenzionálás és a közelképekben megjelenő, esetenként a karikatúrához közelítő individualizálás váltásaiként értelmezi.[5]

3 Hasonlóképpen érvel Oliver Marchart is, aki a Habermas által kifejtett nyilvánosságelmélettel szemben előnyben részesíti a Hannah Arendt nevével fémjelzett, a reprezentáció nyilvános, agonális-teátrális mezőjének modelljét. Vö. Oliver Marchart: „Representing Power. Public Space, the Artist, and the Body of the Leader", in: Anna Schober (szerk.): *Ästhetik des Politischen.* Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 2004 (Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 3 [2004]), 95–110. o.

4 A politikai esztétika „demokratikus" és „totalitárius" formái közt húzódó válaszvonalról és e formák mediális közvetítési móduszairól vö. Hans Vorländer: „Demokratie und Ästhetik. Zur Rehabilitierung eines problematischen Zusammenhangs", in: uő (szerk.): *Zur Ästhetik der Demokratie. Formen der politischen Selbstdarstellung.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003 (Stiftung Bundespräsident-Theodor-Heuss-Haus, Wissenschaftliche Reihe 6), 11–26. o.

5 A populáris és a tömegkultúra elítélése, illetve pozitív fogadtatása és kihasználása már az első világháború előtt is ideológiai viták tárgyát képezi a munkásmozgalmon belül. Vö. Kaspar Maase: „Einleitung: *Schund und Schönheit. Ordnungen des Vergnügens um 1900",* in: uő, Wolfgang Kaschuba (szerk.): *Schund und Schönheit. Populäre Kultur um 1900.* Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2001 (alltag & kultur 8), 9–28. o., itt 18. o. sk.

Ennek megfelelően elemzésünk korpuszát egyrészt olyan szociáldemokrata pártlapok képezték, amelyek osztálykategóriákban gondolkozva követelték a népünnepélyek megreformálását és szabályozását, de sohasem kockáztatták meg, hogy az ilyen jellegű rendezvényeket egyértelműen elutasítsák.[6] A korpusz másik része mérsékelt polgári sajtóorgánumokból állt, amelyek tipizálásra törekedve, jellemző módon realista manírban, a nagyváros általános ismérveinek lerakataként tudósítottak a szórakozás ezen terepeiről.

Alább két részre tagolva vesszük sorra a példákat egyfelől a bécsi és budapesti, pártpolitikailag értékesített majálisok kapcsán, másfelől bemutatjuk a szimbolikus térpolitika tömegpolitikailag és ideológiailag felhígított változatát a bécsi Sängerbundesfest alapján.

A Városliget és a Práter (de)politizálása

Azon tüntető séta előestéjén, amelyet 1930-ban a Magyar Szociáldemokrata Párt szervezett az Andrássy útra a Városliget felé,[7] a *Pester Lloyd* három, egy budapesti, egy berlini és egy moszkvai adó-vevőállomás szócsatáját álmodta meg, amelyben mindannyian feladatuknak érezték, hogy mintegy „a népek álma idején" május elseje ideológiai hangzását közvetítsék az éterbe. Moszkvától, amelynek „megvoltak az eszközei arra", hogy elementáris erővel „hasson a tömegek tudatára", nemcsak dörgedelmes szavak hangzottak el „a proletariátus gyáva árulói, a félelmükben odúikba visszakúszó szocialista vezetők" ellen, hanem a következő, Berlint és Budapestet lendületesen figyelmeztető szózat is:

> *Moszkva:* Nyugodtan hagyjátok, hogy a rendőrség sortüzet adjon le a testvéreinkre! Minden csepp vér, amely vörösre színezi az aszfaltot, milliókat spórol agitációs alapjainknak! Végtére is mit kínálhat egy szociálfasiszta a proletáriátusnak? Az államérdek és a türelem ésszerű dolog, de túlságosan is szegényes koszt az éhes ember képzelőereje számára.[8]

A munkások vélt mítoszszükségletére Budapest azon látványos politikai eredmények felsorolásával reagál, amelyeknek 1919-ben nem más volt a következményük, mint „halál és dögvész, Isten haragja és rettegés és rothadás", s amelyek mind a mai napig elevenen élnek az emlékezetben:

> *Budapest:* Esküsztök a tömegre, és azt hiszitek, hogy vörös tűzijátékkal elkápráztathatjátok a tömeg tudatát. Ám legyen, hisz a tömegpszichológia alapos ismeretéről árulkodik, hogy egyszerű jelszavakat használtok, parádékat rendeztek, és háznyi Lenin-szobrokat állítotok. Ámde mi nagyon is emlékszünk azokra a bizonyos vörös légballonokra meg oszlopokra. Márpedig a tömegnek nemcsak fantáziája van, hanem emlékezete is – bizony ám, méghozzá nagyon megbízható![9]

Berlin és Budapest hasonlóképpen tart attól, hogy a kommunisták beavatkoznak a május elsejei ünnepségekbe:

> *Berlin:* Könnyű őket lázítani. De nézzétek meg a másik képet: nézzétek a műhelyek és a szakszervezeti helyiségek csöndes, dolgos német népét! Világos, hogy ennek a szociáldemokráciának az élete teljesen más szinten zajlik, mint az utcai közelharcok és a fizetett éhségmenetek. Hosszú évek folyamán a német szociáldemokrácia megértette, hogy a nemzet egészének tartozik szolgálattal.[10]

Míg Moszkva a német szociáldemokrata vezetők szervilizmusát és elvhűtlenségét ostorozza, addig Budapest visszavonulást fújva javaslatot tesz „az öngyilkos háború pusztító következményeinek" kompenzálására, és arra, hogy „a békének és a népek testvériségének szelleme valósággá váljék":

---

6 Hasonló stratégiai megfontolásokat követ Hermann Bausinger, amikor a jelenséget összeurópai kontextusban vizsgálja: Hermann Bausinger: „‚Ein Abwerfen der grossen Last...' Gedanken zur städtischen Festkultur", in: Paul Hugger (szerk.): *Stadt und Fest. Zu Geschichte und Gegenwart europäischer Festkultur.* Unterägeri: W&H, Stuttgart: Metzler, 1987, 251–267. o.

7 A vonatkozó cikkek részletesebb dokumentációjához vö. Gerelyes Ede: *Budapest munkásmozgalma 1919–1945.* Budapest: Kossuth, 1982, 158. o. skk.; a május elsejei ünnepségek szépirodalmi feldolgozásaihoz vö. Remete László (szerk.): *Örök május. Május elseje az irodalom tükrében.* Budapest: Kossuth, 1975.

8 N. N.: „Funktürme sprechen" [Adó-vevők beszélgetnek], in: *Pester Lloyd* 1930. május 1.

9 Uo.

10 Uo.

Budapest: És látjuk, hogyan teszik tönkre a gyűlölet vad orákulumai az emberiség jobb jövőjének szolgálatát. Halljuk a jóslatot, és minden okunk megvan arra, hogy csábító hangjainak ellenálljunk. Ránk nagyobb csapást mért a hatalmas világkatasztrófa, mint másokra; annyi mindent elvesztettünk, hogy minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy újra felépítsük önnön életünket. Szükségünk van minden erőre, hogy ezen munkálkodhassunk; mindazt, ami elvon ettől, nem látjuk szívesen. Nem kell nekünk vörös május; élet és munka kell nekünk. És országunknak és Európának, nagy hazánknak is a béke májusát kívánjuk – fehér virágokat, s nem a vörös vér májusát.[11]

Az, hogy a következő napra tervezett néma felvonulás apropóján a cikkíró tizenegy év múltán felidézte a Városligetet és az 1919-es májusi demonstráció útvonalát, egyúttal az utolsó alkalom is volt egészen 1945-ig, hogy a terület a baloldali politikai szimbolika markáns részeként szerepelhetett. Arra hivatkozva, hogy az ez alkalomból (részben Bécsből) hazatérő kommunisták felbujtó akciókat terveznek, a rendőrség megerősített készenlétet rendelt el, miközben a belügyminiszter közvetetetten azt rótta fel a szociáldemokrata pártlapnak, hogy ellenőrizhetetlen események előtt egyengeti az utat.[12] Szász Zoltán, aki a Tanácsköztársaság bukása után évekig üldözött író-újságíró volt, a liberális *Pesti Napló*ban ennek megfelelően mérlegelte a felvonulás lehetséges hatásait, amely ez alkalommal egy gyászmenet formáját öltötte, mégpedig éppen a nagyarányú rendőrségi biztosítás következtében. Szerinte az, hogy a nyugati demokráciákban biztosítani tudják az eltérő szellemiségű csoportok párhuzamos gyűléseit, s egyúttal a városlakók zavartalan közlekedését is, alapvető demokratikus kívánalom, és egyértelmű jele a szabadságjogok meglétének. A szerző ugyanakkor arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a tüntetés joga mégiscsak a legkevésbé produktív jogok közé tartozik, mert a tömegben rejlő ösztönerők könnyen terelhetők kiszámíthatatlan irányba. A kor tömegdiagnózisaival összhangban tehát Szász a túlbiztosítás és a lefojtottság egymást fölerősítő veszélyeire hívja föl a figyelmet, és a demokratikus köztérhasználatot a nyílt tér keretezésének, ellenőrzésének megoldatlansága miatt eleve meghiúsulásra ítéli.[13]

A tárgyalt korszakban az a terület, amelyre a néma tüntetés is emlékeztetett, első alkalommal 1917-ben töltődött fel jelentős politikai tartalommal, amikor is

[11] Uo.
[12] N. N.: „Május elseje", in: *Pesti Hírlap* 1930. május 1.
[13] Zoltán Szász: „Két nap tanulságai", in: *Pesti Napló* 1930. május 3.

május elsején a szociáldemokraták a békekötés sürgetésének érdekében ünnepélyes, s a körülményeknek megfelelően virágos kedvre is módot adó, de összességében csöndes gyűlést szerveztek az általános választójog, a sajtó- és gyülekezési jog és a béke kivívása érdekében. Az ünnepség, amelyet az osztrák sajtó csak érintőlegesen, de egyhangúlag a nemzetközi erőfeszítéssel megindított béketárgyalások támogatásaként ismertetett,[14] Magyarországon egyértelmű, de nem exkluzív osztályszínezetet kapott,[15] mint például az inkább semlegesnek mondható *Pester Lloyd* tudósításában is, amely nem hagyhatta ki a következő kiegészítést:

> [...] jóllehet felettébb szűkölködtek sörben és borban, nagyon vidámak voltak. Bár a munkásság időnként belekiabált a beszédekbe, és éltette a világbékét, a gyűlések példás rendben folytak.[16]

A magyar szociáldemokraták hivatalos lapja ugyan félig cenzúrázva, de Budapest „legszebb, legmagasztosabb ünnep[eként]" dicsérve a megmozdulást, így tudósított:

> A zajos robot városában templom csönd: az özvegyek és árvák városában derengő öröm, mosolygó szemek, bizakodó szívek. Hiszen, íme, harminchárom véres hónap múltán a dolgozó tömegek megint tudnak ünnepet teremteni a békének és a boldog jövendőnek. Már megint együtt vannak sok tízezernyi gyülekezetekben azok, akik apostolai a békés munkának, az ember megbecsülésének és fölemelésének.[17]

A *Pesti Napló* cenzúrázott vezércikkének írója párhuzamos akcióra használta fel a békés felvonulás ecsetelését: a tüntetéssel egy időben könnyű tavaszi sétára indul Tisza István miniszterelnök, „a grófok országának utolsó mohikánja", akit

[14] Vö. többek között N. N.: „Der erste Mai in Budapest" [Május elseje Budapesten], in: *Arbeiter-Zeitung* 1917. május 3.; N. N.: „Die Maifeier" [Majális], in: *Neues Wiener Journal* 1917. május 2.
[15] Vö. „Ünnep a választói jogért", in: *Magyarország* 1917. május 3.; [cím cenzúrázva], in: *Világ* 1917. május 3.
[16] N. N.: „Die Maifeier. Die Feier der Budapester Arbeiterschaft" [Majális. A budapesti munkásság ünnepe], in: *Pester Lloyd* 1917. május 2.
[17] N. N.: „Május 1. és május 2.", in: *Népszava* 1917. május 3.

a cikk szerzője be nem váltott választójogi ígérete miatt pellengérre állít, ugyanakkor sétáját a szociális érzékenység felé tett első, bár felettébb bizonytalan lépésként értelmezi.[18] A Városliget mindeközben olyan térré nemesedik, amelynek megvan az a szimbolikus ereje, hogy összhangot teremtsen polgár és munkás között, amely egyfelől a követelések nemzetköziségén, másfelől pedig (a vad munkáshordáktól való polgári félelmek ellenére[19]) a tömegek szervezettségén nyugszik.

Habár Bécsben az 1917-es május elsejét nem a Práter-beli felvonulással ünnepelték meg, ünnepélyességben ott sem volt hiány. Mindazonáltal a két várost összehasonlítva a háborús évek legfigyelemreméltóbb tüntetése mégiscsak a városligeti Iparcsarnokban 1917 novemberében megrendezett gyűlés volt, amelyet két héttel a városi béketüntetésként elgondolt bécsi rendezvény, „a dolgozó Bécs monstredemonstrációja" után tartottak.[20] Az 1885-ös Országos Kiállításra épült Iparcsarnok felé tartottak az Andrássy úton hivatalosan nem szervezetten, de spontán sorokba rendeződve felvonuló munkástömegek, akik a tudósítások tanúsága alapján az őszi színekbe öltözött Városliget békés előterében az emberiséget jelképezték.[21] Egy bécsi sajtójegyzet szerint az oroszországi forradalom által felbátorított és azzal szolidaritást vállaló munkások a következő követeléseket fogalmazták meg:

> A kormányokat fel kell szólítani arra, hogy békét kössenek a nemzetközi leszerelésre, a titkos diplomácia beszüntetésére és a külpolitika parlamenti ellenőrzésére támaszkodva. Egy állam sem annektálhatja más ország területeit, és nem követelhet semmiféle kártérítést.[22]

[18] Vö. [cím cenzúrázva], in: *Pesti Napló* 1917. május 3.

[19] „A vörös május", in: *Magyarország* 1917. május 3.

[20] Vö. a következő cenzúrázott tudósítást: N. N.: „Für den Frieden. Eine Monstredemonstration des arbeitenden Wien" [A békéért. A dolgozó Bécs monstredemonstrációja], in: *Der Morgen* 1917. november 12.

[21] Göndör Ferenc: „Békevasárnap", in: *Pesti Hírlap* 1917. november 17.

[22] N. N.: „Eine sozialdemokratische Friedenskundgebung in Budapest" [Szociáldemokrata béketüntetés Budapesten], in: *Wiener Sonn- und Montagszeitung* 1917. november 26. Vö. még N. N.: „Friedenskundgebung der Budapester Arbeiterschaft. Beteiligung von 30.000 Arbeitern" [A budapesti munkásság béketüntetése. 30 000 munkás részvételével], in: *Der Morgen* 1917. november 26.

Összességében elmondhatjuk, hogy a Városliget politikai elfoglalása az elemzett példák alapján nem a terület teljes átalakításának céljával ment végbe, hanem a már adott összkép kiegészítő módosításával, vagyis a közösségépítés bevett gyakorlatainak kiszélesítésével. A szórakoztató és vitakultúra részeként felfogott politikum – a Városligettel párhuzamba állítható bécsi jelenségekre előre utalva – egy másik apróbb példánkban is kimutatható: 1917 nyarának kasszasikere *A Csárdáskirálynő* paródiája, *A csámpás királyné* címmel a Városligeti Színkörben bemutatott darab volt.[23] *A Csárdáskirálynő* idézet- és paródiatechnikáját idéző és parodizáló revüoperett több ízben is utalt a hátországban uralkodó állapotokra és a háborúskodó monarchiák nemzetköziségére. Bosznia-Hercegovina Feodorovna vagy a német akcentussal beszélő Zsírdrágító Vendelin alakjával nemcsak az arisztokrácia és a korrumpálhatóság, hanem a túlélőművészek alaptechnikái elé is görbe tükröt állított a darab. A háborús élmények szarkasztikus kifordításáról a szereplők arzenálja mellett olyan viccek is gondoskodtak, mint például „Mert hadi özvegy, három vőlegénye vérzik a fronton." Apropó túlélés: egy rövid jelenetben szép sorban bemutatkoznak a Városliget látványosságai is, mégpedig egy pokoljárás nem túl kidolgozott metaforáiként.

A bécsi vörös pokol ugyanakkor komoly váltást jelentett a háború végére meglehetősen elárvult Práter életében. Közvetlenül a terület újjáéledése előtt így tudósított az *Österreichische Morgenzeitung und Handelsblatt:*

> A naivitás, ezen gyerekjátékok [vagyis az elvarázsolt kastély, a félkarú rabló stb.] előfeltétele kiveszett az emberekből. Túl sok mindent éltünk át. Egy kisgyerek áll a cirkuszi plakát előtt, és a nyaktörő akrobatamutatványokat „csalásnak" bélyegzi. Manapság a koravén iskolás bölcsességekből a szokásosnál jóval többet álmodhatunk meg.[24]

A terület politikai értelemben vett újjászületését ugyanakkor nagyon jól példázza a Busch Cirkusz, amely 1919 tavaszán a tulajdonos akarata ellenére[25] lett a

[23] Feld Mátyás: *A csámpás királyné. Revü-operett 4 felvonásban.* Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, MM 11.844. Vö. Alpár Ágnes: *A Városligeti Színkör 1889–1934.* Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1991; Gajdó Tamás, Gerő András, Hargitai Dorottya: *A Csárdáskirálynő. Egy monarchikum története.* Budapest: Habsburg Történeti Intézet, Pannonica Kiadó, 2006, 35–36. o.

[24] Egon Dietrichstein: „Pratersommer" [Nyár a Práterben], in: *Österreichische Morgenzeitung und Handelsblatt* 1918. augusztus 22.

lumpenproletariátus, a háborús rokkantak, illetve a frontról hazatérők, a városi alkalmazottak és a kommunisták egyik legfontosabb gyülekezőhelye, és amely már csak a résztvevők magas száma miatt is nap mint nap téma volt a sajtótudósításokban.[26] Ugyanakkor ez a fórum szerkezetileg aligha különbözött a városban más helyütt rendszeresen egybehívott gyűlésektől,[27] mindazonáltal meglehetősen szembeszökő az a tény, hogy itt több tízezer ember hallgathatta a nincstelenek részben önjelölt prófétáit. S jóllehet itt kikiáltói manírban propagáltak mindenféle politikai szlogent, a Busch Cirkusz fontos terepe volt az első világháború utáni Ausztria politikai életének, amit a korabeli sajtóvisszhang is megerősít: a cirkuszban történteket egyes orgánumok a polgári kormány megdöntésének reményében értelmezték. Április közepén a frontról hazatérők kommunista gyűlését követően innen indult el a tömeg a Hadügyi Hivatal ostromára, melynek folyamán több aktivistát is letartóztattak.[28] A Busch Cirkusz pártpolitikai kisajátítása összességében nemcsak a hallgatóság roppant színes összetétele miatt vallhatott kudarcot, hanem a potenciális támogatók tehetet-

25 Vö. Gisela Winkler: *Circus Busch. Geschichte einer Manege in Berlin*. Berlin-Brandenburg: be.bra, 1998, 41. o.

26 Vö. a beszámolókat az 1919. április 6-i kommunista nagygyűlésről, amelyen napirendi pontként szerepelt „Szovjet-Magyarország és Német-Ausztria", valamint a frontról hazatérők április 13-án szervezett gyűléséről, amelyen néhány, később letartóztatott magyar szónok is részt vett, amit ugyanakkor hivatalos források nem győztek cáfolni (vö. a gyűlés beharangozóját in: *Die Rote Fahne* 1919. április 5., illetve az április 19-ével kezdődő tudósításokat a *Neues Wiener Tagblatt, Illustriertes Wiener Extrablatt* és a *Neue Freie Presse* című lapokban, valamint a magyar résztvevők kiutasításáról szóló beszámolókat például a *Magyar Hírlap*ban [1919. április 19.]). A két legnagyobb gyűlést ugyanakkor a városi alkalmazottak (ahol két párhuzamos rendezvényt is be kellett iktatni helyhiány miatt), valamint a postai és távírdai alkalmazottak szervezték (vö. az *Arbeiter-Zeitung* és a *Morgen* tudósításait április 7-ről, illetve március 17-ről).

27 A tömegesen rendezett (alkotmányozó nemzetgyűlési és helyhatósági) választási gyűlésekkel szemben a Busch cirkuszban tartott tüntetések esetében érdekképviseletek összejöveteleiről, illetve a választásoktól való távolmaradásra felszólító Kommunista Párt gyűléseiről volt szó. A választási nagygyűlésekhez vö. Herwig Würtz (szerk.): *Wahljahr 1919. Freiheit, Demokratie, Republik*. Wien: Stadt Wien, MA 9, 1989, főként 22. o. skk.

28 Vö. például N. N.: „Bécs munkássága a tanácsköztársaságért", in: *Magyar Hírlap* 1919. április 20.

lensége vagy éppen elutasítása miatt, akik a legkisebb fantáziát sem tudták felfedezni a kommunisták elképzeléseiben.[29] Jól példázza ezt a polgári *Neues Wiener Journal* jóindulatú, szociográfiai igénnyel megírt riportja:

> És ez a fiatal kommunista párt vezetőinek megindító tragédiája: már nem csupán egy maréknyi emberhez szólnak; a *teljesen leszakadtak, elveszettek* tömegeiről van szó, amelyekkel a szociáldemokraták nem számolnak; nem tagjai semmiféle szakszervezetnek, semmiféle szervezetnek, s a lőszergyári vagy más gyári munkásokkal ellentétben nem is „kerestek szépen". Egymásra találtak ezek a megnyomorítottak, elátkozottak, bűntelenül büntetettek: *a kapitalizmus áldozatai,* és hangos a kiáltásuk: Bosszú![30]

Az empátiáról legalább annyira tanúskodó, mint a szociáldemokrata taktikát élesen bíráló értékelések nem torpantak meg az osztrák állam határainál – erről vall a *Pester Lloyd* tárcája is:

> [A szociáldemokraták] mindent elkövettek annak érdekében, hogy az osztrák proletariátus csakis fegyveres harccal juthasson hatalomhoz. És így akaratuk ellenére is nagy szolgálatot tettek a proletariátusnak. A parlament előtti lövések, amelyek 17-én nem először durrantak el, a tömegben felébresztették a forradalmi tetterőt, és bármely újságcikknél, bármely agitációs szónoklatnál jobban mutatták meg a proletariátusnak, hogy szükség van a proletariátus tömeges megszervezésére, s hogy nem a (szociáldemokratákra jellemző) bürokratikus, hanem a tömeges szervezési módszerekre van szükségük.[31]

E forrongó hónapok után, az elkövetkező években a bécsi Práter feladata – a szórakoztatáson és a nosztalgiázáson kívül – a majálisok befogadása maradt. A

29 Ubald Tartaruga (tulképp. E. O. Ehrenfreund) roppant termékeny bécsi újságíró és rendőrségi jogász tollából származó, kissé száraz meditáció szerint már csak azzal az érvvel is körülírható a gyűléseken résztvevők kavalkádja, illetve az ilyen csoportosulásoktól való távolságtartás, hogy „Bécs talaján egyáltalán nem nőhetnek puccsisták" – U. Tartaruga: „Kommunistenversammlung" [Kommunista gyűlés], in: *Neues Wiener Journal* 1919. február 6.

30 Else Feldmann: „Die kommunistische Partei" [A kommunista párt], in: *Neues Wiener Journal* 1919. február 9.

31 R. Fried: „Die kommunistische Kundgebung in Wien" [A bécsi kommunista tüntetés], in: *Pester Lloyd* 1919. április 20.

hétköznapi üzem tekintetében a budapesti Városligethez hasonló hanyatlásnak lehetünk tanúi, amely más médiák túlontúl erős konkurenciájából és a weekend-mozgalom térnyeréséből következett.[32] A Práter őstípusait, ezeket a menthetetlenül elveszetteket, akik a Busch Cirkuszban gyűltek össze, öt évvel később így jellemzi a *Der Tag* cikkírója:

> *1914:* a) fejkendős, cseh kiejtéssel beszélő cselédek; b) vállalkozó kedvű és pénztelen katonák, az őrmesteri rangig; [...] c) magasabb kategóriájú, egyedülálló pesztonkák; d) sóher diákok; e) gimnazisták mindenféle politikai aktivitás nélkül. Hacsak nem arról van szó, hogy a pár frankfurti virsli utáni vágyat a pángermán anschluss-eszme csírájaként értelmezhetjük. [...]
> *1924:* a) sehol egy fejkendő. Csupa kalap. A cseh akcentus eltűnt; b) a Volkswehr tagjai megcsappantak. A pénzhiány maradt; c) pesztonkák helyett gyerekek, akik fölnőtt lányokként lépnek fel, és a „jobb kategóriába" tartoznak; d) és e) nyomtalanul eltűnt (csak gyűléseken és tüntetéseken lehet őket látni). [...]
> Kiegészítésül újfajta publikumegyveleg: serdületlen naplopók, a munkától idegenkedő munkanélküliek, zsebtolvajok és mindenféle semmirekellők, akiknek a pszichéje részben a fronton, részben a mögött edződött meg. [...]
> Megváltozott a mulatóízlés is. A csúszda a Práter többszörös csúcspontja lett. Ezt a szerepet régebben a gyorsan forgó körhinta töltötte be. A tempót meghaladták. A csúszdáé az új élet villámgyors rohamtempója. A lecsúszásnak is megvan hát a maga szépsége...[33]

Míg a Práter, melynek közönsége ily módon lecserélődött, 1931-ben egy stadionnal gazdagodott, amelyet a II. Munkásolimpiával nyitottak meg, Budapest kénytelen volt elterelő hadműveletekhez folyamodni az ilyen jellegű rendezvények megvalósítása érdekében: a Munkás Testedző Egyesület matinéit, az élet-képekkel, szavalókórusokkal, némajátékokkal is kiegészített sportünnepeket a Városi Színházban, illetve a Beketow Cirkuszban rendezték,[34] 1932-ben pedig a

32 Vö. Czippán György: *A budapesti Vidámpark története.* Budapest: k. n., 1975, 28. o. skk.

33 Friedrich Porges: „Der Prater erwacht" [A Práter feléled], in: *Der Tag* 1924. március 21.

34 Itt szeretnénk megköszönni K. Horváth Zsoltnak, hogy felhívta figyelmünket Balog Lászlónak a Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrzött cikkgyűjteményére (PIL 915 f 15 ő. e.), amely képet ad az MTE harmincas évekbeli rendezvényeiről.

magyar munkások májusi ünnepét a Keleti pályaudvar mellett, az ún. Millenárison tartották. Ikonkészletét tekintve ez az ünnepség számos hasonlóságot mutatott az ekkoriban Európa-szerte szervezett munkásolimpiákkal:[35]

> Aztán a szakmák szimbolikus csapatai következnek, a vasasok kék munkaruhában, kalapáccsal, az építők a munka szobrával, aztán a pékek, a táplálás, az élet, a kenyér munkásai, magasra tartva szakmájuk szimbolikus jelvényeit, húsipari munkások kötényesen, taglókkal, kemény harcaink rohamcsapata, erőt, merészséget árasztva. Magántisztviselők, irodák robotos népe, akik tudják már, hogy itt a helyük közöttünk, és az óriási ceruza, amit jelvényül visznek, testvére a kalapácsnak, a csákánynak. Könyvkötők, a kultúra munkásai, akiknek kezük alól a fölvilágosítás fegyverei, a könyvek indulnak útra, textilmunkások, a legpáriább sorsú magyar igások, ők is kezükbe vették már sorsuk intézését.[36]

„A zenei őstalaj trágyázása"[37]

A pártpolitikailag részben kisajátított területek szemléje után áttérünk egy olyan bécsi ünnepségre, melynek helyi értékén vehemensen vitáztak a baloldali és a polgári sajtóorgánumok, olyannyira, hogy a vita kölcsönös vádaskodásokba torkollott. Jóllehet az 1928. júliusi Dalosünnepet nagyrészt a szociáldemokrata városvezetés finanszírozta, a résztvevők és a hivatalos szónokok serege azonban inkább a kormányzó polgári párt érdekeit és azt a törekvést tükrözte, hogy a rendezvényt ideológiailag országos szintűre emeljék. A dalosok százezer hallgatóra méretezett csarnokát mindössze öt hónap alatt húzták fel a Práter-beli Jesuitenwiesén, mégpedig a kornak megfelelő mediális felszereltséggel, egy sor

35 Hasonló rendezvények kanonizált formanyelvéhez vö. a németországi munkásünnepek kontextusában Henning Eichberg, Michael Dultz, Glen Gadberry, Günther Rühle: „Politische Verhaltensformen in der Zwischenkriegszeit", in: uők: *Massenspiele. NS-Thingspiel, Arbeiterweihespiel und olympisches Zeremoniell.* Stuttgart, Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1977 (Problemata 58), 103–141. o.

36 N. N.: „A magyar munkásság lelkesen ünnepelte május 1-ét", in: *Népszava* 1932. május 2.

37 H. Sch.: „Das große Sängerfest in Wien" [A nagy Dalosünnep Bécsben], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 17.

hangszóróval a csarnokban és körülötte.[38] A világ minden részéről Bécsbe sereglő német és német származású dalosszövetségek zenei reprezentációja mellett a rendezvény alkalmat adott arra, hogy a köztársaságot ünnepeljék, de arra is, hogy a német–osztrák anschluss eszményét propagálják.

Még a magyar liberális sajtó is idézte a Német Dalosszövetség elnökének szavait, aki sajátos történeti folytonosságot állapított meg a német nyelvű népek sorsában:

> Azt az országot, amelyen keresztül egykor a Nibelungok vonultak, amely védőbástyája volt a német földnek és a német kultúrának a törökök ostromával szemben, amely a német művészet – elsősorban a német zene – nagymestereit látta falai között, amely szülőföldje volt Schubert Ferencnek, ezt az országot ezer szál fűzi hozzánk, ez az ország önmagunk egyik része. [...] [É]l a német vérközösség. Ebből a vérközösségből a világháború alatt sorsközösség lett. Német dalosok is harcoltak és véreztek a fegyverszövetségben. Mély fájdalommal és örök hálával emlékezünk meg elesett testvéreinkről, kik életüket áldozták fel a csatákon.[39]

A *Pester Lloyd,* amely röviden és kommentár nélkül tett említést a Magyarországról Bécsbe utazó kis német énekes csoportról, ugyanakkor részletesen beszámolt a „megszállt területek” dalosainak felvonulásáról az összes revizionista üdvözlő szónoklattal egyetemben, a hagyományos ünnepi menetet a rendezvény leglehengerlőbb mozzanataként vázolta:

> A Schubert-emlékbeszéd és egy Schubert-kórusmű előadása után lovas harsonások sora és egy heroldmester 16, pompásan feldíszített lovon ülő és aranyba öltözött herolddal vezeti fel a menetet. Aztán felvonulnak a Német Dalosszövetség zászlóvivői – ringatózva, minden oldalról jól láthatóan húzza négy gazdagon díszített fekete ló az állványt, elöl a lovas zászlóvivő, négy másik zászlós kíséretében. Jön az első ünnepi kocsi, amely a „*német* dalt” jelképezi. Egy hatalmas földgömböt látni, amelyen egy sas trónol, mellette eszményített nőalakok, akik a szélrózsa minden irányába harsogják a német dalt. Aztán újfent egy heroldmester 16 lovas herolddal, ezúttal ezüstbe öltöztetve. [...] És utánuk a katonaság következik, osztrák nehézlovasok 1809–1815-ös egyenruhában, fehér uniformisban és fekete csizmában, a kivont kardok pompás látványt nyújtanak.[40]

A kormányhoz hű *Pesti Hírlap* vezércikke ugyanakkor visszafogottabban fogalmazott, amikor finoman, de félreérthetetlenül bírálta az anschlussra való törekvések jegyében zajló átpolitizálást és a Schubert-emlékév képmutató kiárusítását: a díszmenet és az ünnepség „Schubert jegyében, az ő dicsőségére folyik és készül. Száz évvel ezelőtt a német dal halhatatlan zsenije koldusszegényen pusztult el itt, most ezrek és ezrek fognak meggazdagodni azon, hogy a világ százezrei az emlékét ünneplik.”[41] Ám két nappal később ugyanez az újság már olyan tudósítást jelentetett meg, amelyben a cikkíró a zavartalan „testvéri hangulat[ról]” értekezett, „amely a dalosok által képviselt kispolgári Németországot a szocialista Béccsel az anschluss eszméjének jegyében egybekapcsolja”.[42] A napilap mindezzel összhangban rekonstruálta a csarnokban rendezett nyitóünnepség teljes koreográfiáját is, idézve a hivatalos szónoklatokból a Nagy Németországgal kötendő szövetség kívánalmáról szóló lényeges sorokat, amelyeket aztán felidézett a záró ünnepi menetről adott tudósításában is. Jóllehet az újság említést tett a franciaországi sajtóban megjelent kritikus visszhangokról, s ezzel

38 Vö. többek közt az ünnepély hivatalos albumát: Karl Harbauer (szerk.): *Das 10. Deutsche Sängerbundesfest* Wien 1928. Wien, Leipzig: Schneider & Co., 1928, 8. o. skk., valamint a csarnok építését rögzítő, központilag megrendelt dokumentumfilmről szóló tudósítást in: *Presse-Korrespondenz zum 10. Deutschen Sängerbundesfest* Wien 1928, 2. o. Ugyanakkor a rendezvény apropóján forgatott *Das Deutsche Lied* [A német dal] című filmet, amelynek „a német népközösség” szempontjából a hivatalos sajtóközlemények nagy jelentőséget tulajdonítottak (uo.), az *Arbeiter-Zeitung* könyörtelenül ízekre szedte, mondván: kispolgári propagandáról van szó, amely a militarizmust, az alkoholfogyasztást és „az osztálytermi vesszőzést” hirdeti (vö. pp.: „Ein Film des Sängerfestes” [A Dalosünnep filmje], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 20.).

39 Vö. N. N.: „Viharosan ünnepelték Ausztria csatlakozását a bécsi dalosversenyen”, in: *Újság* 1928. július 22. Osztrák oldalon a *Neue Freie Presse,* amely egyre inkább a kormány hivatalos szócsövévé vált, a kormányhoz leginkább hű tudósításokkal, a szónoklatok szó szerinti közlésével és részletes programismertetőkkel látta el az olvasókat.

40 N. N.: „Das Wiener Sängerfest” [A bécsi dalosünnep], in: *Pester Lloyd* 1928. július 23.

41 Vö. V. I.: „Dalosvilág Bécsben”, in: *Pesti Hírlap* 1928. július 20.

42 Vö. Lányi Viktor: „Negyvenezer férfi a pódiumon. Képek a bécsi dalosünnepről”, in: *Pesti Hírlap* 1928. július 22.

igyekezett viszonylagossá tenni az anschluss eszményének dicsőítését,[43] de mindezt egy csapásra a háttérbe is szorította az, hogy az ünnepi menetről olyan leírást közölt, amely a megfelelő politikai üzeneteket közvetítve semmiféle pátosztól és giccstől sem riadt vissza.[44] Az ünnepségben rejlő, feltételezhető veszélyek részletesebb tárgyalására mindössze a baloldali *Magyar Hírlap* vállalkozott, amely az óvatos külföldi sajtóhangokkal ellentétben már a címlapján hozta a francia és a csehszlovákiai reakciókat. Bár az összeállítás beismerte, hogy a rendezvény a jelen formájában nem ad okot hisztérikus ellentüntetésekre, de figyelmeztetett arra, hogy a radikális jobboldaliak részvétele, valamint az ünnepség kispolgári jellege („a Hohenzollernek ágyútölteléke") potenciális veszélyforrásnak tekinthető.[45]

A bécsi sajtó polarizáltsága ezzel ellentétben jól mutatja, mennyire széles skálán mozgott mindannak a megítélése, ami az ünnepség magas presztízsét illette városi, országos és nemzetközi szinten. Karl Hans Strobl, aki egyébiránt utópikus regényeivel lett bestseller-szerző, a *Neue Freie Presse*ben történeti dimenziókat álmodott meg a népek uniszónója kapcsán:

> Ez az első alkalom [a népvándorlás kora óta], hogy az összes német törzs újra népvándorlásra kerekedett fel, de most pusztító akaratukon legfeljebb a schwechati sörfőzdék és a grinzingi borospincék ellen irányuló támadókedvet érthetjük, békétlenségük pedig nem más, mint a dal birodalmában folyó békés versengés.
> Az ilyen jellegű népvándorlás más, mint például egy utcai felvonulás vagy tüntetés, más, mint *egyetlen* város tömegeinek demonstrációja, melynek méretét és politikai súlyát utólag, pártos szemüvegen át nézve vagy dicsekedve felnagyítják, vagy irigykedve lekicsinyítik. [...] Ez az 1928-as nyár a háború óta először hozott nekünk *szervezett* népvándorlást, tömegmozgalmat, amelyet ugyanaz az akarat szellemít át, ugyanaz a szándék vezérel, és ugyanaz a közös cél irányít.[46]

Miközben sem a *Musikblätter des Anbruch,* ez a liberális orientációjú szaklap, sem pedig az osztrák szociáldemokraták közművelődéssel foglalkozó folyóirata, a *Bildungsarbeit. Blätter für das Bildungswesen der deutschen Sozialdemokratie in Österreich,* nem ejtett szót a rendezvényről, a szociáldemokrata sajtót az ünnep megítélésében egyfajta zavart kényszer jellemezte, hogy elhatárolódjék a végtére is polgári erődemonstrációtól.[47] A szociáldemokrata dalszövetség lapja, az *Arbeitersängerzeitung,* így vélekedett a fentiekkel kapcsolatos kétségekről:

> Először is szögezzük le: a szervezés a legkisebb részletig zökkenésmentes volt, olyan teljesítmény ez, amelyet sohasem néztem volna ki a polgárságból. A polgárság mindenképpen megtanulta, hogyan kell ünnepségeket szervezni, még ha nem is feledkezhetünk meg arról, hogy bár az egész polgári társadalom, a vasút, a kormány, a honvédség, a polgári újságok joggal tekintették sajátjuknak az ünnepet, az ünnep csak a vörös Bécs pénzügyi támogatásával jöhetett létre.[48]

A baloldali és a polgári sajtó vitája pontosan ezen a ponton, a polgári rétegek ünneplésre való képessége kapcsán vette kezdetét, hiszen a rendezvény polgári színezetet öltött, aminek az előtörténete a 19. századi német kispolgárok poli-

---

43 Vö. N. N.: „Hatalmas zenei és politikai esemény a bécsi dalosünnepség", in: *Pesti Hírlap* 1928. július 24.

44 Lányi Viktor: „A bécsi dalosünnep a német testvériség ünnepe", in: *Pesti Hírlap* 1928. július 24. Meglehet, hogy ez a négy napon belül bekövetkező pálfordulás annak a számlájára írható, hogy 2400, Bécsből érkező énekes vendéglátójaként Magyarország nem akarta kompromittálni magát, az újság pedig inkább behódolt a hivatalos iránynak; mi több, a másnapi vezércikk a német egység nagyszerű kinyilvánításának germanofil laudációjaként követendőnek ábrázolta a Parlament előtti fogadási rendezvényt (vö. N. N.: „Német dalosok", in: *Pesti Hírlap* 1928. július 25.), a nyugat-európai kritikus recepciót pedig mindössze az osztrák sajtóvisszhangra hivatkozva érintette.

45 N. N.: „Egyre fokozódik az izgalom Párizsban a vasárnapi bécsi Anschluss-tüntetés miatt", in: *Magyar Hírlap* 1928. július 25. Az anschluss-törekvésekről és a hivatalos magyar politika álláspontjáról vö. Kerekes Lajos: *Ausztria története 1918–1955.* Budapest: Akadémiai, 1966; Ibolya Murber: „Die ungarische Außenpolitik und die österreichische Anschlussfrage an Deutschland in der Zwischenkriegszeit", in: http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/IMurber1.pdf.

46 Karl Hans Strobl: „Sängerfest in Wien" [Dalosünnep Bécsben], in: *Neue Freie Presse* 1928. július 15.

47 Ez természetesen összefüggött azzal is, hogy pártpolitikailag sohasem határozták meg egyértelműen a munkás- és a munkásmozgalmi kultúra közti különbséget. Vö. Werner Jank: *Arbeitermusik zwischen Kunst, Kampf und Geselligkeit.* Disszertáció, Wien, 1982, 484. o. skk.

48 Josef Pinter: „Betrachtungen zum 10. Deutschen Sängerbundesfest" [Szemlélődések a 10. Német Dalszövetségi Ünnepről], in: *Arbeitersägerzeitung* 27 (1928), 9. sz. 152. o.

tikailag is kiaknázott kultúrájában gyökerezett, amelyet aztán a hatalom legitimációjának elsőrangú eszközeként ki is használtak. Ugyanakkor az *Arbeiter-Zeitung* és a *Neue Freie Presse*[49] polémiája főként a köztársaság és az anschluss eszmei összekapcsolásának szerzői joga körül forgott, amelyet mindkét oldal kizárólagos tulajdonának tekintett. Még mielőtt azonban a vezércikkekben folyó csata lezárult volna, az *Arbeiter-Zeitung* egy sor, kiegyensúlyozottnak aligha nevezhető értelmezést jelentetett meg az ünnepségről: a cikkek egy része „a német munkásosztály dalegyleteinek" távolmaradását rótta fel, és a Bécsbe érkező énekeseket „a nagy [vagyis főként munkásokból álló] embertömegek szegényes küldöttgyűléseként" aposztrofálta, míg egy másik része azon volt, hogy a kispolgárság és a munkásság közti hasonlóságokat a kultúra dimenziójában ragadja meg,[50] még ha az ünnepnek az „idegenforgalmi hiénák" okozta kommercializálódását félreérthetetlenül a kapitalista szellemiségű kispolgárok számlájára írták is, akik „a szervezett vedelés rituális szokásrendszerévé" alacsonyították az ünnepet.[51] Ezzel párhuzamosan az *Arbeiter-Zeitung* igyekezett az ünnepet a bécsi dolgozók szorgosságának örömteli eredményeként és a bécsi városvezetés sajátjaként beállítani, ami egyébként rímelt a *Der Tag* című napilap hozzáállására, ahol összességében az a többnyire polgári lapokra jellemző meglátás uralkodott, mely szerint főként az ünnep közösségépítő szerepét és a zenei teljesítmények által nyújtott élményt illeti dicséret.[52] Ez az érvelés csak olyankor tört meg, amikor az ünnepet a politikai ideológiai palettán kellett elhelyezni, illetve a külföldi sajtószervekkel szemben kellett megvédeni.[53]

---

49 Vö. még Gabriele Johanna Eder: *Wiener Musikfeste zwischen 1918 und 1938. Ein Beitrag zur Vergangenheitsbewältigung*. Wien, Salzburg: Geyer Edition, 1991, különösen 160. és 194. o. skk.

50 H. Sch.: „Das große Sängerfest in Wien" [A nagy Dalosünnep Bécsben], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 17.; pp.: „Das Sängerfest" [A Dalosünnep], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 20.

51 Ernst Fischer: „Schubert und der Fremdenverkehr. Eine Nachlese" [Schubert és az idegenforgalom. Visszatekintés], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 23.

52 Vö. például pp.: „Rund um die Sängerhalle. Bilder vom Sängerfest" [A Daloscsarnok körül. Képek a Dalosünnepről], in: *Arbeiter-Zeitung* v. 1928. július 21.

53 Vö. többek közt N. N.: „Wiener Festzüge. Aktuelle Rück- und Ausblicke" [Bécsi ünnepi felvonulások. Vissza- és kitekintés], in: *Der Tag* 1928. július 14.; N. N.: „Die singende Stadt" [Az éneklő város], in: *Der Tag* 1928. július 20.; N. N.: „Rund um das Sängerfest" [A Dalosünnep körül], in: *Der Tag* 1928. július 21. és főleg Max Graf július 8-ai, illetve Rudolf Kalmar 20-i, 21-i és 22-i cikkét. Egyedülállónak tekinthető ebben a sorban annak a legmélyebb provincializmusról tanúskodó rendeletnek a csípős kritikája, amely kikötötte, hogy az ünnep idején egyetlenegy cég készíthet fényképeket és filmeket, ami a cikkíró szerint Bécs kárára korlátozta az ünnep jó értelemben vett reklámerejét (vö. N. N.: „Sängerfest in Krähwinkel" [Dalosünnep az isten háta mögött], in: *Der Tag* 1928. július 14.).

A lényegesen radikálisabban felszólaló *Arbeiter-Zeitung* vezércikke, amely a vita puskaporos hordója lett, ragaszkodott ahhoz a kitételhez, hogy az ünnepben rejlő és a monarchikus rendszer ellen felhorgadó szabadságvágy, valamint az anschluss gondolatának, „a német köztársaságiak nemzeti eszményének" a megfogalmazása egyes egyedül a munkásosztály vívmánya. Ezenkívül a kispolgárság is, amely „oly sokáig volt a tekintélyuralmi állam, a junkerek és a mágnások támasza", csak a munkásosztálynak köszönheti azt a tényt, hogy „mára a német munkásosztály nemzeti tradíciói, eszméi, eszményei vezérlete alá kerülhetett".[54] A nevezett vezércikk megállapításaira a *Neue Freie Presse* azonnal az anschluss-gondolat kompromittálásának visszautasításával válaszolt, és az ebben felmagasztalt értékeket összosztrák vívmányokként értelmezte:

> Azt hihetnénk, hogy e tények [vagyis az ünnep nagyszerűsége és közösségépítő jellege] alapján a Dalosünnep kiszakítható az osztályharc légköréből, mentessé válhat minden méregtől, és semmiféle szégyenfolt nem eshet rajta. [...] A hatás, amelyet ez a sajátos politikai perverzitás [nevezetesen az *Arbeiter-Zeitung* interpretációja] tett ránk, csakis gyászos és megdöbbentő lehet. Otromba elferdítése a történelemnek, amikor azt állítják, hogy a nagynémet–republikánus gondolatot egyedül a munkások fogalmazták és őrizték meg. Ez az eszme, és ezt mindenki tudja, aki egy csöpp történeti ismerettel rendelkezik, minden osztály közös tulajdona volt.[55]

A publicista lelki szemei előtt a munkások és a kispolgárok összeolvadása lebegett – mégpedig a köztársaság eszméjében. Ebből a szempontból szintén jellemző a *Népszavá*ban közölt tudósítás is, mert a roppant részletes és dicsérő hangú riport a dalosünnepek egykori nacionalista mellékízét kiemelve, amely

---

54 N. N.: „Sängerfeste" [Dalosünnepek], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 20.

55 N. N.: „Klassenkampf bis in das Sängerfest. Eine seltsame Begrüßung der Gäste durch das sozialdemokratische Organ" [Osztályharc még a Dalosünnepen is. Sajátosan üdvözli a vendégeket a szociáldemokrata orgánum], in: *Neue Freie Presse* 1928. július 21.

már „réges-rég a múlté", világossá teszi, hogy a dalosok csoportjai immár nem a politika, hanem a kultúra révén találják meg identitásukat, sőt „itt nem a néhányszázak ünneplése, szórakozása, fényűzése és bankettje folyik, itt még a polgárság is: tömegesen, mindenki részére hozzáférhetően ünnepel".[56]

A lakonikus *Egy utószó* címmel megjelentetett cikk zárta az osztrák lapok tusáját: az *Arbeiter-Zeitung* visszakozott, amennyiben konstruktív módon a köztársasági szellem megszilárdulását kezdte magasztalni:

> Az emberek fejéből, még az olyan emberekéből is, akikben nem foganhatott meg a forradalmi gondolat, tíz év alatt mégis csak sikerült sok tévhitet és esztelenséget kiirtani, s az emberek most, hogy nem nyomja őket a trón és az udvar előtti csúszás-mászás mocskos terhe, már szabadabban és tisztábban gondolkodnak. Túlzás lenne persze, ha az ünnepet a republikánus meggyőződés tudatos kinyilvánításának neveznénk. [...] A városunkban négy napig tartó német vigalom azt a derűs bizonyosságot adta nekünk, hogy a köztársaság Németországban is teret nyer, s mi magunk egyszer majd beköltözünk Németországba, a nagy német köztársaságba.[57]

Mindazonáltal figyelemreméltó, hogy például az alapvetően baloldali szellemiségű *Der Morgen* című napilap számos tárcája – a más újságokban, sőt az ugyanitt kinyilvánított politikai állásfoglalások ellenében is – mily nagy mértékben összpontosított az ünnepség kisemberi, már-már provinciális jellegére, és hogy az ünnepet mindössze olyan rendkívüli állapotként közelítette meg, amikor a bécsi élet egyes gyakorlatait átmenetileg szüneteltetni kellett.[58] Ugyanakkor ez a napi normalitástól való eltérés még mindig a legkisebb rossz volt a *Die Rote Fahne* című kommunista pártlap szemében:[59] a Dalosünnep, a „150 000 ősgermán" „parádéja" szerinte nem volt más, mint „a munkásság osztálytudatának megcsúfolása" és a „reakció felvonulása", amelynek nemcsak hogy a bécsi szociáldemokraták segítségével lehetett egy „ősreakciós nacionalista szervezet", vagyis az Ostmarkban honos Dalosszövetség a szervezője, hanem még azt is elérte, hogy „a Hitler-védszövetség teljes vértezetben", zavartalanul osztogathassa propagandaanyagait a Dalcsarnokban.[60] Összességében a lap úgy értékelte a rendezvényt, mint amely a bécsi dolgozók kizsákmányolása[61] és a „kis- és nyárspolgári elégedettség" révén kifigurázta a munkásideológiát, és amelynek dicsőítésében, noha az ünnep nem volt más, mint egy „értelmetlen, felesleges dajdajozós vásári búcsú", az *Arbeiter-Zeitung* tevékeny szerepet vállalt, hiszen

> azon volt, hogy olvasóit felvilágosítsa: a „Tartsa Isten" gyűlölt melódiájára elénekelt Németország-dal mára elvesztette a Vilmos-kori Németország vas- és vérszagát, mi több, kellemes köztársasági rózsaillatot áraszt.[62]

Érthető módon az anschluss hirdetése, illetve az *Arbeiter-Zeitung* által történt kisajátítása sem kapott jobb jegyet: a szociáldemokrácia azon elképzelése, hogy magáénak tekintheti a már 1848 óta bimbózó anschluss-gondolatot, nem más, mint egy „kis történelemhamisítás",[63] amelynek köszönhetően a szociáldemokraták máris a „nacionalizmus uszályában" menetelnek.[64]

56 Sz. F.: „A bécsi óriás vendégjárás. Kétszázezer német dalos előadása. – Ünnep egy és egynegyed millió ember részvételével", in: *Népszava* 1928. július 24.

57 N. N.: „Ein Nachwort", in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 24. Másnap a *Neue Freie Presse* szűkszavúan reagálva erre a meghátrálásra, ismételten korszakos publicisztikai ballépésnek nevezte a szociáldemokrata lap eme „kisiklását".

58 Vö. Rafael Hualla: „Die fremde Stadt" [Az idegen város], in: *Der Morgen* 1928. július 23. és uő: „Ausgekehrt!" [Kisöpörve!], in: *Der Morgen* 1928. júlis 30. Vö. továbbá részben J. W.: „Anschlußfurcht" [Anschluss-félelem], in: *Der Morgen* 1928. augusztus 18.

59 Vö. N. N.: „Das »rote« Wien im Festtaumel" [A „vörös" Bécs ünnepi bódulatban], in: *Die Rote Fahne* 1928. július 22.

60 N. N.: „Das Sängerfest – ein Aufmarsch der Reaktion" [A Dalosünnep – a reakció felvonulása], in: *Die Rote Fahne* 1928. augusztus 18. Vö. továbbá a rendfenntartó csoportok nacionalista és militáns jellegét leleplező cikket: N. N.: „Das Sängerfest der Reaktion. Reaktionäre Ordnerformationen unter Polizeikommando – Die 500 Millionen Subvention der Gemeinde" [A reakció Dalosünnepe. Reakciós rendfenntartó alakulatot rendőrségi vezényletttel – A város 500 milliós szubvenciója], in: *Die Rote Fahne* 1928. július 19.

61 Vö. N. N.: „Die völkischen Sänger provozieren bereits. Zusammenstöße bei den Bahnhöfen – Hakenkreuzaufmärsche vor der Universität – Arbeiter rüstet zur Abwehr!" [A völkisch dalosok már provokálnak. Összetűzések a pályaudvarokon – Horogkeresztes felvonulások az egyetem előtt – Munkások, készüljetek a védekezésre!], in: *Die Rote Fahne* 1928. július 20.

62 N. N.: „Das »rote« Wien im Festtaumel" [A „vörös" Bécs ünnepi bódulatban], in: *Die Rote Fahne* 1928. július 22.

63 N. N.: „Sängerfest und Anschlußbewegung" [Dalosünnep és az anschluss-mozgalom], in: *Die Rote Fahne* 1928. július 21.

Mindezek ellenére az utolsó szó jogát a szociáldemokraták kapták meg, amikor is a német „éneklési ösztön"[65] kiélését a proletariátus dalosünnepe, az ún. munkadal ünnepe zárta le mindössze két héttel később, ámde ugyanabban a csarnokban, s részben ugyanazon bíborszínű lobogók árnyékában, amelyeket még a német dalosünnepre állítottak fel.[66]

Ha áttekintjük az említett ünnepségek tartósságát és hagyományképző szerepét, úgy a bécsi Práter és a budapesti Városliget sokszínűen, sőt tetszőlegesen elfoglalt terei kapcsán könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy a kisebb, főként a tradicionális közösségi formákra építő rendezvények – mint például a decentralizáltan szervezett majálisok 1919 előtt és után – bizonyultak azon eszme hordozóinak, amelyeket a tömegünnepélyek intézményesíthettek volna, de exkluzivitásukban meg is történt ez az intézményesítés. Az, hogy egy szociológiai és pártpolitikai szempontból majdhogynem ellenőrizhetetlen közönség mondhatta otthonának e területeket, de ezeket nem tudták átfogóan kisajátítani, azzal a sajátosan technikai problémával is összekapcsolódott, hogy bár itt megszólíthatók lettek volna a legkülönbözőbb társadalmi rétegek, de éppen a lokálisan áthagyományozott sokszínűség, a tömeges látogatottság és az eredeti funkció (szabadidős park) miatt minduntalan karneváli jellege lett az ünnepségeknek. A kérdés, hogy az alapvetően szórakozást szolgáló területek depolitizálása a harmincas évek végén logikusan következett-e a lazán szerveződő tömegektől való félelemből, Magyarország esetében igennel válaszolható meg, hiszen itt domináns volt a népünnepélyek, vagyis a hagyományosan decentralizált és lokális színezetű ünnepségek kultiválása, míg az állami ceremóniák száma továbbra is bizonyos korlátok közt maradt. Az osztrák állapotokat mérlegelve hasonló eredményre juthatunk, hiszen a jól körülhatárolt, stadionokban tartott ünnepségek voltak a hatalom legitimálásának demonstratív eszközei.

A szórakozásban és a tömegek szenzációéhségében a tárgyalt időszak végén bekövetkezett cezúra az emigrációba kényszerült Joseph Roth által az anschluss után írt tárca alapján érzékeltethető:

> Egy hete ugyanebben a bécsi Práterben [ott, ahol a gyermek Joseph Rothot még elbűvölték a rémségek az elvarázsolt kastélyban] a Harmadik Birodalom improvizatív módon felvette a versenyt az elvarázsolt kastélyok rémségeivel. Néhány zsidónak szó szerint „a fűbe kellett harapnia", minden porcikájukkal. A nemzetiszocialista héroszok végül „heccet" csináltak a héroszi német metaforából, amely arra volt hivatott, hogy szemléletessé, megragadhatóvá tegye a csatatéren elszenvedett halált, és arra kényszerítették a zsidókat, hogy abba a fűbe harapjanak, amelyet maguk megvetnek. A Práterben, a rémségek elvarázsolt kastélyai és a szellemvasút szomszédságában! Micsoda konkurencia! [...] Ingyen láthatók az eleven, igazi gyilkosok.[67]

64 N. N.: „Der Festzug der deutschen Reaktion. Die Propagandisten des deutschen Imperialismus – Die Sozialdemokratie im Schlepptau des Nationalismus" [A német reakció ünnepi felvonulása. A német imperializmus propagandistái – A szociáldemokrácia a nacionalizmus uszályában], in: *Die Rote Fahne* 1928. július 22.

65 Nem csoda, hogy erről a vállalkozásról a legrészletesebben az *Arbeiter-Zeitung* számolt be (vö. az augusztus 6. és 12. között megjelent tudósításokat), míg például a *Die Rote Fahne* egy szóval sem tett említést a rendezvényről, a *Der Morgen* és a *Der Tag* pedig csak rövid jegyzetben emlékezett meg a koncertről.

66 H. Sch.: „Das große Sängerfest in Wien" [A nagy Dalosünnep Bécsben], in: *Arbeiter-Zeitung* 1928. július 17.

67 Joseph Roth: „Der Wiener Prater" [A bécsi Práter], in: *Das Neue Tage-Buch* 1938. május 28.

Peter Stachel

„... OSZTRÁK HAZÁJA ÉS NÉMET NÉPE ..." Az 1928-as Schubert-centenárium Ausztriában a német nacionalizmus és az osztrák identitás között

> „Kétség sem férhet hozzá, hogy a két világháború között Bécsben megrendezett zenei ünnepségek elsősorban arra voltak hivatottak, hogy a politikai jelentéktelenség és az állami alsóbbrendűség érzését kompenzálják olyan kulturális értékek hangsúlyozásával, amelyekre Ausztria sajátjaiként tekintett. Más országok lehetnek ugyan nagyobbak, gazdaságilag sikeresebbek vagy politikailag befolyásosabbak, Ausztria azonban még mindig a szellemi nagyhatalmak egyike – hangzott a zenei ünnepségek üzenete. [...] Az új állam vágyakozón a múltba tekintve egy rég letűnt birodalom örököseként definiálta magát."[1]

Ausztria a zene országának, ha nem *a* zene országának, Bécs pedig a zene városának, ha nem *a* zene városának számít. Ennek az arculatnak, amelyből manapság egyebek mellett az osztrák turizmusipar is remekül megél,[2] valóságos alapja van: Bécs évszázadokon keresztül hagyományosan a nyugati zenekultúra egyik vezető központjaként működött, és a „bécsi klasszika" mind a mai napig számtalan zenerajongó számára jelenti a zene elérhetetlen és megismételhetetlen csúcspontját. Ez a körülmény azonban önmagában még nem ad magyarázatot arra, miként vált Ausztria a zene paradigmatikus országává, és hogyan jöhetett létre az az elképzelés, hogy gyakorlatilag minden osztrák különleges zenei tehetséggel vagy legalábbis zenei affinitással rendelkezik, s az országnak különleges „zenei küldetése"[3] van. Ha meg akarjuk érteni, miként alakultak át bizonyíthatóan jelentős múltbeli és jelenlegi osztrák zenei teljesítmények az „Ausztria, a zene országa" védjeggyé, akkor azt a célzott identitáspolitikai és gazdasági kisajátítást és instrumentalizációt, tehát a „brandingnek"[4] azt a folyamatát kell górcső alá vennünk, amely az idealizált elképzelések szimbolikus megtestesülésének értelmében vett márkafogalmat létrehozta.[5]

Ezeknek a folyamatoknak egy korai, ámde döntő időszaka az 1866/67-es évre tehető, amikor Ausztriának a königgrätzi vereség után ki kellett lépnie a Német Szövetségből, és ezt követően megszületett az Ausztria és Magyarország közötti „kiegyezés". Meglehetősen nyilvánvalónak tűnik, hogy ebben az időszakban azért hangsúlyozták mind többen Bécs és a német nyelvű osztrákok kulturális fölényét a német nyelvterületen, illetve az újonnan létrejött Osztrák–Magyar Monarchián belül, mert a német nyelvű osztrák polgárság mindkét fent említett eseményt kifejezetten negatívan élte meg, és ezzel próbálta kompenzálni kisebbségi érzéseit. Ausztria elveszítette a német nyelvterületen betöltött – ekkora már inkább imaginárius, mint valóságos – vezető politikai szerepét, és erre adott reakcióként kulturális nagyhatalommá stilizálta magát; mindehhez a színház (konkrétan az állítólagosan „első német színpad", a bécsi Burgtheater) mellett elsősorban a zene kínált megfelelő alapot. „Amíg Bécs egykor minden német város fejének számított, úgy tűnt, mintha neki kellene a biroda-

[1] Gabriele Johanna Eder: *Wiener Musikfeste zwischen 1918 und 1938. Ein Beitrag zur Vergangenheitsbewältigung.* Wien, Salzburg: Geyer, 1991, 360. o. Ez a munka jelentős mértékben ösztönözte a jelen tanulmányt, különösen a források szempontjából.

[2] Vö. Cornelia Szabó-Knotik: „Selbstinszenierung und Handelsbilanz. Die (Re)Konstruktion Österreichs nach 1945 mittels Musik", in: Dominik Schweiger, Michael Staudiner, Nikolaus Urbanek (szerk.): *Musik-Wissenschaft an ihren Grenzen. Manfred Angerer zum 50. Geburtstag.* Frankfurt/M. é. m.: Peter Lang, 2004, 355–382. o.; vö. uő: „Mythos Musik in Österreich: die Zweite Republik", in: Emil Brix, Ernst Bruckmüller, Hannes Stekl (szerk.): *Memoria Austriae I. Menschen, Mythen, Zeiten.* Wien: Verl. für Geschichte u. Politik, 2004, 243–270. o.

[3] Így fogalmazott például az Operaház 1931-ben elhunyt igazgatója, Franz Schalk a hagyatékból megjelentetett írásában (Franz Schlak: „Österreichs musikalische Sendung" [Ausztria zenei küldetése], in: *Österreichische Neue Tageszeitung* 1955. november 11., 7. o.).

[4] Vö. Douglas B. Holt: *How Brands Become Icons. The Principles of Cultural Branding.* Boston: Harvard Business School Press, 2004.

[5] Bécs esetében az 1860 és az első világháború közti fejlődést Martina Nussbaumer dolgozta föl. Vö. Martina Nussbaumer: *Musikstadt Wien. Die Konstruktion eines Images.* Wien: Rombach, 2007. Vö. továbbá Cornelia Szabó-Knotik: „Musikstadt Wien als Topos kultureller Identifikation in der Zwischenkriegszeit", in: *Musik zwischen den beiden Weltkriegen und Slavo Osterc. Slowenische Musiktage 1995.* Ljubljana: Mavric, 1995, 277–299. o.

lom melódiáit is kieszelnie. Fejnek ugyan nem fej már, ám a gége továbbra is Bécs marad"[6] – fogalmazott August Silberstein zeneíró 1873-ban, Eduard Hanslick, az ismert zenekritikus pedig még húsz évvel 1866 traumatikus eseményei után is félreérthetetlenül a Német Szövetségre utalt a félhivatalos *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* „Bécsi zene" című cikkének bevezetőjében, amikor így fogalmazott:

> A német zeneművészet egész birodalmát egy szabad államszövetkezetnek tekintjük, melyben egyszer ez, másszor amaz az ország ragyog fényesebben: Bécs úgy korát, mind rangját tekintve, mindig a legelső képviselője e nagy szövetkezetnek. Bécs nagy zeneköltői, kiket másfél évszázad óta a zeneművészetnek adott, az itt keletkezett halhatatlan zenei alkotások, s az az élénk zene, mely innen indult ki, mindez a zene általános történelmének is egyik legtartalmasabb fejezetét teszi, s hatása kiterjed a zeneművészet egész világára.[7]

Az identitáspolitikai célokat szolgáló önstilizálás eszközéül egyes zeneszerzőket, illetve az osztrák zene egészét heroizáló kiállítások, ünnepségek, illetve publikációk szolgáltak. A Monarchia 1918-as összeomlása után létrejövő Osztrák Köztársaság, amelynek sem felhatalmazása, sem lehetősége nem volt arra, hogy nemzeti értelemben „németként" definiálja magát, több-kevesebb sikerrel ehhez az arculathoz nyúlt vissza, és amikor 1945 után az újra önállóvá vált Ausztriának mind kifelé, mind befelé pozitív arculatot kellett adni, ismét az ország kulturális és ezen belül is különösen zenei jelentőségére való hivatkozás aktiválódott. A háború vége felé megsemmisült bécsi Staatsoper helyreállítását követő 1955. november 8-i megnyitót sokan a szabad Ausztria újjászületéseként ünnepelték,[8] és az 1956-ban Mozart születésének 200. évfordulója alkal-

[6] August Silberstein: *Die Kaiserstadt am Donaustrand. Wien und die Wiener in Tag- und Nachtbildern. Mit Berücksichtigung der Welt-Ausstellung und weiterer Ausflüge nach Semmering – Graz – Salzburg – Ischl – Prag – Pest – Ofen.* Wien: Perles, 1873, 106. o.

[7] Hanslick Ede: „A zene Bécsben", in: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Bécs és Alsó-Ausztria.* Budapest: A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, 1888, 129. o.

[8] Vö. Peter Stachel: „»Das Krönungsjuwel der österreichischen Freiheit«. Die Wiedereröffnung der Wiener Staatsoper 1955 als Akt österreichischer Identitätspolitik", in:

mából megrendezett Mozart-évet is sok esetben az önbemutatás céljaira használták fel. Az ezzel az önstilizálással összekapcsolódó pozitív arculat – amely együtt járt a közelmúlt eseményeinek, azaz a nemzetiszocialista múltnak a célzott marginalizálásával – nem csupán politikai, hanem gazdasági tekintetben is kifizetődőnek bizonyult, mégpedig a turisztikai értékesítés területén. A pozitív tapasztalatok tükrében nem túl meglepő, hogy az osztrákok egyre inkább magukénak érezték ezt az arculatot: „Ausztriában, a zene országában" hagyományosan a társadalmi tőke részét képezi a hangszeres tudás és az a képesség, hogy az ember valamelyest meggyőzően tudjon hozzászólni zenével kapcsolatos kérdésekhez, és az osztrák állam nemzetközi összehasonlításban átlagon felüli mennyiségű közpénzt fordít a zene pártolására, legyen szó akár a zenei képzésről, akár a koncertek támogatásáról.

Mint már említettem, a zene országaként való önértelmezés a két világháború között is nagy szerepet kapott az Első Köztársaság (1918–1934) és az úgynevezett „hivatásrendi állam" (1934–1938)[9] identitáspolitikájában. A célkitűzések azonban meglehetősen különbözőek voltak. A sokak által „megcsonkított maradványnak" érzett kis köztársaság lakói nagy többsége számára a német identitás tudata szolgáltatta önképük alapját. Politikai táborokon átívelő alapvetésnek számított, hogy az osztrák „maradványállam" egyszer Németország részét fogja képezni – esetleg a Bajorországéhoz hasonló különleges státusban –, és a győztes hatalmak által kiszabott anschluss-tilalmat sokan még nagyobb veszteségként élték meg, mint azt a körülményt, hogy különböző területek, amelyekre az újonnan megalakult állam igényt tartott volna, így például Dél-Tirol, Alsó-Stájerország, a Szudéta-vidék, illetve eredetileg Dél-Karintia nem az Osztrák Köztársasághoz kerültek. Tirolban 1921-ben még hivatalos népszavazást is tartottak, amelyen a résztvevők 98,5%-a a Németországhoz való csatlakozás mellett kötelezte el magát, a Stájerországban tervezett hasonló referendum pedig csak az Ausztriára nehezedő politikai nyomás hatására maradt el.[10]

Sven Oliver Müller, Jutta Toelle (szerk.): *Bühnen der Politik. Die Oper in europäischen Gesellschaften im 19. und 20. Jahrhundert.* Wien, München: Oldenbourg, 2008, 90–107. o.

[9] Vö. Anita Mayer-Hirzberger: *„...ein Volk von alters her musikbegabt". Der Begriff „Musikland Österreich" im Ständestaat.* Frankfurt/M.: Lang, 2008. A külpolitikai hatás szempontjából különösen fontos az a körülmény, hogy Ausztria a különböző nemzetközi kiállításokon, főként az 1935-ös brüsszeli és az 1937-es párizsi világkiállításon hangsúlyosan a „zene országaként" jelent meg.

Az önértelmezés, amely szerint Ausztria legalábbis kulturális értelemben a német nemzethez tartozik, még az Első Köztársaság idején is befolyással volt Ausztriának mint a zene országának arculatára. „Az osztrák zenetörténetek leggyakrabban Walther von der Vogelweidéval kezdődtek és a kortárs zenével fejeződtek be, kiemelve természetesen a bécsi klasszika mestereinek teljesítményét, így például Schubertét és Brucknerét, de adott esetben akár Hugo Wolfét is. Mindeközben utólagosan azt a kapcsolatot kívánták láttatni, amely Ausztriát elválaszthatatlanul összekötötte az egykori birodalom magját képező országgal és néppel, a ,német zene' világméretű jelentőségét pedig nagymértékben az ,osztrák zene' vezető szerepére vezették vissza" – állapítja meg Rudolf Flotzinger.[11] Az az önértelmezés, hogy Ausztria legalábbis a zenén keresztül vezető szerepre tarthat igényt a német kultúrán belül, évtizedeken keresztül megmaradt, és éppen ez tette lehetővé, hogy az „Ausztriáról, a zene országáról" szóló elképzelést olyan Ausztria-kép megalkotásához is fel lehessen használni, amelynek nem feltétlenül kellett ellentétben állnia a német kultúrához való tartozás elképzelésével, hanem sokkal inkább megkülönböztető jegyként szolgált ezen az önértelmezésen belül – „mi is németek vagyunk, csak éppen a jobb németek". Ez az elképzelés szerepet játszott a diffúz regionális osztrák „hazatudat" terjesztésében is, amely egyebek mellett ismeretterjesztő írásokban és iskolai tankönyvekben is nyomot hagyott.

A Schubert halálának 100. évfordulója alkalmából 1928-ban megrendezett ünnepségek (az úgynevezett *Schubert-centenárium*), amelyek szinte napra pontosan egybeestek a köztársaság kikiáltásának tizedik évfordulójával,[12] nagyon jól érzékeltetik az „Ausztria, a zene országa" gondolati konstrukció okozta identitáspolitikai ambivalenciát. Itt is dominált a „német elemre" való hivatkozás, ami végeredményben rendkívül explicit politikai állásfoglalásokhoz vezetett, ám emellett nem felejtették el hangsúlyozni Schubert alakjának regionális osztrák sajátosságait sem. Schubert különleges helyet foglalt el a bécsi klasszika mesterei között, hiszen ő volt közülük az egyetlen, aki Bécsben született, így hagyományosan sajátos bécsi kötődést tulajdonítottak neki. Zenéjét sokan tartották az úgynevezett „tipikus bécsi életérzés" kifejezőjének. Ezt az állítást egyébként mind a mai napig megtalálhatjuk a zenéről szóló ismeretterjesztő irodalomban: „A tizenkilencedik századig kell várnunk, hogy megszülessen a város saját zsenije, Franz Schubert, akinek mind élete, mind művészete a lírai hév és a melankólia kettősségével, valamint a szerény személyiség és a művészethez való szoros kötődés párosával Bécs kvintesszenciáját fejezi ki."[13] Ezt a Schubert-képet csak tovább erősítették a zeneszerző rendkívül populáris, ámde annál giccsesebb irodalmi ábrázolásai, így például Rudolf Hans Bartsch 1912-es regényében, a *Schwammerl*ben,[14] illetve Heinrich Berté ezen alapuló 1916-os daljátékában, a *Három a kislány*ban, amely fordításban nem német nyelvű országokban, például az Egyesült Államokban is nagy népszerűségre tett szert.

Már az egy évvel korábban, 1927-ben megrendezett centenáriumi Beethoven-ünnepség is remek alkalmat adott a fiatal köztársaságnak arra, hogy „kultúrállamként" pozícionálhassa magát.[15] A publikum nemzetközi jellegére való tekintettel a számtalan koncert és ünnepi rendezvény elsősorban reprezentációs célokat szolgált. Guido Adler, a Bécsi Egyetem zenetudomány-professzora vezető szerepet vállalt a tudományos kísérőprogram összeállításában, ami nagyban hozzájárult annak magas színvonalához. A következő évre azonban drasztikusan megváltoztak a politikai keretfeltételek. A politikai konfliktusok szakadatlanul erősödtek azóta, hogy a szociáldemokraták 1920-ban kiléptek a kormányból, és a keresztényszocialisták a Német Nemzeti Párt nevű kis formációval alkották a koalíciót. Az úgynevezett „Schattendorf-perben" hozott ítélet és az Igazságügyi Palota ezt követő felgyújtása csak tovább gyorsította ezt a folya-

10 Vö. Hellwig Valentin: „Vom Länderpatrikularismus zum föderalen Bundesstaat", in: Stefan Karner, Lorenz Mikoletzky (szerk.): *Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband zur Ausstellung im Parlament.* Innsbruck: Studienverlag, 2008, 35–50. o., kül. 41–44. o. Vorarlbergben már 1919-ben, egy magánkezdeményezésre indított felmérés során a megkérdezettek több mint 70%-a amellett volt, hogy a tartomány Svájchoz csatlakozzon.

11 Rudolf Flotzinger (Martin Eybl és Friedrich C. Heller közreműködésével): „Von der Ersten zur Zweiten Republik", in: Rudolf Flotzinger, Gernot Gruber (szerk.): *Musikgeschichte Österreichs.* 3. k.: *Von der Revolution zur Gegenwart.* 2. kiad. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1995, 173–250. o., itt 175. o.

12 A köztársaságot november 12-én kiáltották ki. Schubert halálának évfordulója november 19.

13 Nicholas T. Parsons: *Vienna. A Cultural and Literary History.* Oxford: Signal Books, 2008, 25. o.

14 A Schwammerl Schubert gúnyneve volt.

15 A Beethoven- és a Schubert-centenárium részletes bemutatásához vö. Eder 1991, 114–242. o.

matot 1927-től. A burgenlandi Schattendorfban 1927. január 30-án a *Németosztrák Frontharcosok Egyesületének* három tagja tettlegességig fajuló összeszólalkozását követően egy vendégfogadó ablakából tüzet nyitott egy szociáldemokrata felvonulás résztvevőire, aminek következtében két ember – egy hadirokkant és egy gyermek – életét vesztette; egy bécsi esküdtbíróság 1927. július 14-én jogos védelemnek minősítette az esetet, és felmentette a vádlottakat. Az ezt követő napon az ítélet elleni tiltakozás erőszakos zavargásba torkollott Bécs belvárosában, amely során a tömeg felgyújtotta az Igazságügyi Palota épületét a Ringen. A rendőrség, amelyet az események teljesen felkészületlenül értek, tüzet nyitott a demonstrálókra. Összesen 94 ember, köztük öt rendőr vesztette életét a zavargásokban.

A zendülés következtében tartósan elmérgesedett a belpolitikai légkör, s az országban érzékelhető politikai polarizáció az 1928-as Schubert-ünnepségekre is rányomta a bélyegét. Míg a konzervatív-keresztényszocialista szövetségi kormány és Bécs szociáldemokrata vezetése egy évvel korábban még együtt szervezte a Beethoven-centenáriumot, az 1928-as Schubert-centenáriumot már egymástól élesen elkülönülve tartotta meg a két tábor, és semmiféle egyeztetésre nem került sor az ünnepségekkel kapcsolatban. A két táborra szakadás ugyan azt a fokot még nem érte el, hogy a másik oldal képviselőit legalább vendégként ne vonták volna be az ünnepségekbe, ám mindkét oldal a nyilvános tér pártpolitikai egyeduralmára törekedett. A pártmédiák tudósításai gyakorlatilag teljes mértékben figyelmen kívül hagyták a másik oldal által szervezett ünnepi eseményeket.

A *10. Német Dalosszövetségi Találkozó,* amelyre 1928 júniusában került sor Bécsben, remek alkalmat adott a szociáldemokratáknak arra, hogy ünnepségeiket tömegrendezvények formájában bonyolítsák le. Ennek megfelelően a bécsi városi ünnepségeket két időpontra tervezték – egyrészt júniusra a dalkörtalálkozóval, másrészt pedig Schubert halálának tulajdonképpeni évfordulójára novemberben. A *Német Dalosszövetség* 1862-ben alakult Coburgban, és rövid időn belül a világ legnagyobb amatőrkórus-szövetségévé nőtte ki magát. Volt olyan időszak, amikor több mint 22 000 kórust és mintegy 1,8 millió tagot számlált. Kezdetektől fogva jelenlévő politikai irányultsága a német nacionalizmussal kötötte össze, ami pontosan kiolvasható a nagy dalosszövetségi találkozók helyszínválasztási politikájából is. Miután 1897-ben Grazban különösen erőszakos zavargások törtek ki a Badeni miniszterelnök által Cseh- és Morvaország számára hozott nyelvrendelet következtében, 1902-ben a stájer tartományi főváros kapta meg a 6. dalosszövetségi találkozó rendezési jogát. A német kórusénekesek tömegfelvonulásának szándékolt politikai funkciója is volt, amely meglehetősen lényeges szerepet játszott abban, hogy a 10. dalosszövetségi találkozó helyszínéül éppen Bécset választották. Ebből az alkalomból nem kevesebb mint 150 000 ember érkezett Bécsbe. Németországi, ausztriai, svájci és dél-tiroli kórusok mellett német emigránsok alkotta észak- és dél-amerikai, valamint afrikai dalosszövetségek is részt vettek az ünnepségeken. A koncerteket egy külön erre a célra készített hangversenyteremben rendezték meg a bécsi Práterben. Egyes rendezvényeken akár 30 000 tagot számláló tömegkórusok is felléptek. 1928. július 22-én a karénekesek ünnepi menetbe szerveződve vonultak végig a bécsi Ringen.

A látogatók tömeges érkezését Bécs város vezetése központilag készítette elő, ennek során különösen nagy számban sikerült privát szálláslehetőségeket biztosítani a résztvevők számára. Mindent megtettek azért is, hogy a vendégeknek tartalmas kísérőprogramot biztosítsanak. Érdekességként talán érdemes megemlíteni, hogy ebből az alkalomból építették fel a bécsi Práterben a mai napig működő Liliput-vasutat is. A kísérőprogram további fontos elemeként Schubert-kiállítást szerveztek a Vásárpalotában, amely két és fél hónapos nyitva tartási ideje alatt több mint 200 000 látogatót vonzott – hatszor annyit, mint az egy évvel korábbi Beethoven-kiállítás, ami egyértelműen a dalosszövetségi találkozó okozta turistaáradat következménye volt. A kiállításon központi szerepet kaptak Schubert kórusművei és dalai (a kórusműveket külön kiállítóteremben mutatták be), ami tökéletesen megfelelt az ünnepségsorozat általános irányvonalának. Bár a találkozó keretében előadtak Schubert tollából származó szimfóniákat, kamarazenei műveket és operatöredékeket is, ám a prímet egyértelműen a kóruszenei művek, illetve kórusváltozatban előadott dalok vitték, hiszen ezek nyújtották a legjobb lehetőséget a célul kitűzött tömegrendezvények megtartására.

A Schubert halálának évfordulója körüli napokban Bécs városa novemberben több alkalommal rendezett ünnepségeket és ünnepi koncerteket, amelyek azonban egyetlen kivétellel zárt körben, a szélesebb nyilvánosság kizárásával zajlottak le, így nagyban különböztek a júniusi tömegrendezvényektől. Az ünnepségsorozat 1928. november 15-én kezdődött a Tudományos Akadémia dísztermében megtartott koncerttel. A helyszín kiválasztását a városvezetés azzal indokolta, hogy Schubert a szemben lévő, szintén az Akadémiához tartozó épületbe járt iskolába. „A bécsi Tudományos Akadémia a mai napon nagylelkűen kitárja kapuit, és Schubert ünneplésére hív az a terem, ahol egykoron Haydn és Beethoven vendégeskedett. A mester komoly kerek arcával és első zenéjétől

körülzsongva az internátus növendékeként nap mint nap elhaladt az egyetem régi épülete mellett."[16]

A következő napokban ünnepséget tartottak a Statdparkban található Schubert-emlékműnél, amelynek keretében fellépett a Bécsi Férfikórusok Egylete, illetve az Osztrák Vasúti Tisztségviselők Kórusa, Bécs város tanulói emlékműsort rendeztek Schubert szülőháza előtt, felavatták a Theodor Stundl szobrászművész és Franz Matuschek építész által tervezett *Schubert-kutat* a 9. kerületben, amely során a *Schubertbund* kórusa előadta *A hársfát* – az összes rendezvény közül csupán ez utóbbi kettő volt hozzáférhető a nyilvánosság számára –, és végül a rendezvénysorozat megkoronázásaként november 19-én délután három és négy óra között, Schubert halálának órájában ismét ünnepséget tartottak a zeneszerző sírjánál a Bécsi Központi Temetőben.

Az Osztrák Köztársaságnak, azaz a keresztényszocialista többségű szövetségi kormánynak nem volt megfelelő válasza a dalosszövetségi találkozó nagyszabású eseményeire, a november 17. és 25. közötti hétre tervezett kormányzati ünnepségek szervezését ráadásul kezdettől fogva pénzügyi problémák nehezítették, így a program főként különböző egyesületek, mint például a *Gesellschaft der Musikfreunde,* illetve a *Konzerthausgesellschaft* által tartott rendezvények elegyéből épült fel; ennek következtében pedig hosszas viták alakultak ki az egyes rendezvények finanszírozásával kapcsolatban.

Az ünnepségsorozat november 17-én a *Gesellschaft der Musikfreunde* koncertjével kezdődött, a rendezvények csúcspontját pedig a november 18-i „Schubert-vasárnap" képezte, amelynek keretében a stephansdomi misén előadták Schubert F-dúr miséjét, valamint állami ünnepséget tartottak a Konzerthausban, amelyre mások mellett a diplomáciai testületek képviselői is hivatalosak voltak. Ezt a rendezvényt Ausztria mellett Németországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Lengyelországban, Belgiumban, Jugoszláviában és Csehszlovákiában is élőben közvetítette a rádió. Az esti órákban a Konzerthaus dalestnek adott otthont.

A Bécsi Egyetem egy nappal később megtartott ünnepsége botrányba fulladt. Az emlékbeszéd megtartásával megbízott Robert Lach, aki Guido Adlert váltotta az intézmény zenetudomány-professzori székében, vagy nem volt tisztában az esemény jellegével, vagy tudatos provokációra használta az alkalmat. Lach beszédében megvetően nyilatkozott Schubertről: annak a vélekedésnek adott hangot, hogy Schubert valójában nem tartozik a nagy zeneszerzők sorába, hiszen művészete nem olyan lezárt szellemi egész, mint Beethovené, és műveiből hiányzik a kompozíciós logika. Életmódját sem találta kritikán felül állónak, hiszen a művész Lach szerint egész életében nem volt képes megszabadulni az őt „barátaival összekötő szimbiózistól, ami élősködő parazitára vall".[17] A megrökönyödött reakciók természetesen nem várattak magukra, és az a körülmény, hogy különböző lapok pontatlanul idézték a beszéd egyes részeit, szintén hozzájárultak a kollektív felháborodáshoz. A *Neue Freie Presse* például az eredeti „barátok" helyett „barátocskákról"[18] írt, és ezzel egy további különösen rosszmájú vonulatot csempészett Lach amúgy is kétséges beszédébe. A Schubertbund a *Neue Freie Presse*ben és a *Neues Wiener Tagblatt*ban megjelentetett nyilatkozattal tiltakozott a komponista „becsmérlése" és „rosszindulatú megrágalmazása" ellen.[19] Theodor Innitzer teológus és későbbi bíboros, aki ebben az időszakban a Bécsi Egyetem rektoraként működött, úgy gondolta, hogy nyilvánosan is közösséget kell vállalnia kollégájával. Innitzer szerint Lachnak semmi esetre sem az volt a célja, hogy „erkölcsi fogyatékossággal" vádolja Schubertet, beszédében sokkal inkább annak „végtelen belső magányát" kívánta tematizálni.[20] Innitzer nyilatkozata nem tudta lenyugtatni a kedélyeket. Elsősorban Julius Korngold, a *Neue Freie Presse* befolyásos zenekritikusa támadta hosszú időn keresztül számtalan alkalommal Lach kijelentéseit, a zeneszerző Ernst Křenek pedig 1929. januári cikkében tiltakozott „a professzor úr vállalhatatlan elbizakodottsága" ellen, aki számára „az emberség kritériuma az állandó jövedelem, a zsenialitást pedig az elhullajtott izzadságcseppek számában mérik".[21]

16 Max Graf: „Einführung zum Schubert-Konzert der Stadt Wien am 15. November 1928", in: *Programmheft,* id. Eder 1991, 208. o. Az előadás helyszínének osztrák zenetörténeti jelentőségéhez vö. Theophil Antonicek: *Musik im Festsaal der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.* Wien, Köln, Graz: Böhlau, 1972.

17 Robert Lach: „Das Ethos in der Musik Schuberts" [Schuber zenéjének éthosza], in: *Wiener Zeitung* 1928. november 27., 5. o.

18 Vö. *Neue Freie Presse* 1928. november 20., 9. o.

19 Vö. *Neue Freie Presse* 1928. november 21., 6. o.; *Neues Wiener Tagblatt* 1928. november 21., 3. o.

20 Vö. Theodor Innitzer: „Brief", in: *Reichspost* 1928. november 22., 5. o., *Neues Wiener Tagblatt* 1928. november 22., 6. o.

21 Ernst Křenek: „Das Schubert-Jahr ist zu Ende" [Véget ért a Schubert-év], in: *Musikblätter des Anbruch* 11, 1, Wien 1929, 12. o. sk.

A kormány által a Schubert-centenárium alkalmából szervezett többi rendezvény ezzel szemben semmiféle feltűnést nem keltett, különböző ünnepségek és koncertek váltották egymást. A rendezvénysorozat záróelemeként november 25-én a Wiener Sängerknaben részvételével előadták Schubert Esz-dúr miséjét a Hofburg kápolnájában, valamint filharmonikus koncertet tartottak Wilhelm Furtwängler vezényletével. 25-én este a Közoktatási Minisztériumban fogadásra, valamint a Staatsoper kórusának és balettegyüttesének részvételével megtartott „Schubertiadá"-ra került sor.

Közvetlenül ezután, november 25-én kezdődött és négy napig tartott a „Nemzetközi Schubert-kutatási kongresszus", amely azonban nem tudta felvenni a versenyt az egy évvel korábbi Beethoven-centenárium keretében szervezett tudományos eseményekkel. Ez utóbbiak nagymértékben profitáltak Guido Adler nemzetközi hírnevéből, ám az időközben nyugdíjba vonult professzor a Schubert-év lebonyolításában már nem vett részt. Elsősorban a kongresszus nemzetközi jellege hagyott kívánnivalót maga után, az előadók közül ugyanis tizenhárman osztrákok és tízen németek voltak, nem német nyelvterületről mindössze ketten érkeztek.

A Bécs városa és az Osztrák Köztársaság által életre hívott központi rendezvények mellett különböző szervezetek számtalan Schubert-megemlékezést tartottak novemberben. A *Zenei Népnevelési Társaság* kórusától a *Bécsi Orvosok Dalosszövetségéig* senki nem mulasztotta el a lehetőséget, hogy a centenárium alkalmából Schubert-koncertet adjon. Néhány korabeli kommentátor nyíltan kritizálta, hogy Schubert kórusművei aránytalanul előtérbe kerültek az életmű többi darabjának rovására. Fred Hamel például így fogalmazott a *Melos* című berlini zenei folyóiratban: „Még a folyamatos ismétléseknél és feldolgozásoknál is kínosabban hatott a téves hangsúlyok következtében keletkező tátongó űr. A szakadatlanul lázas ünneplés három napjában nem hallhattunk mást, mint különböző férfikórusokat és az Esz-dúr misét. A szervezőknek pedig láthatólag nem okozott különösebb fejfájást a tény, hogy anélkül tartották meg a német dal mesterének centenáriumát, hogy nagy, érett ciklusai közül akár egyet is műsorra tűztek volna."[22]

A Schubert-centenárium alkalmából jóval kisebb lelkesedéssel ugyan, de Ausztrián kívül is tartottak megemlékezéseket, az év talán legsajátosabb eseménye mégis a *Columbia Phonograph Company* által zeneszerzők számára kiírt 20 000 dolláros díjazású verseny volt, amelynek keretében a pályázóknak Schubert *Befejezetlen szimfóniáját* kellett a két hiányzó tétel megírásával kiegészíteni. Alternatív megoldásként be lehetett nyújtani olyan kéttételes műveket is, amelyeket Schubert zenéje és azon belül is elsősorban a *Befejezetlen szimfónia* szelleme inspirált. És bár számtalan kritikus túlzónak és ízléstelennek ítélte ezt a vállalkozást, a lemezcégnek mégis sikerült nemzetközileg elismert szakembereket megnyerni a Bécsben ülésező zsűri számára, így például Guido Adlert, a Staatsoper élén álló Franz Schalkot, illetve Alekszandr Glazunov orosz zeneszerzőt. A fődíjat végül a svéd komponista, Kurt Attenberg C-dúr szimfóniája nyerte, amely semmiféle kapcsolatot nem mutat Schubert *Befejezetlen szimfóniájával.* A verseny kimenetele arra enged tehát következtetni, hogy maguk a zsűritagok sem voltak különösebben megelégedve a pályázat célkitűzésével.

Ezeken a furcsa mozzanatokon túl az 1928-as Schubert-centenárium kétségkívül politikai jelentőséggel is bírt Ausztria számára. Az a körülmény, hogy az állami és a fővárosi ünnepségekre szigorúan elkülönítve került sor, jól mutatja az osztrák politikai nyilvánosság két táborra szakadását. Franz Schubertet mindeközben olyan identitáspolitikai elképzelések alátámasztására használták fel, amelyeknek vajmi kevés, sőt adott esetben semmi közük nem volt annak műveihez vagy életrajzához, ámde annál több az aktuális politikai helyzethez. A szociáldemokratákkal kapcsolatban viszonylag egyértelműen kijelenthető, hogy a Schubert-ünnepségeket az anschluss melletti nyílt kampányolásra használták fel. Ez a hozzáállás érhető tetten abban is, hogy Karl Renner az immár a nemzeti szocialisták irányította Németországhoz való csatlakozás mellett foglalt állást 1938-ban, a pártalapító Viktor Adler fia, az időközben marginalizálódott figurává vált Frierdrich Adler pedig még 1945 után is (!) az anschluss híve volt. Félreérthetetlenül fogalmazott a Schubert-kiállítás katalógusa is: „Aligha találunk olyan komponistát, aki emberként és zenészként egyaránt oly kedves lenne a német léleknek, mint Franz Schubert."[23]

Az anschlusst támogató kezdeményezések egyik tetőpontját a bécsi vezetésnek egy 1928 novemberében, a Schubert-ünnepségekkel összefüggésben megszervezett akciója jelentette, amelynek keretében Bécsbe invitálták az összes 200 ezernél több lakosú német város főpolgármesterét. Berlin, Hamburg, München, Lipcse, Frankfurt am Main, Nürnberg, Stuttgart, Chemnitz, Magdeburg, Königs-

[22] Fred Hamel: „Wien im Festfieber" [Bécs ünnepi lázban], in: *Melos* 7, 12, Berlin 1928, 619. o. sk.

[23] *Einführung in die Schubert-Zentenarausstellung der Stadt Wien* 1928, 4. o.

berg, Bochum, Breslau és Mannheim városvezetői eleget is tettek a meghívásnak. A kizárólag „német" városok polgármestereinek nyomatékos meghívásával Bécs városa arra tett kísérletet, hogy a német városok hálózatában hamisítatlanul „német városként" pozícionálja magát. A szervezők nagy hangsúlyt fektetettek arra, hogy a rendkívül sűrű program keretében a bécsi presztízsprojektek bemutatásával meggyőzzék a polgármestereket a város politikai intézkedéseinek sikerességéről, valamint hogy Bécset a „német" kultúra központjaként állítsák be. Az esemény szervezési és politikai csúcspontja az a fogadás volt, amelyet Karl Seitz bécsi polgármester adott a városháza épületében 1928. november 18-án. Jóllehet az eseményen nemcsak az osztrák politika szereplői, hanem a diplomáciai testületek képviselői is jelen voltak, Seitz beszédében félreérthetetlenül az anschluss mellett kardoskodott: „Az egész világ velünk ünnepli nagy zeneszerzőnket, Schubertet. Nem tekinthetjük puszta baráti udvariasságnak, hogy szinte minden német nagyváros képviselője eleget tett meghívásunknak [...], amiért ezúton szeretnénk szerény köszönetünket kifejezni, mégpedig főleg azoknak, akik a német nép szebb jövőjének követeiként érkeztek közénk Németországból. A német gazdaság és a német kultúra mindig is elválaszthatatlan egészt fog alkotni."[24]

A német főpolgármesterek azonosultak ezekkel a gondolatokkal, és nyilvános beszédek, valamint újságírókkal folytatott interjúk során mindenféle korlátozás nélkül hangoztatták őket. Gustav Böß berlini főpolgármester köszönőbeszéde, amelyet összes kollégája nevében tartott, szinte visszhangozta a Seitz-beszédben kifejtett érvelést: „Itt Bécsben felismerhetjük az előre igyekvő, haladásra törő és azt meg is találó tősgyökeres német szellemet."[25] Böß még ennél is világosabban fogalmazott a *Neue Freie Presse*nek adott interjújában: „A Schubert-napok önmagukban természetesen nem jelentenek politikai kérdést. Ennek ellenére nem szabad elszalasztanunk a lehetőséget, hogy meghívott vendégként az össznémet egyesülés gondolata melletti elkötelezettségünk hangsúlyozásával emeljük az ünnep fényét. [...] Az anschluss iránti össznémet vágyakozás megvalósulása a tartós európai béke egyik alapfeltétele [...]. Természetesen nem tesz jót senkinek, ha egy olyan erős és őszinte érzület, mint a mi anschluss

[24] Karl Seitz: „Ansprache beim Empfang im Rathaus am 17. November 1928 anlässlich der Schubert-Zentenarfeier der Stadt Wien", in: *Amtsblatt der Stadt Wien* 1928. november 28., 1250. o.

[25] Gustav Böss: „Ansprache beim Empfang im Rathaus", in: uo., 1251. o.

iránti vágyunk, csak a lelkek mélyén szendereghet."[26] A német polgármesterek közül többen is tettek hasonló nyilatkozatokat. Karl Lautenschläger, Stuttgart főpolgármestere például világosan a jövőbeli „Nagy-Németország" második legnagyobb városának nevezte Bécset, majd hozzátette: „Reményeink szerint egyhamar lebonthatjuk a határsorompókat Németország és Ausztria között és egyúttal a jelenleg Ausztria területén fekvő Bécs, e megállíthatatlanul felfelé törekvő német város és a többi német város között."[27] Lipcse polgármestere, Karl Wilhelm Rothe rákontrázott kollégája érvelésére, és megállapította: rendkívül érdekes kérdés, hogy „hogyan fest majd Bécs a többi német város körében az anschluss esetén, amelyre folyton folyvást gondolunk".[28] A Bécs városa által szervezett Schubert-ünnepségek ily módon kendőzetlenül az anschluss melletti demonstrációba csaptak át, és a média is ebben a szellemben tudósított az eseményekről.

A kormány által szervezett állami ünnepségeken ugyan nem hallgatták el teljes mértékben Schubert állítólagos „német" vonásait, ám a hangsúlyok egyértelműen a regionális osztrák sajátságok felé tolódtak el. (Mindemellett meg kell jegyeznünk, hogy a központi állami ünnepség, amelyet több nemzetközi rádió is közvetített, szinte teljes mértékben híján volt a közvetlen politikai utalásoknak.) Ezt az ambivalens viszonyulást talán Richard Schmitz közoktatási miniszter beszéde érzékelteti a legvilágosabban, aki ünnepi beszédében a kollektív „mi"-n helyenként Schubert „osztrák hazáját", helyenként pedig „német népét" értette.[29] Ignaz Seipel szövetségi kancellár ugyanezen alkalomból „az osztrák néplélekről" szóló vízióit osztotta meg a közönséggel, amely Seipel szerint olyan kincstár, amelyben sok egyéb mellett Schubert is megtalálható.[30] Alsó-Ausztria tartományi kormányának elnöke, Karl Buresch még félreérthetetlenebbül fogalmazott, amikor arra szólította fel „szegény kis Ausztriát", hogy emlékezzen arra az óriási kulturális örökségre, amelyet „a zene nagyhatalmaként" létrehozott.[31] Hasonló gondolatokat fejtett ki a szövetségi színházak nevében felszóla-

[26] *Neue Freie Presse* 1928. november 15., 2. o.

[27] *Neue Freie Presse* 1928. november 16., 2. o.

[28] Uo.

[29] Richard Schmitz: „Ansprache bei der Schubert-Feier der österreichischen Bundesregierung", in: *Wiener Zeitung* 1928. november 20., 2. o. Ebből a forrásból származik jelen tanulmányom címe is.

[30] Vö. Ignaz Seipel: „Ansprache bei der Schubert-Feier der österreichischen Bundesregierung", in: *Wiener Zeitung* 1928. november 20., 2. o.

ló Schneiderhan is, aki „a művészeti világ [...] nagyhatalmának" nevezte a „kis Ausztriát", Bécsről pedig mint a „hangok birodalmának metropoliszáról"[32] áradozott. Michael Hainisch államelnök is ugyanebben a szellemben nyilatkozott. Számára a Schubert-centenárium az „osztrák identitás" megtalálása iránti vágy kifejezője, amely a szomorú jelent tekintetbe véve csakis a múltban gyökerezhet.

> Hainisch beszédében a kizárólag a múlt kulturális teljesítményein alapuló osztrák identitás [...] kezdetei mutatkoznak meg. És mivel Ausztria a zene területén hozta létre legmaradandóbb teljesítményeit, Hainisch gondolkodásmódja szerint a Schubertre való ünnepélyes emlékezés hazafias kötelezettségnek tekinthető. Hangsúlyozta, hogy Schubert zenéjén keresztül a németosztrák nép szíve emelkedik szólásra, egy olyan népé, amely különleges zenei tehetséggel és gazdag lelkivilággal rendelkezik. A dalosszövetségek találkozója során Hainisch még a teljes német népnek tulajdonított hasonló vonásokat.[33]

Hainischhoz hasonlóan Seipel és Buresch is explicit módon az „osztrák nép" fogalmából indult ki, amelynek önálló létezését az utóbbi megkérdőjelezhetetlen adottságnak vette. Buresch beszédében nagymértékben keveredtek a Schubert nemzetközi jelentőségét és regionális származását alátámasztó elemek. Ezzel a gondolati alakzattal rendkívül hasonló formában találkozhatunk a 28 évvel későbbi 1956-os Mozart-ünnepségek során is. A *Neues Wiener Tagblatt* 1928. november 18-i kiadásának címlapján Franz Grillparzer Radetzky tábornagyról szóló versének átirata szerepelt Schubertre vonatkoztatva: „Az ő táborában van Ausztria".[34] Az ilyen típusú kisajátítási próbálkozások nem maradtak visszhang nélkül. Mindenekelőtt a szociáldemokrata *Arbeiter-Zeitung* két prominens kritikusa, David Josef Bach és Paul Pisk tiltakoztak az ellen, hogy Schubertet egyesek az önálló „osztrák identitás" létrehozására kívánják felhasználni. Írásaikban azt kifogásolták, hogy ezeknek a megszólalásoknak a célja valójában nem Schubert méltatása, és „azoknak [...], akik Schwammerlről mesélnek és énekelnek, valójában nem Schubert szelleme a fontos, hanem I. Ferenc

31 Vö. Karl Buresch: „Ansprache bei der Schubert-Feier der österreichischen Bundesregierung", in: *Wiener Zeitung* 1928. november 20., 2. o..

32 Uo.

33 Eder 1991, 218. o.

34 *Neues Wiener Tagblatt* 1928. november 18., 168. o.

Ausztriájának szelleme, amelyet csodálnak, és amelyet teljes szívükből vissza kívánnak állítani".[35] Más szavakkal: az ünnepségek középpontjában Schubert helyett Metternich reakciós rendőrállama áll. A keresztényszocialista *Reichspost* erre válaszul azokon a „nevetséges próbálkozásokon" élcelődött, amelyeket „bizonyos körök és lapok tesznek annak érdekében, hogy Franz Schubertet [...] a szociáldemokrata mozgalom előfutáraként és tiszteletbeli párttagként láttassák". Ennek az „utólagos térítő hevületnek" előbb-utóbb minden nagyság áldozatául esik, állapították meg az előző évben megrendezett Beethoven-centenáriumra utalva. „Az egész Schubert-ünnepségre a fülük botját sem billegetnék ezek a különös műbarátok, ha az év hősét csalárd eszközökkel nem torzíthatnák saját politikai táboruk hősévé".[36]

Az 1928-as Schubert-évvel összefüggésben keletkezett szövegek között számtalan olyan írást találhatunk, amely annak megállapításával kezdődik, hogy bár Schubert és zenéje semmiféle politikai vonatkozással nem bírnak, azonban... És az „azonban" után nemegyszer egyértelműen politikai jellegű értékelések következnek. A centenáriumra szervezett ünnepségek hátterében valójában az első pillanattól az utolsóig tetten érhető a világos politikai motiváció. Ezek a rendezvények remek alkalmat nyújtottak arra, hogy a két nagy politikai tábor megerősíthesse egymástól való elhatárolódását, amelynek következtében mindössze hat évvel később polgárháború tört ki Ausztriában. A Schubert-év ezenfelül kísérleti terepet szolgáltatott az Ausztria és az osztrákok identitásáról szóló „alkudozáshoz" is, amelyet a szociáldemokraták kétségbevonhatatlanul „német identitásként" képzeltek el, a keresztényszocialisták pedig „osztrák" vagy „német és osztrák" identitás formájában. Négy évvel később, Joseph Haydn születésének 200. évfordulóján ebben a tekintetben ismét eltolódtak a hangsúlyok. Bár a burgenlandi helyi politikusok már az ünnepségek tervezésekor Haydnnak és szülőhelyének német vonásait igyekeztek kiemelni, Joseph Haydnt a németországi náci hatalomátvétel előtt mindössze párt hónappal mindenekelőtt „osztrák óriásként" ünnepelték.[37] Mindezért azonban sem Schubertet, sem Haydnt nem hibáztathatjuk, hiszen ők csupán eszközként szolgáltak az osztrák belpolitikai csatározások során.

Fordította Kurdi Benedek

35 Paul Pisk: „Schubertfeiern" [Schubert-ünnepek], in: *Kunst und Volk* 2, 15, Wien 1928, 1. o.

36 *Reichspost* 1928. november 20., 6. o.

37 Vö. Eder 1991, 254–284. o.

Rásky Béla

Az osztrák szociáldemokrata mozgalom ünnep- és ünnepélykultúrája a két világháború között

Ünnep – a szó már önmagában is elválaszthatatlan az örömtől, a jókedvtől, a szabadidőtől és az excesszus benne rejlő lehetőségétől. A két világháború közötti szociáldemokrata oktatás- és kultúrpolitikában az ünnepély fogalma ezzel szemben általában a neveléssel, a humanitással, a megnemesítés és a felemelés aktusával, sőt magával a politikummal kapcsolódott össze. A minden ünnepnek eredendően részét képező örömöt a szociáldemokraták műveltségi eszményük jegyében megzabolázták, letisztulttá tették, és mindig konkrét céloknak rendelték alá. A munkásünnep a szociáldemokraták ünnepfelfogásának megfelelően nem a jókedv ,ünnepe' volt, sokkal inkább ,ünnepély', amely során a munkásosztály magáévá tette és kulturális értelemben magáénak követelte azokat a kulturális értékeket, amelyek élvezetéből mindaddig ki volt zárva, és amely a párttagok tömeges ,lelki épülésének', illetve ,felemelésének' eszköze volt, a ,harc ünnepélyeként' pedig kifejezetten politikai célokat is szolgált.

A két világháború közötti osztrák szociáldemokrata mozgalom és mindenekelőtt a Vörös Bécs által kifejtett kulturális és oktatási tevékenység az 1980-as években[1] hosszú ideig elsőbbséget élvező új kutatási területnek számított – főként az akkoriban fiatal társadalomtudományi kutatógárda számára, amely meg akart szabadulni a konszenzusorientált Második Köztársaság társadalmi együttműködésen alapuló tudományos kultúrájának mozdíthatatlan fogalomrendszerétől, elhatárolásaitól és bizonyosságaitól, azaz hazugságaitól, aljasságaitól. Ez a kutatási téma tökéletes terepet nyújtott az akkor megszülető jelenkor-kutatási munkamódszerek, így például az ,oral history' vagy a kvantifikációs módszer kipróbálására, illetve az ezekkel való kísérletezésre. Mindez gyakran együtt járt azzal, hogy a kutatók szinte feltétel nélkül csodálták, mindenféle kritika nélkül átvették és messzemenően elfogadták a két világháború közötti szociáldemokrata mozgalom elképzeléseit. Az 1980-as évek közepén egy bécsi munkáskerületben található elhagyatott villamos-kocsiszínben megrendezett két nagy kiállítás, a *Mit uns zieht die neue Zeit...*,[2] illetve a *Die Kälte des Februar*[3] eredményeként a szélesebb osztrák közönség számára is láthatóvá és befogadhatóvá vált ez a részben még reflektálatlan, ámde annál elkötelezettebb baloldali látásmód, amely éppen ebben az időben kezdte el kétségbe vonni a háború utáni időszak evidenciáit és toposzait.

Mintegy 15 évvel később egy új tudósnemzedék friss, „kiérlelt" kérdésfelvetésekkel fordult az Osztrák Köztársaság történetének eme szakasza felé.[4] Az új megközelítés hátterében egy időközben lényegesen szélesebbé vált kultúra-, kultúrpolitika- és politikafelfogás, valamint új társadalomtudományos módszerek, mindenekelőtt a társadalom- és történettudományokban lezajlott nyelvi és kulturális fordulat állt. A szociáldemokraták által kifejtett oktatási és kulturális tevékenység mögött meghúzódó elképzeléseket immár sokkal kritikusabban reflektálták, mutatták be, jobban mondva ,re-vizitálták' az új tömegkultúra,[5] az új médiumok megjelenése,[6] valamint a fogyasztói társadalmat megelőlegező jelenségek[7] kontextusában.

Az Első Köztársaság alatt működő osztrák szociáldemokrata mozgalom oktatási és kulturális tevékenységét érintő nagyszabású deskriptív-analitikus értelmezési és újraértelmezési hullám ellenére továbbra is csupán marginálisan foglalkoztak az ünnep- és ünnepélykultúrával. Ez a probléma már az 1980-as évek átláthatatlanul burjánzó irodalmában sem játszott központi szerepet,[8] az 1990-

1 Josef Weidenholzer: *Auf dem Weg zum ,Neuen Menschen'. Bildungs- und Kulturarbeit der österreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik.* Wien, München, Zürich: Europaverlag, 1981.

2 Helene Maimann (szerk.): *Mit uns zieht die neue Zeit. Arbeiterkultur in Österreich 1918–1934.* Eine Ausstellung der Österreichischen Gesellschaft für Kulturpolitik und des Meidlinger Kulturkreises. Straßenbahn-Remise Wien Meidling, 23. Jänner-30. August 1981. Wien 1981.

3 Helene Maimann, Siegfried Mattl: *Die Kälte des Februar. Österreich 1933–1938.* Wien: Junius Verlag, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1984.

4 Vö. Renate Banik-Schweitzer: *Wien wirklich. Der Stadtführer.* Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1996.

5 Pl. Helmut Gruber: *Red Vienna. Experiment in working-class culture 1919–1934.* New York: Oxford UP, 1991.

6 Wolfgang Duchkowitsch (szerk.): *Kreativität aus der Krise. Konzepte zur gesellschaftlichen Kommunikation in der Ersten Republik. Festschrift für Marianne Lunzer-Lindhausen.* Wien: Literas Universitätsverlag, 1991.

7 Andrea Ellmeier: *Einkaufen in Wien 1918–1933.* Dipl. Wien 1990.

8 Alfed Pfoser: *Literatur und sozialdemokratische Öffentlichkeit in der Ersten Republik.* Diss. Salzburg 1978; Dieter Langewiesche: *Zur Freizeit des Arbeiters. Bildungsbe-*

es évek közepén megjelenő új kultúratudományi megközelítések számára pedig a hagyományosan értelmezett munkáskultúra nem szolgált már – vagy talán nem szolgál még[9] – témaként.

Ennek megfelelően *„bolondosnak"*[10] bélyegezték, illetve kissé extravagáns mellékjelenségként kezelték, és csupán az 1918 és 1934 közötti munkásmozgalmi kultúra egészének összefüggésében[11] és azon belül sem különösebben nagy figyelemmel tárgyalták a munkásünnepségek kultúráját, noha a mindennapi élet megreformálását célul kitűző szociáldemokrata kultúrmozgalom arra irányuló próbálkozásait, hogy az egyház és kisebb részben az állam által létrehozott és megszilárdított ünneprendszerrel szemben saját kulturális ünnepi naptárat mutasson fel, mindenképpen jelentős vállalkozásnak kell tekintenünk[12] – a kultúratudományok szemszögéből is.

Tanulmányomban nem kívánom részletesen tárgyalni a bejáratott élet- és ünneplési formákat megkérdőjelező szociáldemokrata kezdeményezéseket, célom sokkal inkább az, hogy bemutassam ennek az ünnepkultúrának a funkcióját és mindenekelőtt funkciójának változásait, kontinuitását és az Első Köztársaság időszakát végigkísérő átalakulásait, valamint az SDAPÖ-n belül betöltött szerepét. A párt meghatározó kultúrpolitikusai által alakított önálló ünnepkultúra bevetésének és alkalmazásának átalakulását a pártstruktúra történetével összefüggésben kell vizsgálnunk az 1918 és 1933 közötti időszakban, amelynek végét a demokratikus és ezzel együtt a szociáldemokrata intézmények kiiktatása jelenti Ausztriában. Csakis így érthetjük meg teljesen világosan azokat a jelentős és folyamatosan bekövetkező változásokat, amelyek az ünneplési formákat jellemezték az 1918 és 1933 közötti mindössze 15 éves időszakban.

strebungen und Freizeitgestaltung österreichischer Arbeiter im Kaiserreich und in der Ersten Republik. Stuttgart: Klett-Cotta, 1979.

9 Wolfgang Maderthaner, Lutz Musner: *Die Anarchie der Vorstadt. Das andere Wien um 1900.* Frankfurt/M.: Campus, 2000.

10 Helene Maimann: *Zum Stellenwert der Arbeiterkultur in Österreich 1918–1934.* In: ITH-Tagungsbericht 16. Wien 1981, 19. o.

11 Dieter Langewiesche: „Arbeiterkultur in Österreich. Aspekte, Tendenzen und Thesen", in: Gerhard A. Ritter (szerk.): *Arbeiterkultur.* Königstein/Ts.: Athenäum, 1979, 40. o. skk.

12 Béla Rásky: *Arbeiterfesttage. Die Fest- und Feiernkultur der sozialdemokratischen Bewegung in der Ersten Republik Österreich 1918–1934.* Wien, Zürich: Europaverlag, 1992.

Mindenekelőtt természetesen éles határvonalat kell húznunk ‚munkás-' és ‚munkásmozgalmi kultúra' között. Az ünnep- és ünnepélykultúra esetében ez az elkülönítés fogalmi szinten leginkább az ‚ünnep' *[Fest]* és ‚ünnepély' *[Feier]* kettősségében ragadható meg* – ez a szétválasztás azonban valószínűleg csak német nyelven lehetséges. Nem véletlen azonban, hogy a német szókincsnek mind az ‚ünnep', mind az ‚ünnepély' részét képezi. És bár mindkettőből képezhetünk melléknevet, az irodalmi németben csak az ‚ünnepély'-hez tartozik igei forma, az ‚ünnepélyt ülni' *[feiern]*. Az egyes nyelvjárásokban előforduló ‚ünnepelni' *[festeln]* remekül mutatja azt a jelentéskülönbséget, amely a főnevek tekintetében jelen írásban is nagy fontossággal bír. Tanulmányomban az ‚ünnep' fogalmán az ünneplésnek a népi és populáris kultúra hagyományának jegyeit magán viselő saját, autochton formáját fogom érteni a munkáskultúrában. Az ünnep eme formája azonban – bár első ránézésre talán apolitikus tendenciákat mutat – adott esetben a politikai harc kifejezőjévé is válhatott, amikor a résztvevők az autonómiát jelző zászlókkal jelentek meg, illetve tevékenységüket annak a jogtudatos gondolkodásmódnak a hagyományába ágyazták be, amely a fennálló egyházi és világi hatalom ellen egyaránt irányulhatott.[13] Erről a nagyon is emancipatórikus lényeggel rendelkező[14] ünnepi hagyományról a pártfunkcionáriusok azonban általában tudomást sem vettek, sőt bizonyos esetekben nyíltan szembeszegültek vele. Ennek a jelenségnek a leírásához és vizsgálatához természetesen más forrásfeltárási módszerekre is szükség van a történettudományban, az 1980-as évek kutatói gárdája pedig csupán érintőlegesen foglalkozott vele – talán a néprajztudósok kivételével.[15]

* Ez a német nyelvben meglévő megkülönböztetés a magyarban nem létezik, ezért a fordítás során mind a ‚Fest'-et, mind a ‚Feier'-t terminusnak tekintettem, és az előbbit ‚ünnep'-ként, míg az utóbbit ‚ünnepély'-ként adtam vissza – a ford.

13 Klaus Tenfelde: „Streik als Fest. Zur frühneuzeitlichen Bergarbeiterkultur", in: Richard van Dülmen, Norbert Schindler (szerk.): *Volkskultur. Zur Wiederentdeckung des vergessenen Alltags (16.–20. Jahrhundert).* Frankfurt/M.: Fischer, 1984, 177. o. skk.

14 Vö. Wolfgang Nahrstedt: *Die Entstehung der Freizeit.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1973.

15 Harald Troch: *Rebellensonntag. Der 1. Mai zwischen Politik, Arbeiterkultur und Volksfest in Österreich (1890–1918).* Wien: Europaverlag, 1991; Gottfried Korff: „»Heraus zum 1. Mai!« Maibrauch zwischen Volkskultur, bürgerlicher Folklore und Arbeiterbewegung", in: Dülmen, Schindler 1984, 246. o. skk.

Ám ezeket a ‚föld alatti' ünnepeket az önjelölt szociáldemokrata ünnepteoretikusok (és pártfunkcionáriusok) kizárólag a „tévutak"[16] ünnepeként voltak hajlandók értelmezni. A pártmédiumok és a párt nyilvánossága, amelyek mindig is fegyelmezési élcsapatnak számítottak, természetesen elsősorban azt kifogásolták, hogy ezeknek az ünnepeknek a többsége csupán ócska kabaré, a ‚polgári ünnepi hangulat' majmolása, a szociáldemokrata műveltségeszménynek megfelelően kiegészítve némi zongorázással és énekkel, szavalással és versekkel, táncművészettel és színházzal. A mozgalom saját kulturális folyóiratai nemegyszer bélyegezték „tévút"-nak ezeket a féktelen örömünnepeket, amelyek nem a képzési és kulturális központok égisze alatt, hanem helyi szervezésben valósultak meg.

Ebben az összefüggésben ‚ünnepnek' tekintünk tehát minden olyan formát, amely magában foglalja a féktelenséget és a jókedvet mint az ünneplés fontos elemeit. Mint különböző néprajzi vizsgálódásokból kiderül, mind az ipari forradalom előtt, mind az ipari forradalom után akadt bőven alkalom ilyen ünnepek megrendezésére, amelyek hosszú időn át nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak. „Fontos megjegyezni, hogy az ipari forradalom előtti időszakban az ünnepnapok és hétköznapok kettőssége sokkal erősebb volt, mint manapság, és hogy az ünnep és a munka váltakozását csupán az ipari forradalom óta váltotta fel lépésről lépésre a szabadidő és a munka ellentétpárja. A szabadidő az iparosodás előtt az ünneppel volt egyenlő, mindenekelőtt a közösség összefüggésében – a családtól és a szomszédságtól kezdve az egyházon és a faluközösségen keresztül egészen a különböző foglalkozási rétegeket érintő ünnepekig és az állami reprezentációra alkalmat adó eseményekig."[17]

Az ünneplés eme formájának szerepe az osztrák munkásmozgalom korai szakaszában alig képezte tudományos vizsgálódás tárgyát. Létezésüket azonban már önmagában is igazolja az a tény, hogy a szociáldemokrata pártfunkcionáriusok hatalmas erővel üzentek hadat a „jogainak és szabadságainak tudatára ébredő nép"[18] köreiben dívó kulturálatlan ünneplésnek. Legjobb esetben is elutasító fintorgással illették ezeket az ünnepeket. Amikor 1927 szeptemberében a szászországi Hohenauban egy szavalókórus-vezetőket képző kurzuson

16 Vö. a *Bildungsarbeit* megfelelő rovatát.
17 Klaus Tenfelde: „Streik als Fest. Zur frühneuzeitlichen Bergarbeiterkultur", in: Dülmen, Schindler 1984, 177. o. skk., 185. o.
18 Uo., 202. o.

felmerült az igény, hogy a „gondok gyötörte munkásság"[19] az ünnepélyek középpontjában álló[20] kultikus és magasztos jellegű proletár ünnepi előadások mellett részese lehessen az örömre, a féktelen jókedvre és a derűre alapozó egyszerű ünnepeknek is, a jelenlévő pártfunkcionáriusoknak el kellett ismerniük, hogy ez a gondolat mindaddig semmilyen formában nem merült fel, ám a megvalósítására, legyen az bármilyen kezdetleges, még csak gondolni sem lehet.

„A proletár- vagy munkásünnepeket egyelőre egytől egyig szorongások árnyékolják be. Valódi ujjongásnak nyoma sincs" – állapították meg radikális irányultságú kritikusok.[21] A jelenségre magyarázatot is találtak, méghozzá meglepő gyorsasággal: mindenki tudja ugyanis – szólt a kissé patetikus érvelés –, hogy ezek az ünnepek csupán pillanatnyi szünetet jelentenek a dolgos mindennapokban. Levegővételt, amelyért adott esetben még áldozatot is kell hozniuk a résztvevőknek. Elszabadulást. Szökési kísérletet, amelyet az adott körülmények között azonban aligha koronázhat siker. „Hiszen a valódi örömöt megelőzi a harc. A harc az öröm puszta jogáért. A harc azért, hogy szabadon mozoghassunk, hogy élhessünk, hogy lépéseket tehessünk anélkül, hogy elgáncsolnának bennünket, a harc a szabadságért – egy szóval: a forradalom."[22]

Mégis megvoltak azonban a saját ünnepek, amelyeket nem csupán egy „erős munkanélküli többséggel bíró, nem feltétlenül a mozgalomhoz számítandó, pozitív értelemben vett szubkultúra"[23] érzett magáénak, hanem a vezető körök bizonyos tagjai is. A „Tévutak"-rovat soha nem szűnő kritikája is ezt a feltételezést erősíti meg. Bár sokan igyekeztek letagadni, a régi ünnepi tradíció mégis méltó maradt a szocialista bázishoz, igaz, kissé torzult formában. Ezek a csoportok minden valószínűség szerint közelebb voltak az ‚Új Ember' eszményéhez is, mint azok, akik harci öltözetben jártak úszni, akadályfutásban és közelharcban tenírozták magukat,[24] és fenyőágakkal díszített vendéglőtermekben

19 Uo.
20 Elisa Karau: „Der erste Sprechchorleiterkurs", in: *Bildungsarbeit* 1977. december, 222. o.
21 Kurt Kläber: „Proletarische Feste", in: Anton Tesarek: *Feste der Arbeiterkinder*. Wien: Jungbrunnen, 1927, 3. o. sk.
22 Uo.
23 Helmut Konrad: „Vorwort", in: Reinhard Krammer: *Arbeitersport in Österreich. Ein Beitrag zur Arbeiterkultur in Österreich bis 1938*. Wien: Europaverlag, 1981, VIII. o.
24 Uo.

Beethovent, Marxot és a köztársaságot ünnepelték vagy ünnepeltették. Ebben a helyzetben azonban valóban a körülmények diktálták az emberi cselekedeteket, és az ‚Új Emberhez' való közelséget semmiképpen nem tekinthetjük abszolút mércének.

Mai kérdésfelvetéseink alapján ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy a Vörös Bécs kulturális tevékenységének teljes törvényes időszaka alatt ez a fajta ünnep számított a valódi munkásünnepnek, és hogy a pártmédiumok által propagált ünneplési forma – a mi terminusaink szerint ‚ünnepély' – szorosan kötődött Bécshez, a ‚metropoliszhoz' és a pártnyilvánossághoz, és soha nem vált általános jelenséggé. A szűnni nem akaró kritika, amellyel a ‚periféria' munkásünnepeit illették a teljes vizsgált időszakban, szintén azt a feltevést látszik megerősíteni, hogy a pártbázis nem volt kész lemondani arról az igényéről, hogy saját felfogása szerint ünnepeljen. A szocialista kultúrteoretikusoknak is be kellett látniuk, hogy mesterséges eszközökkel nem hozható létre munkásmozgalmi kultúra, és hogy a művészet nem volt és nem is lesz a szociáldemokrata munkások kultúrájának központi eleme.[25] A szociáldemokraták saját pártbázisa tehát még képes volt arra, hogy egyszerűen csak ‚ünnepeljen', és ne ‚megülje ünnepeit', mint ahogy ezt a pártvezetés egyre vehemensebben követelte tőle. Az pedig senkit nem akadályozott meg az ünneplésben, hogy a ‚szocializmus kultúrája' csak „a szocializmus győzelme után"[26] jöhet létre. Ennek az aspektusnak figyelembevételével sokat nyerhetne az osztrák munkásság kulturális praxisának – és ezzel együtt a munkások autochton ünnepeinek – vizsgálata, és új perspektívák nyílhatnának meg a kultúratudományi kutatások számára, hiszen ez a fajta elemzés nem csupán a munkásság valódi körülményeit tárhatná fel, hanem reményeiket, sóvárgásaikat, elvárásaikat és vágyaikat is, amelyek pedig sok esetben a politikai stratégiák kialakításának alapját képezhették. Ennek a különbségnek már a szociáldemokrata kultúraelmélet is tudatában volt, amikor a „munkásünnepségek átpolitizálása" mellett kardoskodott: „Az átpolitizálás sikerül, ünnepi hangulatnak azonban nyoma sincsen. Melyikünk ne élt volna már át hasonlót? Vagy: az ünnep sikerül, de megrendezéséhez semmi szükség nem lett volna a szocialista mozgalomra..."[27]

25 Vö. Langewiesche 1979.
26 Ernst Fischer: „Sozialistische Jugend 1929", in: *Festschrift. 2. Internationales sozialistisches Jugendtreffen vom 12. bis 14. Juli 1929 in Wien.* Wien 1929, 14. o.
27 Josef Luitpold Stern: „Feste der Festlosen", in: *Kunst und Volk* 1928. szeptember, 12. o.

A populáris kultúra részét képező ünnep azonban ebben az összefüggésben sem áll az érdeklődés homlokterében, bizonyos értelemben csupán ellenpontját képezi az általunk e helyütt vizsgált ‚bevett formával' rendelkező, a párt által hivatalosan meghatározott alkalomból tartott ‚ünnepélynek', amely mint ilyen élesen megkülönböztetendő a jogaiknak és szabadságaiknak tudatára ébredő alsó rétegek autochton ünnepeitől. A két világháború közötti szociáldemokrata mozgalomhoz kötődő munkásünnepségek, amelyekkel ez a tanulmány foglalkozik, sokkal kevésbé a ‚munkáskultúra', mint inkább a ‚munkásmozgalmi kultúra' részét képezik. A munkásmozgalom ünnepi kultúrája részben elméletileg is megalapozott kánonjának köszönhetően mindig meghatározott funkciókkal bírt – egyrészt befelé, a pártnyilvánosság számára, másrészt pedig kifelé is, mivel a szociáldemokrata mozgalom egységét és erejét demonstrálta.

A továbbiakban ennek a kánonnak és ezzel együtt az ünnep funkciójának változásait kívánom röviden bemutatni. Az ünnep (káder)ideológiáját nyelvileg legjobban az ‚ünnepély' szóban lehet összefoglalni, ezért is olyan fontos a fent elvégzett fogalmi szétválasztás. Ezeket az ünnepélyeket méltóságteljesen és áhítatosan ülték meg a résztvevők, és az ünnepi előadásokban mindig konkrét céloknak rendelődtek alá. Mindig adott és a lehető legpontosabban meghatározott volt az ünnepek programja és lefolyása, valamint az elérendő tanulási cél. A saját proletár ünnepi naptár megalkotásának célja valami gyökeresen új létrehozása volt. A pártvezetés abban reménykedett, hogy ezeknek az ünnepélyeknek a segítségével vissza lehet nyerni a szocializmus céljai iránt érzett eredeti lelkesültséget.[28] A munkások ünneplési kultúráját a párt a munkásmozgalomban gyökerező ünnepélyek kultúrájával kívánta felváltani.

Ami azonban különösen érdekessé teszi ezeknek a speciális ünnepélyeknek a kultúráját, az az SDAPÖ és alszervezeteinek kulturális és oktatási fórumai által megformált munkásünnepek funkciója. Ebben az összefüggésben nagyon élesen el kell különítenünk három időszakot a munkások ünnepi kultúrájának elméletében és részben megvalósításában, melyeknek funkciói összefüggésbe hozhatók a proletár környezetben bekövetkezett változásokkal, valamint azokkal a nehézségekkel, amelyek ezekből a változásokból adódtak a pártszervezet számára.

A fiatal köztársaság korai éveit, tehát a húszas évek elejét lefedő első időszakban a szociáldemokrata párt vezető rétege által propagált ünnepi kánon

28 Vö. Langewiesche 1979, 40. o. skk., 48. o.

‚nevelési' célkitűzése abban állt, hogy formálisan és szervezetileg, bizonyos értelemben védett térben hozza közelebb a munkásokhoz a kultúrát és a műveltséget. Ebben az első fázisban, amelynek gyökerei az osztrák munkásmozgalom kezdeteihez és az ekkor létrejött munkásképző egyesületekig nyúlnak vissza, a szociáldemokraták arra tettek kísérletet, hogy saját módszerekkel és fogásokkal kiegészítve az ünnepet olyan eszközként használják, amely bizonyos értelemben a monarchia népművelési intézményrendszerének hiányosságait volt hivatott pótolni.[29] Az ünnepélyek feladata ekkor az ‚utólagos képzés' biztosítása volt, amely azonban nagy mértékben igazodott a klasszikus humanista műveltségideálhoz, híján volt az innovatív formáknak, és hallgatólagosan a polgári műveltség normáit tekintette mértékadónak.

Ezen ünnepélyek külső formáját leginkább az ‚akadémia' jellemzi, amely dalok, klasszikus versek és a munkásirodalmi művek előadásának, beszédeknek és zenedaraboknak a laza egymásutánjából állt. Az ünnepélyeket legtöbbször valamilyen esemény tiszteletére szervezték, amely ugyan nem feltétlenül állt közvetlen összefüggésben az osztrák vagy a nemzetközi munkásmozgalom történetével, illetve jelenével, leggyakrabban azonban különböző népek szabadságtörekvéseire utalt. Ezeknek a munkásünnepségeknek a legfontosabb elemét a Goethe-, Schiller- és Lassalle-ünnepélyek jelentették.

Ez az ünnep tehát a „munkás megnemesítésére"[30] szolgált az oktatás és a kultúra eszközeivel, valamint azt demonstrálta, hogy a munkásosztály saját teljesítményén keresztül képes lehet arra, hogy a társadalom elismert részéhez tartozzon, hiszen erre az időszakra nézve joggal állíthatjuk, hogy a munkásság ki volt zárva a szellemi javak élvezetéből. Az ünnep e formája a teljes tárgyalt korszakban, tehát 1918 és 1933 között végig jelen volt, bár a későbbiekben – körülbelül a húszas évek közepétől – veszített jelentőségéből. Később ‚kultúrünnep' néven az osztrák szociáldemokrata mozgalom oktatási tevékenységének részévé vált.

Az ünnepi kánonnak és ezzel együtt a munkásünnep kodifikációjának második szakaszában a legfeltűnőbb sajátosság az ünnepélyek kvázi-vallásos jellege – legtalálóbban talán az ‚áhítatos ünnep' kifejezéssel jellemezhető ez a húszas évek közepétől jelentkező irányzat. Legtöbben kizárólag ezt a fázist kötik össze a tulajdonképpeni munkásünnepek kultúrájával, és az ebben a szakaszban megrendezett ünnepeket tartják a szociáldemokrata ünnepkultúra archetípusának. Ez az értelmezés tulajdonképpen helyes is, hiszen valóban ekkor jelentek meg legmarkánsabban azok a törekvések, amelyek célja egy saját, a polgári világgal ellentétben álló és attól élesen elváló ünnepi naptár kidolgozása volt. Ennek a fázisnak a leírásakor nem az ünnep alkalmainak a feltérképezése a célom, hanem az új forma és a funkció kérdéseinek a vizsgálata.

Az ünnepélyek ebben a szakaszban új funkcióra tettek szert az SDAPÖ belső szervezetén belül. Az ‚áhítatos' szakasz proletárünnepségeinek célja elsősorban az osztályérzület felkeltésében, majd megerősítésében állt. Az elképzelés szerint ez az újonnan felépítendő érzésvilág a résztvevők fantáziáját elindítva asszociációs láncok és „szimbolikus azonosítások sokaságát váltja ki, amelyek segítségével a szocializmus az elméletek világából a reális elképzelések közé kerül át, amelyekben a közösség, a szolidaritás és a hatalomakarás fogalmai konkrétan észlelhetővé válnak."[31] Az ünnepély egy eszköz volt a sok közül ennek a célnak a megvalósítására.

A minden lehetséges pártfórumon előadott pedagógiai tézisek értelmében abból a felismerésből indultak ki a teoretikusok, hogy a pártbázist elsősorban érzelmeken alapuló nevelésben kell részesíteni, és hogy a párthoz való kötődés kialakítása leginkább saját szimbólumokon, vezetőkön, kultuszokon és szertartásokon keresztül sikerülhet. Az üdvözlési formáktól kezdve az illemszabályokon keresztül egészen a proletár ünnepek megtartásáig minden ennek a – szinte monopolhelyzetben lévő – párthoz fűződő érzelmi kötődésnek az erősítésére szolgált. Első ránézésre úgy tűnik, hogy a szociáldemokraták ezzel a döntéssel veszélyes területre merészkedtek. A kulturális apparátusnak el kellett távolodnia a racionális meggyőzés eszközeitől annak az esztétikai ritualizmusnak az irányába, amelyet ráadásul ekkor még egyértelműen a politikai ellenfelek – egyházi és katonai szervezetek – mondhattak magukénak.

Több kutató arra helyezi a hangsúlyt, hogy ennek az időszaknak az ünnepélyeit „az üdvözülésre és a megváltásra való várakozás táplálta remény, valamint az a megnyugtató bizonyosság jellemezte, hogy a jövő örömet, lelkesültséget

[29] Dieter Kramer: „Arbeiterbildung unter den Bedingungen des Kapitalismus", in: *ITH-Tagungsbericht* 12. Wien 1981, 135. o. sk.

[30] Brigitte Emig: *Die Veredelung des Arbeiters. Sozialdemokratie als Kulturbewegung.* Frankfurt/M., New York: Campus, 1980.

[31] Roberto Cazzola: „Die proletarischen Feste zwischen revolutionärer Propädeutik und ästhetischem Ritualismus", in: *Wiener Tagebuch* 1981. április, 18. o.

és általános megelégedettséget fog magával hozni",[32] ám eközben azt a kérdést sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az ünnepélyek formája milyen funkcióval bírt magának a pártszervezetnek a számára, hiszen az ‚érzelmekre alapozó irányvonal', amelynek természetesen az ünnepélyek is részét képezték, végeredményben nem véletlenül tett szert ilyen jelentőségre a párt nyilvánosságában. A problémát a párstruktúra történetével összefüggésben vizsgálva abból indulhatunk ki, hogy az SDAPÖ-tagok számának a húszas évek elején bekövetkezett drasztikus megnövekedése egész egyszerűen szervezési nehézségeket okozott a hagyományosan rendkívül fontos és a párt működésében döntő szerepet játszó belső pártkörökben. Ily módon valószínűleg lehetetlenné vált az új párttagok racionális módszerekre alapozott beiskolázása. Az érzelmi összetevő hangsúlyosságának háttere csak akkor válhat teljesen világossá, ha meggondoljuk, hogy kik voltak ennek a még kivétel nélkül a Monarchiában szocializálódott nemzedéknek a meghatározó kultúrpolitikusai. Azok a száraz hétköznapi feladatok, amelyeket a munkásmozgalomnak ekkor már számtalan területen el kellett látnia, megnehezítették a párttagság érzelmi azonosulását a szocialista mozgalommal, az 1927. július 15-i események pedig, amikor a munkásság ellenében született bírósági döntés miatt szerveződött tüntetés visszaverésében 89-en életüket vesztették, meglehetősen problematikussá tették a szociáldemokrata (reál)politika közvetítését, a párt egyre több alkalommal nyúlt az érzelmi kötődésen alapuló eszközökhöz.

A szociáldemokrata mozgalom történetében két egyértelmű csomópont vehető ki a saját ‚proletár ünnepi kultúra' kialakítására és főként megerősítésére vonatkozó követelések tekintetében – az egyik 1920/21-ben, közvetlenül az új államberendezkedés konszolidációja és az SDAPÖ mint legálisan működő tömegpárt megalapítása idején, a másik pedig 1928 környékén, amikor a párt általában is a határozottabb központi szervezés, a pártszervezet megerősítése és a szigorúbb szabályozottság irányába mozdult el. Ezeket a kristályosodási pontokat egyértelműen mutatják az oktatási, kulturális és politikai folyóiratok vonatkozó évfolyamai. A ‚proletár ünnepi kultúrát' érintő szervezési igyekezet megerősödése, amely a szociáldemokrata mozgalom néhány alszervezeténél úgynevezett „ünnepségszervezési tanácsadó irodák" létrehozásához vezetett, semmiképpen sem a véletlen műve volt.

[32] Uo., 19. o.

Az ünnepkultúra megszervezésére és új formában való kiépítésére irányuló próbálkozások megerősödése alighanem azzal a körülménnyel áll összefüggésben, hogy 1920/21-től kezdve egyre inkább szükségessé vált a tagok pártszervezethez való kötődésének megszilárdítása. Az SDAPÖ taglétszámának gyors növekedése kemény próba elé állította a párt hagyományos szervezési mintáit, így ez a célkitűzés szinte magától értetődővé vált. A tagok számának több mint négyszeres emelkedése – mint ahogy a párt nyíltan beismerte[33] – szinte megoldhatatlan feladatot jelentett a szervezési koncepció megvalósítója, a pártbizalmi számára.

A helyzet megoldására – természetesen számtalan más lehetőség mellett – szinte kínálta magát az ünnepkultúra mint érzelmekre apelláló eszköz bevetése. A munkás(mozgalmi) ünnep funkciója ebben a fázisban tehát egyfajta kötőanyag létrehozása volt. Feladata abban állt, hogy liturgikus jellegén és kvázivallásos megvalósításán keresztül az újonnan felvett párttagok tömegei számára biztosítson lehetőséget a párthoz és annak politikai céljaihoz való érzelmi kötődés kialakítására – az ünnepélynek mindebben a kötőanyag, a gitt szerepét szánták.

Az érzelmi kötődésen alapuló koncepció az első pillanattól kezdve tökéletes gyógyírnak látszott a fent vázolt átmeneti időszak szervezési nehézségeire, nem utolsósorban azért, mert az osztrák munkásosztály nagy része vallásos faluközösségben szocializálódott, és ennek megfelelő szociálpszichológiai adottságokat hozott magával. Szintén ebben az összefüggésben érdemes vizsgálni azt az átütő sikert, amelyet Otto Felix Kanitz erősen érzelemközpontú neveléselmélete a szűk, ámde hangadó pártelit köreiben aratott.

Az ünnepélyeket mindig meghatározott alkalomból tartották; közösségi ünnepekként az osztrák munkásmozgalom legfontosabb eseményeivel – ide sorolható a „márciusünnep", a „májusünnep", majd 1927 júliusát követően a „júliusi emlékünnep" – vagy más, történelmi szempontból jelentős alkalmakkal álltak összefüggésben, mint például a „köztársaság ünnepe" vagy a „Soha többé háborút" mottóval megrendezett ünnepélyek. Az anyák napjával, a „proletár gyermekek napjával", illetve a téli napforduló ünnepével a személyes, illetve családi jellegű ünnepek is részét képezték az új ünnepi naptárnak. Az a tény,

[33] Otto Felix Kanitz: „Funktionärsschule für Feiern", in: *Kunst und Volk* 1930. szeptember, 8. o.

hogy az utóbbi két ünnep eredetileg egyházi hagyományban gyökerezett, jól mutatja a párt semlegesítő törekvéseit. Újraértelmezett formában, illetve a természeti ünnepek sorába illesztve a szocialista munkásság számára is ,ünnepelhetővé' váltak, mint ahogy ez a karácsony, illetve téli napforduló esetében történt. A leglényegesebb változást azonban az új forma jelentette, amely ünnepélyes hangulatában és liturgiájában nyíltan kapcsolódott az egyházi hagyományhoz. A pártmédiák leplezetlenül a katolikus egyház szertartásainak utánzására szólítottak fel.

Ha figyelmen kívül hagyjuk azt az időtartamot, amely az elmélet megalkotását és gyakorlati alkalmazhatóságát elválasztja, akkor a ,proletár ünnepkultúra' felépítésében bekövetkező második fordulópont is – amelyet e helyütt az 1928-as év jelöl – a párt történetével hozható összefüggésbe. Az 1927-es júniusi események, valamint az SDAPÖ politikájában bekövetkező visszavonulás és defenzíva a munkásünnepek egy további elemét helyezte előtérbe: az ünnepek a végső cél hangsúlyozásával nyújtottak vigaszt a jelen kudarcaira. Tartalmi tekintetben ez a változás annyiban jelentős, hogy az ebben az időszakban megrendezett ünnepek kizárólag a végcélt hangsúlyozták, és figyelmen kívül hagyták a napi politikai eseményeket.

Ezzel a második tartalmi fordulóponttal egy időre tehető az ünnepkultúra formai modernizálódása is. Meyerhold és Piscator kísérleteinek hatására a ,kollektíva' vált az ünnepkultúra hordozójává. A szavalókórus és más új formai szervezőelemek módosították az ünnepélyek külső megjelenésén, ami azonban nem feltétlenül járt együtt a funkció megváltozásával. Ez a magasztos ünneplési forma a polgári műveltség eszményén alapuló ünnepekhez hasonlóan a teljes vizsgált időszakot jellemzi, míg az 1928-cal kezdődő utolsó szakasz ünnepei egyértelműen a politikai változások eredményeképpen jöttek létre, és a köztársaság bukása előtti időszakra korlátozódtak.

Ennek az időszaknak a bécsi stadionban megtartott látványos szociáldemokrata tömegrendezvényei a fent vázolt koncepció szerint kivételes jelenségnek tekintendők, hiszen több szakasz szervezésbeli, metodikai és propagandisztikus sajátosságait is egyesítették, valamint meglehetősen különböző politikai hagyományokból táplálkoztak. Ennek ellenére fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy ezek a tömegünnepélyek sokban különböztek az időszak más hasonló rendezvényeitől. Ezeknek a különbségeknek a megmutatásával kívánom cáfolni azokat a téziseket, amelyek ,fasiszta stílust' tulajdonítanak a szociáldemokrata mozgalomnak, illetve amelyek a szociáldemokrácia és a fasizmus közötti általános kontinuitásból indulnak ki.[34]

Az ünnepélyek propaganda-, illetve agitációs célokra való felhasználása mindezzel együtt az ünnepkultúra végét, szétesését jelzi. 1930-tól kezdve nem beszélhetünk kizárólag az ünnepkultúra létezéséről, figyelmen kívül hagyva a legalább olyan fontossággal jelenlévő agitációs-, illetve propagandakultúrát. Az ünnepkultúra, amely mindaddig ,befelé' irányult, és elsősorban a párt saját aktivistáinak meggyőzését célozta, ettől fogva egyre jobban ,kifelé' fordult, agitációs és propagandacélokat szolgált.

Az ünnepkultúra utolsó fázisának kialakulása szoros összefüggésbe hozható a pártot 1930 körül megrázó válsággal, amelyet a párt végrehajtó testületeinek politikájában egyre világosabban kivehető meghátrálás okozott. Ez a pártkrízis válaszokat követelt a párt részéről, amely a szervezési erőfeszítések megsokszorozásával és különböző időtöltési lehetőségek létrehozásával kívánt fellépni az ifjúság radikalizálódása ellen. A kritikus, ámde a párthoz még mindig lojális ifjúság a legtöbb esetben igyekezett demokratikussá tenni ezeket az intézményeket, mint például a „Szocialista Ifjúsági Frontot".

A válsághelyzet nem alakulhatott volna ki a pártifjúság radikalizálódása nélkül. Ennek okai azonban nem csupán a párt politikájában, hanem sokkal inkább a szélesebb társadalmi összefüggésekben keresendők. Az új médiák megjelenése, a proletár környezetben bekövetkezett változások, a szekularizációs tendenciák, valamint a munkások kezdődő társadalmi integrációja mind fontos szerepet játszottak. A párt fiatal bázisát immár a köztársaság idején felnőtt generáció alkotta. A tény, hogy időközben felnőtt egy, a köztársaságban szocializálódott generáció, a kultúrapparátus számtalan, csupán részben megvalósított tervét felborította. Az ünnepkultúra szétesett, és egyre inkább kifelé irányuló agitációs eszközzé vált. Az Első Köztársaság ünnep- és agitációs kultúrájának utolsó fejezete talán a legizgalmasabb az összes közül,[35] mégpedig a miatt a kérdés miatt, hogy miként változtathatták a pártbürokráciához való viszonyukban szociológiai, politikai és életkori szempontból marginalizált rétegek radikális agitációs eszközzé az ünnepkultúrát. A mindeközben lezajlott modernizációs hullám szintén alapjaiban változtatta meg a teljes ünnepkultúrát.

Emellett azonban megmaradt a párton belül egy olyan csoport, amely folytatta a régi hagyományokat, és továbbra is, sőt mindinkább kvázi-vallásos szertartásokkal és szimbólumokkal, valamint egyre jobban az esztétikai látszat esz-

---

34 Vö. Rásky 1992, 114–118. o.

35 Uo., 119–226. o.

közeivel operált egyebek mellett annak érdekében, hogy ezzel a ceremóniaáradattal megfojtsa a szélsőjobboldali csoportosulások elleni védekezésre irányuló jövőbeli stratégiáról szóló belső vitákat.

Az ifjúság törekvései az ünnepkultúra megváltozásához vezettek. A párthoz lojális radikális ellenzéki fiatalok és a párt végrehajtó testületeinek tagjai között kialakuló feszültségmezőn belül viszonylag élesen elválasztható az új ünnep-, illetve agitációs kultúra két irányvonala. Bár a párt nyilvánosságában ezúttal elmaradt a széles körű elméleti vita, mindkét irányvonal viszonylag egzakt módon hozzárendelhető egy-egy politikai csoportosuláshoz a fent említett feszültségmezőn belül.

Az első irányvonal – amelyet legjobban az ‚új politikai ünnep' kifejezéssel határozhatunk meg – az ifjúság koncepcióját követte, és művészeti, politikai és technikai módszereiben nem csupán az ipari társadalom, hanem az éppen születőben lévő, kezdetleges médiatársadalom elvárásainak is megfelelt. A „Rote Spieler", a „Politisches Kabarett", a „Roter Kasperl", a „Gottlose Spielleute" és ennek az irányvonalnak a további intézményei a Szovjetunióban fellelhető agitprop-hagyományokat követték, reagáltak a napi politika eseményeire és felettébb flexibilisek voltak. Az ünnepkultúra átpolitizálására vonatkozó igényük, amely a szövegekben is lecsapódott, szakított a második fázis hagyományaival. Eszményeiket a következő rövid mondatban foglalták össze: „Ünnepély helyett demonstrációt!"[36] Ennek a mozgalomnak a társadalmi alapját a nyilvánvalóan erősen ifjúsági hatás alatt álló környezeten kívül egy hagyományos értelemben kifejezetten peremhelyzetű réteg szolgáltatta. Az új ünnepi, illetve agitációs kultúra aktivistái és kezdeményezői az SDAPÖ hagyományos pártszervezetét némi távolságtartással szemlélték, és gyakran csupán lazán kapcsolódtak a hagyományos pártegyletek tevékenységéhez. A KPÖ-höz, illetve más szélsőbaloldali csoportosulásokhoz fűződő kapcsolatok semmiképpen nem nevezhetők szokatlannak. A propagandatevékenység alapvető reformja az új médiák, mint a film, a rádió és a hanglemez bevetésén, valamint újszerű művészi kifejezőeszközök használatán alapult, és a hozzá szükséges szakértelem elsősorban a fent megnevezett körből érkezett.

A szétesőben lévő ünnepkultúra megújítóival és az új agitációs kultúrával élesen szembehelyezkedő irányvonalat legjobban az ‚új politikai stílus' kifejezés jellemzi. A gyűlések formai megalkotásával, rendezett felvonulások megszervezésével, zászlók, jelvények, a ‚kékinges' egyenruha és más szimbólumok széleskörű használatával ez az irányzat döntő lépéseket tett a politika ritualizálása felé, és eközben olyan módszerek bevetésétől sem riadt vissza, amelyek idegenek voltak a munkásmozgalomtól mint politikai és szociális jogokért küzdő harci mozgalomtól.

A párt végrehajtó testületeinek fő célja abban állt, hogy megakadályozza az ifjúság vélt átpártolását az újonnan megalakult nemzetiszocialista mozgalomhoz, mert úgy vélte, hogy az ifjúság nagy hangsúlyt fektet ezekre az új politikai formákra. A probléma azonban mindenekelőtt Bécsben nem pontosan ebben a formában jelentkezett. Az SDAPÖ ifjúsági bázisát valójában nem fenyegette a nemzeti szocialistákhoz való átállás veszélye, ám a ritualizált rendezvények sem tudtak hosszan tartó hatást kifejteni az ifjúságra. A ‚politika elszínháziasítása' sokkal inkább azt eredményezte, hogy a belső viták és az ifjúsági szervezetek demokratizálása valósággal belefulladt a szertartások tengerébe, így a látszólagos politikai egység léphetett a helyükre.

Végső soron azonban mindkét felfogás kudarcra volt ítélve, mégpedig nem csupán az osztrák szociáldemokrata mozgalom kívülről való megsemmisítése miatt, hanem immanens okokból is. Míg az új politikai stíluson, amely sem politikai értékekhez, sem az aktivisták elképzeléseihez nem volt képes kapcsolódni, esztétikailag túltettek a nemzetiszocialisták, addig az ‚új politikai ünnep' nem élvezte az anyapárt politikai támogatását, így agitációs gyakorlatként a levegőben lógott. Az ünnepet pedig már nem ünnepelték.

Kurdi Benedek fordítása

36 Ludwig Wagner: „Antikriegskundgebung, nicht Antikriegsfeier!", in: *Die politische Bühne* 1933. július–augusztus, 106. o. skk.

K. Horváth Zsolt

Az emberi hang ősi orkesztere
Politikum, zene és kollektivitás a Szalmás-kórus működésében (1930–1940)

„Nemcsak otthonunkról, asszonyainkról, gyerekeinkről és börtönőreinkről álmodunk, nemcsak utcák és terek, dombok és parkok jelennek meg álmainkban, nemcsak örömeink és bánataink, jajunk és kacajunk feszültségét éljük át az álomvilágban – éber valóságunk különféle változatairól is álmodunk."

Mérei Ferenc: *Lélektani napló*

1. Egy kósza álom

Ma éjjel álmomban Szigetmonostoron jártam... Álltunk a sárga-kékre festett házunk teraszán sötét aljban, fehér blúzban, ingben, mellünkön az égővörös hangjeggyel, előttünk fürdőruhára, shortra vetkőzött elvtársak földön, füvön, sámlin ülve és a rekkenő hőségben hallgatták Piroska kórusát. Ez a ház, íme már a miénk lesz!
Hogy is született a Szalmás-kastély? Nagyon szegények, de nagyon fiatalok és lelkesek voltunk. Kórusunk a MOSZ égisze alatt működött, természetes volt tehát, hogy – ha nem volt fellépésünk – a TTE–telepre mentünk, ahol sok kis egyéni sátor és egy nagy közös fakalyiba volt. Ebben a kalyibában vetkőztünk, s ha kint töltöttük az éjszakát, itt is aludtunk. Nem volt kényelmes, de kit érdekelt ez? Kiültünk a Duna partjára, s az esti csöndben messze elhangzott énekünk. Annyira megszerettük, hogy elhatároztuk, a telepen igazi házat építünk. Pénzünk persze nem volt, a telepre is úgy jártunk, hogy villamossal mentünk a Megyeri csárdáig, onnan meg gyalog Gödig, mert onnan már 10 fillérért át lehetett jutni komppal. [...] Hetenként 2–3 fellépésünk volt, ahol fellépti díjat nem igen tudtak fizetni a szakszervezetek, pártszervezetek és munkásotthonok, de villamospénzt általában kaptunk. Nem vettük igénybe, mentünk gyalog, és gyűlt a pénz deszkára, festékre, üvegre, és megkezdődött az építkezés. [...] És 1936. június végére állt a ház! És énekeltünk! És a TTE–telep velünk énekelt.[1]

1 Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 680 fond, 10. csoport, 10. őrzési egység, p. 105.

Ezt a „kósza álmot" 1977-ben vetette papírra a hajdani Szalmás-kórus egyik (sajnos ismeretlen) tagja, egy olyan korban, mely a két háború közötti munkásmozgalmat ugyan hivatalos fórumain minden ízében kihasználta, ám egykori aktív résztvevőinek nagy többségét feledésre ítélte. Ahhoz ugyanis, hogy a Kádár-rendszer a munkásmozgalmi nosztalgiát kiépíthesse, komolyan „bele kellett nyúlnia" abba, a hangsúlyokat „a" kommunista mozgalomra kellett összpontosítania, mint mondjuk a hivatalos kultúrapolitikában is kanonizált *100%* esetében; egy szó, mint száz, oly mértékben tette mindezt, hogy voltaképpen meghamisította a történteket.[2] Az 1919-es Kommün után, az emigrációk miatt a magyar baloldali gondolkodás és cselekvés ugyan átmeneti időre megbénult, ám az 1920-as évek második felében egy újabb generáció jelent meg a színen, mely szintén különleges affinitást mutatott a radikálisan baloldali cselekvés iránt; ám ez utóbbi hagyománynak a vállalása éppen radikalizmusa, sőt alkalmankénti antisztálinizmusa és Szovjetunió-ellenessége (pl. az oppozíció korschistái) miatt nem illeszkedhetett bele a kádári konszolidáció önképébe.[3]

Ennek a nagyjából 1905 és 1913 között született, a szó mannheimi értelmében vett nemzedéknek az volt a sajátossága, hogy aktivitásának lényegét – részben persze a belpolitikai körülményekből fakadóan (például a Vági-féle MSZMP megszűnte) – nem kizárólag *politikai* tettek végrehajtásában látta: lázadása az avantgárd esztétika hagyományellenességéből és a forradalmi gondolkodás teleológiájából táplálkozott. Igazi, rendíthetetlen – weberi értelemben vett – érzületetika volt ez, amely a világról és annak társadalmi megváltoztathatóságáról való spekulációiban a *van*-nal mindig szembehelyezte a *legyen*-t. Az igazi, forradalmi hit – mely e nemzedék tagjainak gondolkodását mintázta ebben az időben – a jövőt mindig a jelen elé helyezi, s csakis az előbbi megvalósulta igazolhatja, hogy az utóbbiban véghezvitt tettek helyesek-e, igazolhatók-e, vagy sem. Ennek a kettős elutasításból táplálkozó generációnak alkotói hevületét, tevékenységi körét kovászként élesztette fel s abroncsként fogta össze Kassák Lajos hazatérte 1926-ban. Nem állítható, hogy mindez Kassák egyszemélyi hatása lett volna, ám ő, komplex összművészeti és mozgalmi tevékenységével, *modell*szerűen fejezte ki, testesítette meg mindazt, amire az új nemzedék vágyott. A minimálisan elérhető cél nem más, mint a valóság megváltoztatása. Plasztikusan

2 A példa címén, lásd Serfőző Lajos: *A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban.* Budapest: Akadémiai, 1963.
3 Román József: „Nem! Párttörténeti mellékszálak", in: *Valóság* 1989, 5. sz. 99–112. o.

fejezte ki ezt a gondolatot a *Dokumentum* hasábjain az idősebb generációt képviselő Németh Andor (1891–1953), midőn úgy fogalmazott, hogy a „valóság nem fogalom: ha tehát közel akarunk férkőzni hozzá, *hozzá kell nyúlnunk*, cselekednünk kell."[4]

E cselekvés, mint fentebb utaltunk rá, messze nem azonos a politikai aktivitással, pontosabban ez szükséges, de nem elégséges a „valóság", a társadalmi környezet megváltoztatásához, mivel – mint a Kommün tapasztalata is bizonyította – nem ér el a tömegekhez. Amennyiben a változtatás igénye, szándéka sem gondolatban, sem tettben nem éri el azt a társadalmi osztályt, melyre alapvetően támaszkodni óhajt, úgy az üzenet közvetítésének módjával komoly problémák merülnek föl. Ez a felismerés sarkallta arra e nemzedék egyik legtehetségesebb tagját, Justus Pált (1905–1965), hogy cikket írjon az *Együtt* című – már nevében is programszerűen az egységgondolatot képviselő – lap hasábjain.[5] A kulturális kérdés, fogalmaz Justus, felülírja a politikait, mivel az osztályharc áttevődött a kultúra területére: az „osztályharcot letagadó polgári művészet és tudomány helyett a kultúrát szabad és felszabadító szerepbe kell állítani".[6] Majd továbbfűzve véleményét így folytatja: „még mielőtt a kultúra kettéválásáról és a külön munkáskultúra szükségszerű kialakulásáról beszélnénk, megállapíthatjuk, hogy a kultúra, amennyiben korát a maga teljességében akarja reprezentálni, *még ha tisztán szemlélődő álláspontot foglal is el*, akkor sem zárkózhat el gyökeres társadalmi reorganizációt célzó nagy kísérletek elől".[7] „Mert most – fogalmaz egy másik cikkében – nincs ideje egy új l'art pour l'art-nak. Ma

4 Németh a „gondolattá váló tett"-re utal, „mely nem puszta reflexió, hanem a tények tulajdon mozgásának a megfogalmazása". Vö. Németh Andor: „Kommentár", in: uő: *A szélén behajtva. Válogatott írások*. S. a. r. Réz Pál. Budapest: Magvető, 1973, 177. o. (eredeti megjelenés: *Dokumentum* 1926. december).

5 Justus komplex szerepéhez, jelentőségéhez vö. Porosz Tibor: „Justus Pál forradalmi szocializmusa", in: *Valóság* 1987, 8. sz. 53–65. o.; K. Horváth Zsolt: „A munkáskalokagathia pillanata. Költészet, társadalomkritika és a munkáskultúra egysége: Justus Pál és a Munka-kör", in: *Café Bábel* 2008, 56–57. sz. 141–153. o.

6 Justus Pál: „Egységes munkáskultúrfrontot", in: *Együtt* 1928, 6. sz. 3. o. A generáció másik, politikai értelemben kiemelkedő tagja Partos Pál volt, aki utóbb Berlinbe ment, és Karl Korsch egyik legközelebbi tanítványa, majd barátja lett. Vö. Douglas Kellner (szerk.): *Karl Korsch: Revolutionary Theory*. Austin: University of Texas Press, 1977, 92–93. o. és 108–111. o.

7 Justus 1928, 1. o.

az állást-nem-foglalás is állásfoglalás. Előttünk harcvonalak húzódnak, sötéten és határtalanul, a horizontig érőn. *Művészet és politika nem egymás mellett fekvő területei a harcnak, ami áll, hanem úgy viszonyulnak egymáshoz, mint földszint és emelet.*"[8]

2. Kórus a „földszinten"

Justus Pál programadó írásai jól fejezik ki e nemzedék komplex érdeklődését és aktivitását, mely részben a Kassák körül kialakuló Munka-körben, illetve annak egyes funkcionális alcsoportjaiban öltött testet, úgymint – Csaplár Ferenc tipológiáját követve – a festőcsoportban, a szociofotó mozgalomban, az építészetelméleti tevékenységben, a színpadművészeti aktivitásban. Ez utóbbi kapcsán megjegyzi, hogy a kör által adott szocialista kultúrestek „gerincét a szavalókórus produkciói adták. Magában a szavalókórus-formában megvalósulhattak Kassák és a Munka-kör művészeti, ízlésbeli elvei: a kollektivitás és a monumentalitásra törekvő egyszerűség. Ezek szabták meg a *Munka* szavalókórusa előadói stílusát. A bemutatott művek nagyrészt Kassák, Nádass József és Justus Pál az együttes számára írott kórusversei voltak, ezeken kívül Toller, Whitman, Stramm, Sandburg, Jouve, Déry, Várnai Zseni és mások költeményei".[9]

Justus az *Együtt* megszűntét követő rövid kiábrándultság után 1929 elején cikkel jelentkezik a *Munká*ban, mégpedig egy szavalókórus-antológia kapcsán a szavalókórus intézményének fontosságáról értekezik, s azt a „munkástörekvések egyik legsajátosabb termék"-ének nevezi.[10] Ennek alapja egyfelől az egyént előtérbe állító előadásmódot felülíró kollektív előadói teljesítmény, az együttes élmény preferenciája, másfelől az „elitista", elsősorban a polgári kultúrához tartozó (bár attól minduntalan elszakadni kívánó) írásbeli kifejezésmód

8 Justus Pál: „Kassák Lajos árnyékában. A Független Új Művészek két előadóestje", in: *Együtt* 1928, 4. sz. 36. o. (kiemelés K. H. Zs.) Az avantgárd a l'art pour l'art-t elutasító felfogásához vö. Földes Györgyi: *„Hadüzenet minden impresszionizmusnak". Impresszionizmusellenesség a Vasárnapi Körnél és a magyar avantgardistáknál.* Budapest: Széphalom, 2006, kül. 89. o. skk.

9 A tipológiában Csaplárt követem: Csaplár Ferenc: „A »Munka-kör«", in: uő: *Kassák körei*. Budapest: Szépirodalmi, 1987, 289. o. Lásd még Hegyi Lóránd: „A Munka-kör képzőművészeti tevékenysége", in: *Ars Hungarica* 1983, 2. sz. 283–295. o.

10 Justus Pál: „Szavalókórus-antológia", in: *Munka* 1929. január, 128. o.

részbeni kiváltása, elit-jellegének oldása volt. A szavalókórus tehát egyrészt a kollektivitás, az együttes élmény performanciája, másrészt az írásbeliségnek a (színpadi) térben megjelenített szóbeliségre való átfordítása, az írás (líra, dráma) szóvá való *transzformálása* – e két tényező összefonódása adta meg e rituálé hatékonyságát.

Egy időben a szavalókórus repertoárjának egyik fontos – bár első látásra talán meglepő – elemévé vált a népdalok beemelése, műsorra tűzése, illetve ezzel együtt a Munka-népdalkör megalapításának kimondása. Kassák idegenkedett ettől a formától, mert a „népiesség előretörésének", illetve az „érzelmek lázadásának" tekintette. A Munka-kör tagjai ugyan elfogadták, hogy a népdalok kultusza magában foglalja az érzelmek lázadását, ám – mint Vas István jellemzi – „(t)udtuk, hogy amit a népdalokban szeretünk, az a polgároknak a megvetésével találkozhatik, de nem fér el abban sem, amit mi a mozgalomnak hittünk. Szóval, népdaléneklésünkben benne volt a mi demokratikus dacunk éppúgy, mint az arisztokratikus dacunk".[11] Egyszerre volt ez tehát a polgári kultúra elleni lázadás és Kassák, vagyis „a" mozgalom s annak dogmatizmusa elleni lázadás: egyszóval, lázadás a lázadás ellen. A gondolat, tudniillik, hogy ki kellene szabadítani a művészeti tevékenységet az írásbeliség falai közül, természetesen Kassáknál sem előzmény nélküli; az 1926-ban megjelent *Tisztaság könyvé*ben Kassák már beszélt az új színházművészet kérdéséről, mely távolról sem azonos a drámaművészet újszerű értelmezésével: „Amit eddig a színházban láttunk, az a legszebb esetekben is drámaművészet, tehát irodalom, és nem színházművészet volt. A színpadon nem elsődleges alkotás, hanem *transzformálás"*.[12]

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán, Bartók Béla, Weiner Leó és Thomán István tanítványaként végzett Szalmás Piroska (1898–1941) az általa alapított kórus működéséről szóló könyvében egyértelműen a Munka-kör népdalkórusát tartotta az első magyar munkásmozgalmi népdalkórusnak.[13] A fogalmi keveredést elkerülendő azonban meg kell jegyeznünk, hogy jóllehet a szavalókórus és a kórus eszmei gondolatköre nagyon is a munkáskultúrából származik, s a kultúra „tömegesítésének", a proletarizálódott, szegényebb munkástömegek számára való kulturális hozzáférés gondolatából táplálkozik, mégsem ugyanazt

[11] Vas István: *Nehéz szerelem.* Budapest: Szépirodalmi, 1972, 610. o.

[12] Kassák Lajos: „Az új színházművészetért", in: uő: *Tisztaság könyve.* Budapest: Horizont kiadás, 1926, 59. o. (kiemelés K. H. Zs.).

[13] Szalmás Piroska: *A Szalmás-kórus krónikás-könyve.* H. n. [Budapest]: Szociáldemokrata Párt, 1940, 22. o.

jelenti.[14] Az előbbi, szovjet–orosz példák nyomán, hamarabb megjelent Magyarországon, s ez elsősorban Mácza János nevéhez fűződik, aki – mint Szolláth Dávid rámutat – már a Tanácsállam kultúrapolitikai elképzeléseinek összeállításakor programszerűen számol vele, majd a „beszédkórusmű" kísérleteit Barta Sándor, illetve az évtized derekán, Palasovszky Ödön és Tamás Aladár fejlesztette tovább, még akkor is, ha utóbb Tamás saját lapja, a *100%* szerepét ebben némiképp túlértékeli.[15] Palasovszky Zöld Szamár Színháza[16] és annak kórusa, az Új Föld kórusa, a Nyomdász-szavalókórus, a fentebb említett Munka-kör szavalókórusa és mások időben mind megelőzték Tamás működését, arról nem is beszélve, hogy heterogén, alulról szerveződő jellegüknél fogva módfelett torzító Tamás fentebb bemutatott, a *100%* szerepét túlértékelő törekvése.[17] Arról, hogy a munkáskultúrán belül sem beszélhetünk valami utópikus harmóniáról, jellegzetes történetet őrzött meg Balog László, a Munkás Testedző Egyesület (MTE) kultúrfelelőse: „Palasovszky Ödön szervezett és rendezett egy előadást, és az egyik ilyen előadáson volt Palasovszky Ödönnek egy olyan megnyilvánulása a színpadon, hogy kérdezte: ki vagyok én? Ki vagyok én? – szóval ez drámaian előadva. És akkor Kassák ott volt a nézőtéren és fölkiabálta: »egy nagy marha, édes fiam!« Ebből elég komoly botrány tört ki, a nézőtéren is".[18]

[14] Vagyis, ahogyan Hevesy Iván 1919-ben oly szépen megvilágította, nem az ipari méretekben előállított árucikkről, az olcsó tömegkultúráról van szó, hanem az esztétikai és emberi érték széles körű hozzáféréséről. Vö. Hevesy Iván: „Tömegkultúra – tömegművészet", in: uő: *Az új művészetért. Válogatott írások.* Szerk. Krén Katalin. Budapest: Gondolat, 1978, 50–54. o.

[15] Vö. Szolláth Dávid: „A forradalom rítusai. Szavalókórusok a két világháború közötti munkáskultúrában", in: *2000* 2008. december, 56–70. o., itt 57. o. sk. Ld. még Kővágó Sarolta: „Szavalókórusok a magyar munkásmozgalomban (1926–1933)", in: *Párttörténeti Közlemények* 1980, 2. sz. 77–102. o. És Tamás túlzó megjegyzését: Tamás Aladár: *A 100% története.* Budapest: Magvető, 1973, 105. o. skk.

[16] Jákfalvi Magdolna: „Avantgárd színház – 1925: Palasovszky Ödön Zöld Szamár Színháza", in: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.): *A magyar irodalom történetei.* Budapest: Gondolat, 2007, 3. k., 108–112. o.

[17] Vö. Palasovszky Ödön: „A húszas évek munkás-kultúrharcáról", in: uő: *A lényegretörő színház.* Budapest: Szépirodalmi, 1980, 120–130. o. és Molnár Géza: „Az *Új Föld* története. Beszélgetés Tamás Aladárral", in: *Népszabadság* 1986. március 1., 15. o. Tamás Aladárt ráadásul az *Együtt*-től a *Munká*ig szinte mindenütt árulónak tartották: Tamás István: „100%-os rabulisztikus materializmus", in: *Együtt* 1928, 7. sz. 30. o. és Kassák Lajos: „Félre az útból", in: *Munka* 1929. november, 312–313. o.

3. A Szalmás-kórus mint munkásdalkórus

A munkásdalkórusok valójában még régebbi múltra tekintenek vissza, s az avantgárdtól lényegében függetlenül alakultak ki, jóllehet, mint például a Munka-kör esetében, ahol is a munkáskultúra, a mozgalom és az avantgárd egyfajta szintézisére törekedtek, gyakran összekapcsolódtak. A munkásdalkórusok előzményei az 1904-ben megalakult Alkoholellenes Munkásszövetségig (a Szabó Ferenc vezette énekkar) és a három évvel később formálódott Munkásdalegyletek Szövetségéig nyúlnak vissza.[19] A húszas évek derekán újra beinduló munkáskultúra már ennél magasabb színvonalú és művészi igényű kórusokat is ismert, úgynevezett vegyes énekkarokat és népdalkórusokat, melyeknek repertoárja kulturálisan is heterogénebb képet mutatott. Ennek első fóruma a már említett Munka Népdalkórus volt (1929–1935), melyet Justus György vezetett, akit 1944-ben a nyilasok kivégeztek, másodikként, mindösszesen hét taggal (!) alakult meg a Szalmás Piroska vezette kórus.[20] „Előadóink – írja Szalmás Piroska visszatekintésében – *laikusok.*"

> Nem dilettánsok, ami alatt félig művelt kontárokat értünk, nem is amatőrök, amely elnevezés egy kifinomult életszínvonal anyagi altruizmusát fejezi ki, hanem laikusok, be nem avatottak, akiknek nem foglalkozást, hanem kifejezési lehetőséget nyújt a művészet. A modern „munkásdalkórusok" abban az időben nemcsak arra a célra alakultak „fegyelmezett kis táborokba", hogy a hallgatóknak szórakozást nyújtsanak, hanem többek között azért, hogy az emberi hang ősi orkeszterén megszólaltassák és tudatosítsák a proletárság ösztönös, kollektív érzéseit. Tehát az ún. szocialista kórus nem kifejezetten „produkciót" adott elő, hanem a hallgatóság gondolatait idézte, szabatos, leszűrt művészi formában. Lerombolta a polgári művészet mesterséges válaszfalait az előadó és a hallgató között, és a szolidaritásnak adott kifejezést. Előadásain maga a közönség is aktív közreműködő lett, nemcsak mint eddig: passzív szemlélő. Ebben különbözött a proletár művészet a polgári művészettől.[21]

[18] PIL 915. fond 2. ő.e., p. 38. Ez a „beszólás" egyáltalán nem volt véletlen: Kassák Palasovszkyt egy ízben kifejezetten kipellengérezi, mert ez utóbbi álnéven részt vett gróf Bethlenné pantomim-estélyén, sőt, a *100%* jóváhagyásával munkásokat is magával vitt erre az alkalomra. Vö. Kassák 1929, 313. o.

[19] A munkásdalegyletek országos hálózatot alkottak, és seregszemleszerűen az Országos Munkásdalos Ünnepély alkalmával találkoztak. Az 1936-os pécsi találkozóról, lásd PIL 915. fond, 8. ő.e. és Kővágó Sarolta: „A Magyarországi Munkásdalegyletek Szövetsége", in: *Párttörténeti Közlemények* 1984, 3. sz. 136–163. o.

[20] Vö. Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György", in: Czigány Gyula (szerk.): *Munkásének, 1919–1945.* Budapest: Zeneműkiadó, 1967, 25. o. skk.

Világos tehát, hogy a hagyományos kulturális hierarchia (vagyis, hogy a néző néz, az előadó pedig előad) lebontásának igénye – minden különösebb, az avantgárdhoz kapcsolható esztétikai elképzeléstől függetlenül is – megjelent, működött. Mint minden kórusnak, Szalmáséknak is megvolt a maguk sajátos, megkülönböztető viselete, amennyiben „előadásaik" alkalmával sötét színű nadrágot, illetve szoknyát, valamint hófehér inget/blúzt, és ismertetőjelként egy vörös színű kottafejet viseltek a szív felett. A 7–8 főből álló kórus hamarosan 70–80 fősre nőtte ki magát.[22] Egyfelől, Bartók-tanítványként, Szalmás Piroska kezdettől fogva hangsúlyt fektetett arra, hogy repertoárja magában foglalja a paraszti kultúra dallamvilágát és tematikáját, miközben nemcsak kutatta és szorgalmazta, de zeneszerzői, előadói minőségében számtalan új dallal is bővítette a munkásmozgalmi – ahogyan ő nevezte – „szabadságénekek" és munkaritmusú dalok sorát; mindezekben közös vonást, jelleget látott, amennyiben kifejezik azt az „érzésvilágot", mely közös a világ különböző népeiben. Jellemző adalék, hogy a Szalmás-kórus 1930-as első fellépése a pesterzsébeti munkásotthonban, akkori nevén a Csiliben volt. Amit fentebb a laikusságról megjegyeztünk, azt az első „produkciójuk" apropóján jól adja vissza Pécsi Antalnak, Szalmás Piroska férjének visszaemlékezése:

> A színpadon nagy vörös függöny keretében mintegy nyolcvantagú énekkar. A hatalmas terem feketéllik az embertömegtől. [...] Elkezdtük: ma sem tudom, ki intett be – én bizony nem. Mégis, csaknem szabályosan megkezdődik az ének, a Zsong a folyó. Zavaromban féloldalt állok. Vége a dalnak. [...] Porfelhő száll a nézőtérről, dobogó lábak verik fel. Éljeneznek, az épület reng. [...] A nézőtér átveszi a dirigálást: ismételni és újra ismételni. A tömeg velünk dúdol.[23]

[21] Szalmás Piroska: „Hogyan kezdődött?", in: Tiszay Andor é. m. (szerk.): *Visszaemlékezések a Szalmás-kórus megalakulásáról és történetéből.* Budapest: Kórusok Országos Tanácsa, é. n. [1980], 9–10. o.

[22] György István: „Szalmás Piroska emlékére", in: *Népszabadság* 1968. augusztus 8.

[23] Pécsi Antal: „Az első fellépés", in: Tiszay 1980, 12. o.

Működésük során aztán Szalmásék végigjárták az akkori munkáskultúra legfontosabb helyeit: a szakszervezeti munkásotthonokat, a vasmunkásotthont, a Magántisztviselők Szakszervezetének Andrássy úti székhelyét, valamint a Budapest környéki munkáskultúra két emblematikus helyét is, az MTE gödi Fészkét és a Természetjárók Turista Egyesületének szigetmonostori (horányi) „telepét".[24]

Tízéves évfordulójukat 1940. február 8-án a VIII. kerületi, Magdolna (utóbb Koltói Anna) utcai Vasmunkásotthon nagytermében tartották. A műsor a következő volt:

1. A Munkás Testedző Egyesület Mandolinzenekara, karnagy Kolb József
2. Szakasits Árpád beszéde
3. Szalmás-kórus: 10 év dalaiból
   a. Zsong a folyó (néger dal) 1930
   b. Kanászébresztő (magyar parasztdal) 1932
   c. Napfölkelte–kiáltás (ősrégi indián dal) 1933
   d. 4 spirituálé (1937)
   e. Brecht – Szalmás: Dal a szegény B. B.-ről (1940)
   f. Benjámin – Szalmás: Induló (1940)
4. Baló Elemér szaval
5. Az MTE mozgásművészeti csoportja – Saint-Saëns: Haláltánc
6. Kovács György harmonikazenekara

   Szünet

7. A Villamos- és HÉV-alkalmazottak dalköre
8. Szalmás-kórus
   a. Levelezőlap a régi képeskönyvből
   b. Pásztortűz (fuvola: Faludy József)
   c. Cápadal (Brecht – Weill)
   d. Géptánc (MTE Mozgáscsoport)
   e. Gallaghan a faluban (részlet a III. felvonásból)
   f. Vésztői magyar népdal (Bartók-gyűjtés)
   g. Bábjáték (Kästner – Szalmás)
9. Munkásdalok, indulók[25]

[24] *A telep. Emlékezések, adalékok a szigetmonostori Erdei Telep történetéhez, 1928–1968.* Budapest, 1968. *Az Erdei Telep, 1928–1978.* Szerk. Láng György. Budapest: Természetbarátok Egyesülete, Szigetmonostor KPVDSZ Vörös Meteor Természettudományi Egyesület, 1978.

Szalmás Piroska és kórusa Horányban

Még ha ez rendkívüli alkalom is volt, a műsorból világosan kitetszik a kórus komplexitásra való törekvése. Megjelenik ez mind a dalok sokszínű eredetében, jellegében, mind az éneklés, a mozgásművészet, a szavalás különböző mediális kifejezésmódjában, mind a fellépők variálásában.

A kórus Szalmás Piroska vezetésével tehát nem pusztán egyfajta művészi társulás volt, de kollektíva, melyet nemcsak a dalok és a közös éneklés tartott össze; hasonló társadalmi státusuk, politikai beállítódásuk adta a kör centripetális erejét, s a kórus intenzív, a próbától a fellépésig tartó alkotó munkája mint együttes élmény alapozta meg a kör szilárdságát. Ugyan Szalmás Piroska korai halála miatt a kórus eredeti formájában voltaképp csak tíz évig létezett, ám ezen belül is elkülöníthető két szakasz. „Fénykoruk" egyértelműen a megalakulást követő 4–5 év volt. Ekkor kezdték meg saját erőből, lelkesedésből a horányi kalyiba építését, mely az első fix pontja volt az amúgy állandóan vándorló kórusnak. 1934/35 azonban, csakúgy mint a munkáskultúra és -mozgalom hazai történetében, afféle krízist jelentett: a fentebb Justus nyomán vázolt dilemma tudniillik abban állt, hogy kulturális *vagy* politikai fronton kell-e a munkásság egységes fellépésének megteremtését stratégiailag folytatni. A radikálisabbak a politizálódás felé tettek lépéseket, a fontolva haladók pedig a munkáskultúra korábban kialakult struktúráját, tematikáját igyekezték megóvni, megtartani. Világos, hogy a kettő együtt nem működhetett. Nagyjából ez a konfliktus állt amögött is, hogy Szalmásék 1935 körül elhagyták a horányi telepet, mert, részben a kórus működését követő növekvő rendőri figyelem miatt, inkább a status quo fenntartását tartották szem előtt.[26]

[25] PIL 680. fond 10. cs. 11. ő.e. A repertoárhoz vö. Pécsi Antal (szerk.): *Vonuljatok ki, Chansonok! A Szalmás-kórus albuma.* Budapest: Zeneműkiadó, 1970.

[26] Ilyen rendőri jelentéseket közöl Szilágyi János (szerk.): *Munkásmozgalom és kultúra, 1867–1945.* Budapest: Kossuth, 1979, 344–347. o.

A kórus tehát 1935 körül kettészakadt, a telepen maradt rész Vándor-kórusként működött tovább, míg a Szalmás Piroska mellett maradt kórustagok változatlanul megszokott nevükön léptek fel. A belügyminisztérium növekvő éberségét, melynek következtében a szavaló- és dalkórusok a szakszervezetek alapszabályaival összeegyeztethetetlen fórumnak minősültek, a kórus úgy próbálta meg kijátszani, hogy egyes dalokat, úgymint a Warszawiankát, a Bunkócskát, az Avanti popolót, rejtve játszotta el. Balog László említi, hogy Szalmásék egy ízben megtartották az eredeti, a közönség által jól ismert dallamot, ám a rendőrhatósági beavatkozást elkerülendő a szöveget megváltoztatták, s Petőfi Sándor *Szeptember végén* című versét adták elő. „Hát a közönség ismerte ezt – így Balog –, és nem tudta megérteni a rendőr, kiküldött rendőrtisztviselő, hogy hát miért van ennek olyan nagy sikere, mikor Petőfi ezt nem is kimondottan optimista módon írta meg. Ugye, tehát ilyen, ilyen kis átlátszó dolgok voltak, amit persze természetesen csak mi értettünk".[27] A szakítást követően Szalmásék természetesen továbbra is működtek, egészen 1940/41-ig, mikor is Szalmás Piroska egészsége megroppant, s 1941 augusztusában meghalt.

Összegzésképpen megállapítható, hogy bár nem az első ilyen jellegű kórus volt a Szalmás-kórus, ám vezetőjének széles körű zenei műveltsége, szervezőkészsége és ambíciói külön fejezetet nyitottak a magyarországi munkáskultúra történetében. Ahogyan ismét Balog László jellemzi őket:

> És nagyon-nagyon jó kórusnak tartottam, és hallatlan szép munkát végzett a munkásmozgalomban. [...] A [Szalmás Piroska] férje, a Fischer, hallatlan nagy érdemeket szerzett, mert ő díszítette [...] a látványossághoz a színpadot, hallatlan nagy ügyszeretettel végezte az egészet. És még arra is emlékszem, hogy a Magántisztviselők Szakszervezetében, [az] akkori Andrássy úton [...] tanyáztak, szóval ott volt az ő próbahelyük, ott is rendezték az előadásaikat, gyönyörű szép előadásokat rendeztek, hallatlan nagy siker kíséretében.[28]

Balog László kiemeli azt is, hogy roppant családias volt a Szalmás-kórus hangulata, együtt ültek meg ünnepeket, vagyis példájukon jól megtapasztalható az, miképpen működött együtt öröm és teljesítmény.

27 PIL 915. fond 2. ő.e., p. 108. és 111.
28 PIL 915. fond 2. ő.e., p. 108. és 110.

KOVÁCS BÁLINT / TÓTH ILDIKÓ

„MERT TI VAGYTOK A JÖVŐ" AZ AUSZTROFASISZTA HIVATÁSRENDI ÁLLAM ÖNMEGJELENÍTÉSE BÉCS IFJAI ELŐTT AZ 1934. MÁJUS 1-JEI ÜNNEPSÉGEN

1934. május 1-je az „új Ausztria születésnapja".

> A mindenható Atyaisten nevében, aki a saját kezében tartja a világmindenség összes hatalmát, a rendi felosztást szem előtt tartva, az osztrák szövetségi nép a maga keresztény német tartományi szövetségi államában megkapja alkotmányát![1]

Így hangzanak az ausztrofasiszta hivatásrendi állam szövetségi alkotmányának első szavai, amelynek hatályba lépésével Ausztria megtette azoknak a végzetes lépéseknek az egyikét, amelyek egyenes úton vezették bele az országot a második világháború szakadékába. Az új alkotmány – amely az egy évvel korábban, 1933. május 1-jén a Vatikánban lefektetett konkordátumra építkezik – olyan keresztény értékek által meghatározott, tekintélyelvű állami vezetést teremtett meg, amelyben a személyi jogokat leplezetlenül és nyíltan háttérbe állították az egész nemzet állítólagos boldogulása érdekében.

Az 1934. május 2-i *Wiener Zeitung,* az állam hivatalos közlönye, példának okáért hangsúlyozza, milyen fényes keretek között zajlott az alkotmány ünnepe Ausztria-szerte. A politikai színtér legfontosabb szereplőinek szinte pátoszba hajló beszédei különös nyomatékkal taglalták az előző nap történelmi jelentőségét, mint ahogyan ez a kancellár beszédében is tetten érhető:

> Május 1-jére, a mai nap ünnepére örök időkön át úgy fogunk majd emlékezni, mint az osztrák történelem mérföldkövére. Ez a nap az, amely egyszer majd rányitja a nagyvilág és az utókor szemét is arra, hogy még a legcudarabb körülmények közepette, egy olyan korban is, amikor kibírhatatlan lelki, politikai és gazdasági teher alatt nyögött, hogyan látott hozzá az osztrák nép hajdani generációja ahhoz a vállalkozáshoz, hogy nem csak 15, hanem 150 év szellemi és politikai ámokfutását korrigálja, és új utakon új jövőt teremtsen kicsiny, de szabad és független hazája számára.

1 *Vorarlberger Volksblatt* 1934. május 2.

Az alapkő letétetett, tartsunk össze mindannyian egyetértésben és az ugyan kicsiny, de annál szebb szülőföldünk iránti szeretetben és az osztrák németségünk irányában táplált kiapadhatatlan hűségérzetben, és szóljon minden jóravaló szándékunk szívből jövő dalaink és imáink formájában: Légy áldott örökkön-örökké, szülőföldem ... Isten kísérjen utadon, Ausztria![2]

1934. május 1-je, az „új Ausztria születésnapja" egy „történelmi horderejű esemény", amely az elkövetkező időszak politikai színjátékainak forgatókönyveként már magában foglalja azokat a szabadságjogok és államvallás között feszülő ellentmondásokat, melyek a diktatórikus irányítású rendszer alapját képzik.[3] Az új alkotmány ugyanis

garantálja [...] az állampolgárok alanyi jogon járó szabadságát, kimondja a törvény előtti egyenlőséget és biztosítja a lelkiismereti szabadságot. Az új alkotmány szövegében végezetül Ausztria szövetségi állam keresztény eszmeisége kap azon tény által kiemelt hangsúlyt, hogy az új osztrák alkotmány magában foglalja a konkordátumot. [...]
Az 1934-es osztrák alkotmány a vallás és a tudatos hagyományőrzés alapjain nyugszik; így talán tudattalanul, de a politikai döntéshozatal rendi szerveződése által mintegy visszaadja a nőt a családnak. Ezzel szabad utat biztosít a társadalmi szolidaritás három tartópillére számára.[4]

Az a fajta tömegmozgósítás, ami egy ilyen lépéshez szükséges, egyúttal megkövetelt magának egy párját ritkító tömegrendezvényt. A gyermekek hódolattétele, amely 1934. május 1-jén a bécsi Práter Stadionban kapott helyet, éppen alkalmas kulissza egy ilyen „színjátékhoz". 50 000 bécsi gyermek előtt vitték színre azt a történelmi gyökereken alapuló fölényt és erőt, amely hazájuk sajátja, ugyanakkor a média a lehető legnagyobb arányban volt jelen és kísérte figyelemmel a rendezvényt: egy tekintélyelvű állam „önmegjelenítéséről" van itt szó, amelynek keretein belül maguk a nézők is – akik nem mások, mint úgymond

2 *Wiener Zeitung* 1934. május 2.

3 Vö. Anton Staudinger: „Austrofaschistische »Österreich«-Ideologie", in: Emmerich Tálos, Marcel Fink (szerk.): *Austrofaschismus. Politik – Ökonomie – Kultur 1933–1938.* Wien: LIT Verlag, 2005, 28–52. o.

4 *Wiener Zeitung* 1934. május 2.

„Ausztria jövője" – szintúgy, hacsak nem jelentősebb mértékben színre kerültek, mint a tulajdonképpeni „színjáték" résztvevői; mint egy propagandaértékkel bíró, tartalmilag viszont szegényes látványosság színfalai és kirakatbábui. Jelen tanulmány e médiaszínjátékot szeretné részleteiben tárgyalni, és ezeket többek között az *Österreich in Bild und Ton*ból (Ausztria képben és hangban) származó filmhíradó-részletnek, a rendezvény tömegmediális reprezentációjának vizsgálatával alátámasztani. Az első tematikus egységben először is a történelmi hátteret fogjuk a korabeli sajtóhírek segítségével röviden vázolni és kommentálni, hogy a tanulmány céljait történelmi kontextusba illeszthessük.

A kormány – Engelbert Dollfuß szövetségi kancellárral az élén – pontosan olyan dátumot választott az új alkotmány kikiáltásának időpontjául, amely felettébb kényes előzetes tartalmakkal terhelt: ez a dátum ugyanis nem más, mint május 1-je, a proletár munka ünnepe. Ez a fajta „merénylet" egyben olyan vállalkozást jelentett, amely két, egymásnak ellentmondó értelmezési síkon tárgyalható: e választással egyrészről ezen ünnepnap az osztrák gondolatvilágban stabilan rögzült hagyományának dekonstrukciója volt a szándék és cél. Más szóval a politikai ellenpólus ezen ünnepre tartott igényét nyomtalanul el kellett tüntetni, hiszen ennek a május 1-jének már minden tekintetben új ünnepnek kell lennie, méghozzá olyannak, amely a hivatásrendi állam új eszméinek tartópillérein nyugszik. Másrészről megfigyelhető egy ezzel ellentétes szándék is, amely elsősorban a már jól ismert motívumok és mozzanatok megtartását célozza meg, „köztudatban tartva a korábbi ellenfelek legyőzésének vagy éppen megtérítésének tényét, illetve kollektív mítoszaik saját ideológiáik értelmében való generálását"[5]; a fennálló ünnepi szerkezet teljes átértékelésével kívánták bárminemű visszafoglalási kísérlet elejét venni. Hogy a formai szinten érvényesülő kontinuitást a tartalmi újjászületéssel szembe tudjuk állítani, először 1933. május 1-jének a történéseit érdemes szemügyre venni néhány újsághír tükrében, amely lehetőséget nyújt a régi és az immár újragondolt május elseje lefolyása közötti legkisebb lépés – csupán egy év választja el a két eseményt egymástól – felvázolására, a köztük húzódó, tartalmi szinten jelen lévő hangsúlyeltolódás szemléltetésére. Így ebben a lépésben elsősorban az ünneplés mikéntjére, illetve a korabeli sajtóban tükröződő fogadtatására és visszhangjára

5 Pia Janke: *Politische Massenfestspiele in Österreich zwischen 1918 und 1938.* Habil. Wien 2006.

fordítjuk figyelmünk. Az *Österreich in Bild und Ton* májusi ünnepségekre vonatkozó filmhíradó-részletének elemzése csak ezen áttekintés után kerül sorra.

Az 1933. május 2-i *Wiener Sonn- und Montagszeitung* című bécsi képes hetilap különös nyomatékkal tudósított arról, hogy az ünnep békés keretek között zajlott. Az újságban közölt főcímek (mint például ez: „A kommunista párt felbomlását megelőzően: Május elseje egy halálos áldozatot követelt"[6]) ugyanis túlnyomórészt az egész ceremóniát megelőző előkészületekre koncentráltak. Különös figyelmet érdemeltek a kormány szigorú intézkedései: „Szövetségi hadsereg, rendőrség és csendőrség, spanyol lovasok és gépfegyverek – már ami a városképet illeti."[7] Ezenkívül a lapokban kiemelt helyet kapott az ünnepség egyetlen halálos áldozatának híre. Alább egy idézet az említett újságból:

> A feszült izgalom és a nagy aggodalom közepett várva-várt május 1-je egyetlen halálos áldozatot követelt. Ez a haláleset az egyetlen olyan dolog, amely árnyékot vet a tegnapi nap eseményeire, mivel a kis híján valódi haditáborrá alakult Bécsben, de ugyanakkor a vidéken is – néhány jelentéktelen összecsapástól eltekintve – nyugalomban telt az ünnep.[8]

Mint ahogy az iménti idézetekből is kitűnik, az egész ünnepség militarista, majdhogynem háborús hangulatban telt el. Gépfegyverek és drótsövények határozták meg a városképet, hogy a már jó előre sejteni vélt nyugtalanságokat meg tudják akadályozni. Ezeknek a preventív intézkedéseknek köszönhetően semmilyen komolyabb zavargásra nem került sor Bécs városhatárain belül. Az egyetlen, talán említésre érdemes összeütközésről a *Wiener Sonn- und Montagszeitung* a következőket írja:

> Amíg ugyan egész Ausztria területén nem került sor komolyabb incidensre, sajnos Altheimban (Braunau körzetben) igen szomorú esemény történt, amely egy emberéletet is követelt. Az altheimi főtéren egymással szemben felsorakoztak a kommunisták és a nemzetiszocialisták és kölcsönösen szidalmazni kezdték egymást, anélkül, hogy tettlegességig fajult volna a dolog. Majd lassan feloszlottak. Ezután a nemzetiszocialisták Dangelfingbe, egy kommunisták által lakott házhoz vonultak, amelyet

6 *Wiener Sonn- und Montagszeitung* 1933. május 2., 1. o.
7 Uo.
8 Uo.

> kövekkel és sörösüvegekkel kezdtek dobálni, majd erőszakkal fenyegették meg a kommunistákat. A kommunisták minderre válaszként lövéseket adtak le a házból a támadóikra, akik erre ugyancsak fegyverrel feleltek. Végül a csendőrségnek sikerült szétválasztani a hadban álló feleket, és újra helyreállítani a rendet. Egy ember meghalt, négy másik – köztük egy gyermek – súlyos sérüléseket szenvedett.[9]

Mint láthatjuk, az iménti halálesetre úgy tekinthetünk, mint a kommunisták és a nemzetiszocialisták altheimi összecsapásának következményére.

A stadionban megrendezett május elsejei ünnepség ettől eltekintve mindenféle zavargás nélkül zajlott. Ugyanez a korabeli sajtó tükrében a következőképpen hangzik:

> A szociáldemokraták májusi ünnepségére tegnap délután az ünnepélyesen feldíszített és fellobogózott stadionban került sor. Már órákkal az ünnepély kezdete előtt zsúfolásig megtelt a hatalmas alapterületű stadion. Pontban 2 órakor megjelentek a szociáldemokrata párt vezetői, és az időközben körülbelül 60 000 főnyire duzzadt tömeg „Frei Heil"-kiáltásai közepett elfoglalta helyét a díszpáholyban. Közvetlenül ezután megjelent Seitz polgármester. Az ünnepély számtalan munkássportoló és -sportolónő sportbemutatójával vette kezdetét és zászlóaljak, illetve a tornászok és sportolók egész résztvevő seregének a bevonulásával érte el csúcspontját. Ez volt az a pillanat, amikor Körner tábornok a mikrofonhoz lépett, és a 60 000 megjelent előtt nagy elánnal megtartotta köszöntőbeszédét.[10]

Az 1933. május 2-i *Neue Freie Presse* bécsi napilap szintén címlapon teszi közzé azokat a végkövetkeztetéseket, amelyeket az előző nap erőszakterhes hangulatából le kell vonnunk. A címlap legvastagabban szedett szalagcíme a következőképpen fogalmaz: „Komoly intézkedések a politikai lázongások ellen",[11] és amit mellesleg ez idő tájt csak sejtettek: „Elméletileg egyaránt fennáll a radikális szervezetek felszámolásának, radikális tevékenységük befagyasztásának vagy éppen megbüntetésének a lehetősége is."[12] A politikai célkitűzés szintén egyértelműen megfogalmazódik: „Az intézkedések főként a kommunisták ellen

9 Uo., 4. o.
10 Uo., 2. o.
11 *Neue Freie Presse* 1933. május 3., 1. o.
12 Uo.

fognak irányulni."[13] Mint fentebb már szó volt róla, május elsejének ezen kisajátítása egyértelműen ezeknek az intézkedéseknek a sorába tehető, egy hasonló eszmei alapokon nyugvó, mégis elegánsan kivitelezett politikai akció lévén. Ami az előző napot illeti, a *Neue Freie Presse* is épp azon eseményekről tudósít, és hasonló hangsúllyal utal az altenburgi lövöldözésre. Mindenesetre említést érdemelnek a tudósítás egyes alcímei, amelyek például az osztrák május elseje ünnepi színben cseppet sem tetszelgő atmoszférája ellenében a következőképpen fejezik ki nemtetszésüket: „A belváros körül szögesdrót kerítés ... Háromszoros védővonal ... Táborhangulat a Burg udvarában ... Arzenál az opera előtt."[14]

Amint az 1933-as sajtóhíradásokból kivehető, egy nyilvánvalóan inkább militaristának mint ünnepinek nevezhető hangulat előzte meg az olyannyira rettegett május elsejét. A hadsereg, a rendőrség, a csendőrség és a gépfegyverek majdhogynem szerves részét képezték a korabeli városképnek. 1933. május 1-je még mindig az egymással szemben álló politikai erők ismert és félt vitapontja – ünneplés és zavargás között.

Egyébiránt úgy tűnik, hogy az ünnepségek a stadionban természetesnek ható keretek között, hagyományokhoz hűen zajlottak, ahol alapvetően önként résztvevő, érdeklődő közönség volt jelen. Erről tanúskodnak a stadionban szabadon tornázó munkássportolók. Ez az 1933-as munkástömeg szöges ellentétben áll azzal a nézőcsoporttal, amelyet a következő évi, vagyis az 1934-es filmhíradókban látni fogunk. Az eddigiek alapján néhány megállapítást már előzetesen tehetünk. Az 1933-as munkástömeg még – úgy tűnik – az egész ünnep organikus részét képezi, míg az 1934-ben összesereglett emberek sokkal inkább látszatszerűek, mintha az egész ceremóniában jobb híján a színfal funkcióját töltenének be.

A két május elseje két egymástól eredendően különböző tömegét jól mutatják az osztrák filmhíradók. Minthogy a médiajelenlét eleve központi szerepet tölt be egy-egy eszmeapparátus megszilárdításában, így nem elhanyagolható jelen esetben sem a filmhíradók jelentősége. Ez az aránylag fiatal médium úgy a népszerűségének, mind a valóságközeli ábrázolóképességének köszönhetően az ausztrofasiszta hivatásrendi állam mindenkori politikai vezetőinek egyik legjelentősebb közegévé válik. Az *Österreich in Bild und Ton* filmhíradó többnyire

[13] Uo.
[14] Uo., 3. o.

a dokumentáció igénye és a propaganda hangzatos mondanivalója között egyensúlyoz. Ez a fajta egyensúlyozás lehetőséget teremt és egyben annak a szükségszerűségét implikálja, hogy a filmhíradó szóban forgó adásainak vizsgálata széles spektrumú gondolati körben történjék. Minthogy a tudósítás maga is két pólus között lavíroz – egyrészről a dokumentációs pontosság, másrészről a mesterkélt, magas fokon, célirányosan megrendezett formalitás között – ahhoz, hogy kielégítő eredményhez jussunk, nem tekinthetjük ezen riportokat puszta híradásnak. Bár a képek, illetve a felvételek is eleve rendelkeznek némi látszólagos dokumentációs értékkel, az elkészült tudósítás, amellyel végül a közönség szembesül, az utómunkálatok során elvégzett magas szintű szerkesztésnek köszönhetően kiváló táptalajt kínál filmművészeti megfontolásokhoz. A *Vaterländische Tonfilm GmbH.* (Nemzeti Hangosfilm Kft.) készítésében és terjesztésével Ausztria minden filmszínházában fellelhető. Játékfilmek előtt kötelezően vetítik, ezáltal nagyon széles hatósugárban jut el a közönséghez – függetlenül az életkor és a társadalmi rétegekhez való tartozás szerinti felosztástól.[15]

Az 1934. május 1-jéről szóló riport, melynek címe *Bécs. Május 1-je Bécsben – Avatóünnep és gyermekek hódolattétele a stadionban* (48a/34, 4. Mai 1934), ennek megfelelően az összes, vagy legalábbis több, az osztrák rendi állam új alkotmányának kikiáltásával összefüggő ünnepi rendezvényből összeállított montázs helyett az ünnepi rendezvények csupán egyetlen programpontját mutatja be. Ez a rendezvény, a gyermekek hódolattételi ünnepsége a bécsi Práter Stadionban, számunkra így két szempontból is érdekes: egyrészt, kisebb mértékben, a történések lefolyása és tartalma miatt, amennyire az a riport megtekintője számára követhető, másrészt, nagyobb mértékben a filmes eljárások alkalmazása és konstrukciója miatt, melyek alkalmazása hozzájárul az esemény átalakításához, kibővítéséhez vagy akár tartalmának átértékeléséhez.

Az avatóünnep itt bemutatott formájában egy megszokott bécsi hagyományra hasonlít, méghozzá a felvonulásra, jelen esetben azonban a felvonulás fordított formát ölt. Ezen önbemutató legfontosabb komponense a hatalmas tömeg tudatos elhelyezése: 50 000 bécsi iskolás gyermek, akiket erre az alkalomra rendeltek a bécsi stadionba, egyaránt képezi ezen előadás kulisszáját és kellé-

[15] Az *Österreich in Bild und Ton* filmhíradóról bővebben vö. Michael Achenbach, Karin Moser (szerk.): *Österreich in Bild und Ton. Die Filmwochenschauen des austrofaschistischen Ständestaates*. Wien: Filmarchiv Austria, 2002.

két, amely nélkül a tényleges előadás szegényesnek is hatna, s amely ennek megfelelően még a filmhíradó-riportban is elnyomja a gyepen bemutatott előadást. Rásky Béla nagyon találóan jegyzi meg: „[...] anélkül a bizonyos kényszer nélkül, amely miatt a bécsi iskolások minden május elsején összegyűltek a stadionban, ezek az ünnepségek hamar elvesztették volna hátterüket".[16] Az *Arbeiter-Zeitung* 1934. május 6-i, ekkor már külföldön megjelenő számában a következő sorokkal kommentálja az eseményeket: „Délelőtt a gyermekeket a stadionba terelték. A részvételt az iskola kötelezően elrendelte és előírta."[17] A gyermekek mozgósítása minden rezsim központi szándéka lehet: Schmitz polgármester, aki a nyitóbeszédet tartotta, felhasználta a jól bevált „gyermekek a haza jövője" motívumot, Engelbert Dollfuß kancellár pedig saját beszédében még konkrétabban utalt a nemzet legifjabbjainak az újonnan létrehozott hivatásrendekbe történő sikeres integrálásának nagyszabású törekvésére. Hogy ezen eszmék megkapják a kívánt nyomatékot, a lehető legnagyobb, még strukturáltan bemutatható gyermektömeget használják fel. Ez az eltolódott hangsúly a felvonulás formájának átalakításából adódik: a felvonulás eredetileg lineáris alakú, hogy a nézőtömeg az útvonal mentén egyenletesen oszolhasson el, s így megtekinthesse az egyes összetevő elemeket. Jelen esetben mindezt egy futballpálya méretére zsugorítják, egy stadion gyűjtőpontjába, melynek hátsó – nem kizárólag leghátsó – soraiból a mozgás még éppen hogy, az alakok, kosztümök, tehát mindaz, amit az áthaladó bemutatók ténylegesen nyújtani tudnának, viszont már alig követhető figyelemmel. A filmbemutatóból ez is nyilvánvalóvá válik, az előadást és a nézőket bemutató vágóképek váltakozása így nem hagy kétséget afelől, mennyire célzott ez az átstrukturálás.

A „felvonulás" tartalma történelmi alapokba ágyazódik: „Az ausztrofasizmus tömegrendezvénye a hatalmon lévő kiváltságosok tömegrendezvénye volt, amely legitimációját szükségszerűen a múltból merítette [...]",[18] méghozzá bőségesen: „egy történelmi metafizika a Babenbergektől Dollfußig", „a Babenbergek, a keresztes hadjáratok, a török megszállás, Andreas Hofer, [Speckbacker és a tiroli szabadsághősök], valamint Radetzky tábornagy", ráadásként „egy elragadó régi bécsi csoport" és a hadsereg történelmi egyenruhás szakasza.[19] A filmes riport az oldalra elvonuló vagy magukat sorban állva prezentáló jelmezes figurák mellett két táncjelenetet is bemutat, egy rendezett udvari táncot a régi bécsi csoport előadásában, valamint fehér ruhás asszonyok gyors, vidám táncát. Megjegyzendő, hogy mindkét tánc inkább mosolyogtató, mint professzionális vagy előkelő: egyrészt azért, mert mindkét csoportnak be kell érnie a pálya fedetlen gyepszőnyegével, amely körülmény még a fekete-fehér filmen is furcsa látványt nyújt, másrészt, mert bizonyos pillanatokban mindkét produkció látható totál vagy féltotál felvételen, melyeken a háttérben sétálgató egyéb szereplő teljesen szétzilálja a komponált képsorozatot. Ez ismét csak alátámasztja, mennyire alárendelt szerepe van a „színpadi" történéseknek, illetve, ahogy Siegfried Mattl említi a minden bizonnyal nagyon hasonló szerkesztésű, 1935. május elsejéről szóló híradó vizsgálata során, mennyire kevés – ha egyáltalán valamennyi – erőfeszítés történik ezen hiányosságok palástolására a médium nyújtotta eszközök által.[20] Ezáltal belátható, hogy az ünnepség filmnyelvi kódolása szintén tartalmaz hangsúlyeltolódást: elmozdul a narratívan zárt, lineáris elbeszélő struktúrától a diffúz, ugrásszerű tömegjelenlét-bemutatás irányába.

A hangosfilm új médiuma számos utat és lehetőséget biztosít arra, hogy ezt az eseményt megfelelő beállításban mutassa meg. Az *Österreich in Bild und Ton* gyakorlatához viszonyítva szokatlanul hosszú, 5 perc 27 másodperc időtartamú riport 59 jelenetből áll össze.

A legjelentősebb szempont a filmhíradó-riport folyamán a bécsi iskolások tömeges jelenlétének hangsúlyozása. Az 59 jelenetből 14 kizárólag a nézőközönséget mutatja: a riport 75 másodpercet, tehát több mint 20%-ot – ami más alkalmakkor minden további nélkül egy teljes riport időtartama – az áttekinthetetlen tömeget bemutató különböző beállításokra fordít. A vízszintes svenkek gyakori alkalmazása szuggerálja a minden irányban összefüggő nézőtömeg kontinuitását, a képkompozíció így végig messzemenőkig nyílt marad. James Monaco definíciója, miszerint a nyíltan komponált képek folyamatosan éreztetik a nézővel

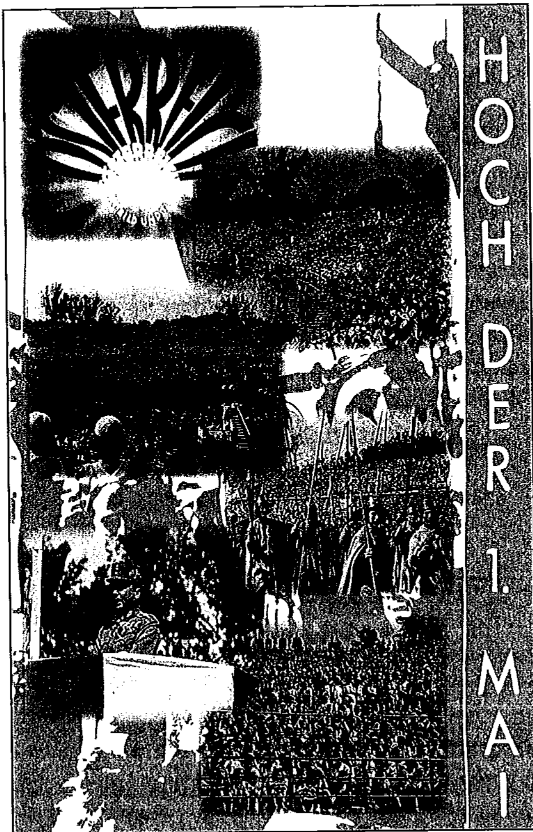
16 Béla Rásky: *Arbeiterfesttage. Die Fest- und Feierkultur der sozialdemokratischen Bewegung in der ersten Republik Österreich 1918–1934*. Wien, Zürich: Europaverlag, 1992 (Materialien zur Arbeiterbewegung 59), 116. o.

17 Id. uo.

18 Uo., 116. o.

19 Ld. uo. 116. o., ill. *Wiener Bilder* 1934. május 6., 2. o.

20 Siegfried Mattl hasonlóan felépített, de másként súlypontozott elemzésben foglalkozik a következő évi, 1935. május 1-jei gyermekhódolati ünnepségéről szóló *Österreich in Bild und Ton* filmhíradó-riporttal. Ld. Siegfried Mattl: „Der Tag des Neuen Österreich – Der Ständestaat als Folkloreunternehmung", in: Achenbach, Moser 2002, 183–194. o.

a környezetet is,[21] jelen esetben kétszeresen is igaz: az emberkavalkádot nemcsak végtelenné teszik a horizontális svenkek által, de néhány függőleges svenk, valamint a kép hagyományos vízszintes felosztása segítségével állandó jelenlétet kódolnak bele. Nagyon kevés olyan jelenetet találunk, melyben így vagy úgy ne helyezték volna el a közönséget. Különösen a beszédek alatt a svenkeken kívül számos rögzített kamerás felvételekből álló blokk található, egyenként két-három rövid jelenet, melyek a gyermekeket mutatják a beszédek koncentrált, vagy részben cseppet sem koncentrált hallgatása közben. Ezen felvételeket biztos kézzel csoportosítják: széles látószögű és közeli felvételek váltakoznak folyamatosan, az összefüggő tömeget teleobjektíves felvételekkel alkotórészeire bontják, hogy aztán a következő jelenetben totál vagy féltotál beállítással ismét nyomasztó egységgé állítsák össze. Ezen jelenetek egyik fontos eleme a minden bizonnyal előre elrendelt zászlólobogtatás (Hogy mennyire egyértelműen elrendelt, felismerhető pl. a 46. jelenetből [03:58-tól][22]: A Dollfuß beszédét koncentráltan hallgató lányok közül néhányan az őket rögzítő kamera észrevétele után azonnal, szinte reflexszerűen elkezdik lobogtatni zászlócskáikat.) Ez szabálytalan hullámmozgást visz a jelenetekbe, mely egyrészt egyfajta félelmetes dinamikát kölcsönöz a képnek, másrészt éppen e mozgalmasság által a tömeg részéről ilyen alkalmakkor elvárhatóan érzendő lelkesedést hivatott a riport nézőjével félreérthetetlenül tudatni. Ez a mozgás nem oldódik fel a háttérben, nem is oldódhat. Ugyanazon kameratechnikáról van szó, melyre Siegfried Mattl is röviden utal elemzésében: a felvevő objektív szinte végtelenre állított mélységélességéről.[23] A publikum apró részletei nem kapnak arra esélyt, hogy a háttérben ténylegesen háttérré olvadjanak össze, s ily módon veszítsenek állandó jelenlétükből. Ezen módszer jelképző ereje különösen jól megfigyelhető a 3. (00:09-től), valamint az 5. (00:18-tól) jelenetben: az átlós képfelosztással elő- és háttérré szétválasztott, szerkesztett közönségfelvételt nem bontják rétegekbe irányított élességállítással, hanem koherens egységként kódolják, egyúttal az „egységben az erő" premisszát alátámasztandó.

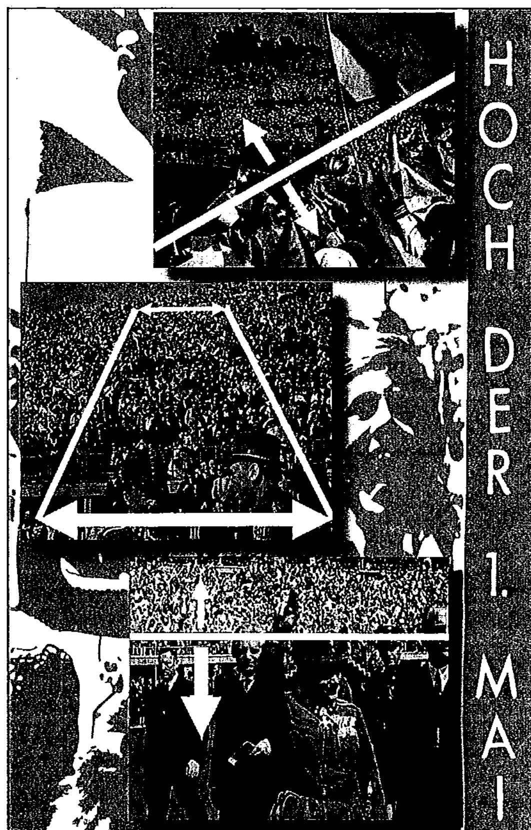
A klasszikus felezéses vagy harmadolásos képfelosztás megerősíti tehát a tömeg állandó jelenlétét, ezenkívül azonban rendelkezik még egy funkcióval, ami nem más, mint a vezető elit egyértelmű leválasztása és elhatárolása ettől a diffúz kavalkádtól. Bizonyos jelenetek, úgymint a 4. (00:14-től), az 57. (05:14-től) erre a célra a közel-távol közötti divergenciát használják fel, anélkül, hogy eközben lemondanának a mélységélesség széles sávban tartásának fent ismertetett gyakorlatáról. Különösen markáns a 4. jelenet, melyben ezt a hatást egy felfelé irányuló vertikális svenk egészíti ki, amely az elválasztás kiemelkedően magas fokát hivatott implikálni. Más jelenetek a harmad-harmados vagy közép-középes képfelosztás jól bevált eszközéhez nyúlnak vissza,[24] amelyek, ahogy a példák is mutatják, kiemelt szerephez jutnak Dollfuß kancellár beszédének bemutatása során. Azon jelenetekben, melyek a dísztribünt mutatják, mint például a 32. (02:23-tól) vagy az 59. (05:19-től), a vastag acélkorlátot elválasztó szimbólumként komponálják a képbe, helyenként harmadoló, máshol felező pozícióban. Ezen acélkorlát tehát kettős szimbolikával bír: egyrészről az előzőekben ismertetett módon elválasztja a magas politikai ranggal rendelkezőket a tömeg-

21 Vö. Monaco, James: *How to read a film: the art, technology, language, history, and theory of film and media.* Oxford: Oxford UP, 1981.

22 Hogy a megnevezett jelenetek visszakereshetővé váljanak, az általunk meghatározott sorszámukon kívül feltüntetjük a jelenet elhelyezkedését az eredeti ÖBUT-riportban, (pp:mm) formátumban.

23 Vö. Mattl 2002, 190. o.

24 Ezen filmes/fényképészeti eljárások részleteihez vö. Monaco 1981.

től, tehát egyfajta divergenciát fejez ki, másrészt körbezárja és összeköti ezzel a körben elrendezett tömeget, a konvergencia, a megcélzott összetartás és a különböző rétegek egyenrangúságának szimbólumaként.

Említésre méltó még egy hasonlóság az 1935-ös riporttal, méghozzá a kommentáló hang hiánya, amely a képeken végbemenő történéseket a mozilátogató számára valamiféle kontextusba helyezhetné; még egy jele annak, hogy az előadások háttérbe szorultak, így adva helyet az általános, grandiózusra tervezett hangulat közvetítésének, melynek forrása a már kifejtett tömegkép hangsúlyozása. Annál jelentősebb viszont a beszédek kiemelése: Schmitz polgármester nyitóbeszéde ugyan egy rövid köszöntési formulává lett összevágva, amely lehetséges keretet nyújt az előadásoknak, egy bécsi iskolás fiú köszöntője viszont, nem utolsósorban minden bizonnyal dallamosságának köszönhetően, összefüggő részletet alkot. A képi elemek elhelyezése ismételten a szokásos egyharmad/kétharmad szerkesztési mintát követi, jól bevált módon a két felső harmad határán helyezik el a fő motívumot, a két iskolás gyermeket, miközben a nagyobb térrészt az osztrák zászló foglalja el; szimbolikus jellegűnek tekinthető a nemzeti zászló, mint az ifjúságot a magasba emelő alap kompozíciója. A riport leghosszabb összefüggő jelenetsorozata Dollfuß beszédét mutatja. Érdekes, de érthető módon a kancellárt nagyrészt a kép közepére, vagy kevéssel a fölé helyezik. Négy különböző jelenet – a közeli felvételen az

operatőr visszaeszmél a harmad-harmados elhelyezésre, Dollfuß kiemelése azonban már e pillanat előtt is hatásosan végbement.

A riport a nemzeti himnusszal zárul. Egy kettős svenk, először jobbról balra, hogy a közönség énekének alátámasztó hatása képi reprezentációt is nyerjen, majd egy siető mozdulat az ellenkező irányba, hogy Dollfuß „Heil Österreich" kiáltását már a horizontális középen rögzíthessék. Ezzel a megfelelőnek kínálkozó zárójelenettel azonban nem éri be a rendező, a már kifejtett közel-távol elválasztást, illetve az acélkorlátot egymást követő jelenetekben ismét alkalmazza, újra megerősítve ezzel a gyermektömeg főszereplő-státusát.

Összefoglalva megállapítható, hogy az ausztrofasiszta hivatásrendi állam önképének kialakítása során a szociáldemokrácia feszes geometriai rendszerbe rendezett munkásesztétikája helyett egy hatalmas és elsöprő diffúz tömegkódolást alkalmaz, a bár eredetében kölcsönzött, de alapjaitól újjáépített, egységes fesztiválhangulat segítségével. Minden eszközt – homályos történelmi utalások, kényszerített részvétel – bevetnek annak érdekében, hogy a politikai ellenpólussal évek óta tartó konfliktusban az addig stabil pontnak számító proletár intézmény eltulajdonítása által egy huszárvágással győzelmet arassanak.

Rácz Gabriella

A körmenet mint liturgikus tömegünnep kulturális szemiotikai és történeti megközelítésből

Paolo és Vittorio Taviani, az olasz rendező-testérpár 1990-ben forgatott *Éjszakai nap* című filmje, amely Lev Tolsztoj *Szergej Atya* című elbeszélése alapján készült, egy fiatal arisztokratáról szól, aki büszkeségből és a tiszta és példamutató élet iránti vágyból feladja udvari karrierjét, és szerzetes, majd remete lesz. Döntésének indítékául szolgál egy gyermekkori élménye is: a kis Sergio egy úrnapi körmenetet figyel, és látja a papot, kezében a szentségtartóval, ahogy virágszőnyegen lépdel, miközben zúgnak a harangok, és hull a virágszirom. A fiú megbabonázva nézi az arany monstranciában lévő szentséget, s azt suttogja: „Vegyél magadhoz." Talán ebből a rövid részletből is kivilágik, milyen hatásos ünnepe a katolikus egyháznak Úrnapja, amelyet ugyanakkor bizonyos ellentmondásosság is jellemez. Ennek az ünnepnek néhány aspektusát tekinti át az alábbi írás.

1. A liturgia a kulturális szemiotika szemszögéből

A teológia egyik alapvető felismerése, hogy a vallás megnyilvánulási formái kulturális, azaz jelentéshordozó jelenségek. A vallás voltaképpen egy kommunikációs folyamat, amely üzenetet, jelentést hordoz, legyen szó verbális és nem verbális jelfolyamatokról (pl. imádságok, szertartások) vagy szimbolikus jelenségekről (pl. a körmenetek).[1]

Tehát a liturgiának mint szimbolikus kommunikációnak kulturális dimenziója is van, amelynek jellegét és szerepét a „kulturális folyamatok összefüggésében" így írja le Karl-Heinrich Bieritz:

> A hit által közvetített valóságot jelek segítségével idézzük fel, tapasztaljuk meg, képzeljük el, közvetítjük, ragadjuk meg és ünnepeljük: az istentisztelet, az evangélium, a

[1] Vö. Ingolf Ulrich Dalferth: *Die Wirklichkeit des Möglichen: hermeneutische Religionsphilosophie.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, 94–95. o.

> szentségek mind az isteni akarat jelei és tanúsítványai [...] [azért], hogy felélesszék és erősítsék hitünket. [...] Mindenekelőtt és mindenekfölött azonban Jézus Krisztus, Isten testté lett életjele, szeretetének jele. Erről az alapvető jelszerűségről van szó, amikor az istentiszteletet „ábrázoló cselekvésként" és „nyilvános szimbolikus kommunikációként" [...] fogjuk fel. Pontosan ebben mutatkozik meg, hogy a keresztény istentisztelet kulturális jelenség: ugyanis ott, és csakis ott beszélhetünk kulturális produktumokról, ahol a tárgyakhoz és folyamatokhoz egy bizonyos jelentés kapcsolódik, s így felruházzák őket valamivel, ami rajtuk túlmutat.[2]

A keresztény liturgia kulturális jellegéből következik társadalmi meghatározottsága is. Formáját és alakulását társadalmi és politikai folyamatok és struktúrák befolyásolják, sőt meg is változtathatják, mivel társadalmi viszonyokat tükröz és legitimál, s képes az adott hatalmi viszonyok megszilárdítására is. A liturgia szerepjáték és interakció, s mint ilyen, a közösség hierarchiájának kifejeződése.[3]

A katolikus egyház különféle liturgikus formái közül Úrnapját különösképpen jellemzi a 'testszerűség', a materialitás, amelyet Krisztus testének és vérének ünnepe egyrészt kifejez, másrészt átlényegít, transzcendál. Fontos és releváns vizsgálati szempont ez, annál is inkább, mivel a jelenlegi kultúratudományi diskurzust erőteljesen meghatározza a performativitás, anyagiság, medialitás problematikája. A II. Vatikáni Zsinat óta a liturgiában magában is erősen felértékelődött a testszerűség, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy az ember egész testével kommunikál.[4] Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a katolikus egyház mindig is gyakorolta ezt a fajta kommunikációs formát, s ez Krisztus megtestesülésének üdvtörténeti jelentőségű eseményére vezethető vissza. Ha Isten emberré lett és emberi testet vett magára, akkor az embereknek testben is találkozni kell vele a liturgiában, nemcsak lélekben. Kiening ezzel kapcsolatban a „beszéddel és a jelentés folyamatával szemben a performáció dimenziójának" felértékelődéséről beszél, Eco nyomán a „szignifikáció és a performancia össze-

[2] Karl-Heinrich Bieritz, Hans-Christoph Schmidt-Lauber, Michael Meyer-Blanck (szerk.): *Handbuch der Liturgik: Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, 107. o. (Az idézetek a szerző fordításai.)

[3] Vö. uo., 109–110. o.

[4] Vö. Sabine Felbecker: *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung.* Altenberge: Oros Verlag, 1995 (Münsteraner theologische Abhandlungen), 478–480. o.

függéseiről". Olyan példákat említ, mint „az ostya (és a kehely) felmutatásának bevezetése, az ereklyetartóban lévő ereklyék láthatóvá tétele, a performatív közszemlére tétel nyilvános aktusa, a processzió, például az úrnapi körmenet, amely az átváltozás vizualizálásának szimbolikus »meta-ünnepe«". A performativitásban alapvetően megtapasztaljuk, „hogyan fonódik össze a médium önkifejezése és önmagán való túlmutatása olyan történeti formákban, amelyekben a performatív (vagyis a szemiotikai különbséget kijátszó) és a reflexív (vagyis a szemiotikai különbséget tudatosító) dimenziók egymást kiegészítik, és kölcsönösen erősítik".[5]

A keresztény liturgia mint komplex jelfolyamat s egyben különleges kommunikációs forma újabb és újabb jeleket és jelentéseket hoz létre, s így – nem utolsósorban plurimediális jellege miatt – Eco nyomán a „végtelen szemiózis" folyamataként fogható föl, amely kommunikációban „a kulturális jelenségek, tények egy folyamatos felcserélhetőségen alapuló rendszer segítségével, jelről jelre való utalással"[6] írhatók körül. A liturgia komplex és többszintű kommunikációs folyamatot hoz létre (pl. párbeszéd Isten és az ember, Krisztus és a hívő gyülekezet, Krisztus és az egyes ember, illetve a gyülekezet egyes tagjai között), s ez 'teljes' emberi kommunikáció, amelyben mind az öt érzékszerv részt vesz. A liturgiatudomány szemiotikai megközelítésű vizsgálatai arra a felismerésre vezettek, hogy a tér, a mozdulatok, az öltözék, az eszközök, a zene és az ének, a mimika és a mozgás stb. liturgikus jelként funkcionálnak.[7]

A fenti értelemben tehát performatív és plurimediális jelfolyamatnak fogható fel a körmenet liturgikus formája is, amelyben az ember maga építi fel a történéseket azok összetevőivel (pl. tér, idő, magatartásformák, gesztusok, mozdulatok stb.) együtt. Az (úrnapi) körmenet legfontosabb általános jegyeinek rövid felvázolása után e liturgikus cselekmény egy történetileg és regionálisan behatárolt formáját vizsgálom, az ún. Vázsonyi-medence német falvainak (Tótvázsony, Barnag, Vöröstó, Nagyvázsony, Pula) úrnapi körmeneteit a 20. század első felében. A dolgozat kérdésfeltevése arra irányul, milyen liturgikus tárgyak, folyamatok, cselekmények foghatók fel jelekként, azok milyen kulturális és szociális jelentéseket hordoznak, valamint hogy kimutatható-e az összefüggés az Eco által leírt „végtelen szemiózis" és az ünnep performatív jellege között.

További elméleti-módszertani kiindulási alapként szolgál Voigt Vilmos átfogó elemzése az 1972-es május elsejei felvonulásról.[8] Bár ideológiai szempontból két teljesen különböző tömegünneppel van dolgunk, közös bennük, hogy komplex és hierarchikus jelrendszereik által mindkét esetben egy bizonyos szociokulturális interakció jelenik meg, mindkettő társadalmi viszonyoknak és mozgásoknak kifejeződési formája. Ebben a tekintetben az ünnep tehát (vagyis a körmenet is) „jelképes tér-, idő- és mozgásrendszerként"[9] definiálható, melynek szemiotikai összefüggéseit elemzem a továbbiakban.

2. Úrnapja

Úrnapja kiemelkedő helyet foglal el a keresztény ünnepek és körmenetek között. Különlegessége abból adódik, hogy a katolikus hit jelképévé vált, hogy ez az egyetlen körmenet, amely a templomon kívül, a szabadban vonul végig, és abból is, hogy ez az ünnep mutatja meg és reflektálja a legmarkánsabban az ég és a föld, a test és a transzcendencia viszonyát. Úrnapja „az egyház legfényesebb ünnepe", amely érezteti velünk, „hogy még nem vesztünk el teljesen az anyagi világban, és hogy még mindig közel van egymáshoz az ég és a föld".[10] Egyedülálló az is, ahogy megjelenik az ünnepben a szemlélés és a közszemlére tétel. Az eucharisztia ünnepe ugyanis abból az emberi vágyból alakult ki, hogy lássák az átváltoztatott szentostyát, tehát összekapcsolódik a szentség látásának, meg- és felmutatásának aspektusa,[11] a statikus szemlélés és a dinamikus törté-

---

5 Christian Kiening: „Wege zu einer historischen Mediologie", in: *Germanistik in der Schweiz.* Online-Zeitschrift der SAGG, Heft 4/2007 (http://www.germanistik.unibe.ch/SAGG-Zeitschrift/4_07/kiening.html, 2008. augusztus 24.).

6 Umberto Eco: *Einführung in die Semiotik.* 9. kiad. München: Fink, 2002, 77–78. o. Vö. Bieritz 2003, 108. o.

7 Ld. Joseph Ratzinger bíboros: *A liturgia szelleme.* Ford. dr. Heller György. Budapest: Szent István Társulat, 2002, különösen „A liturgia megjelenése" c. fejezet, 143–203. o., valamint Bieritz 2003, 398. o. skk.

8 Ld. Voigt Vilmos: „A május elsejei felvonulás társadalmi szemiotikája", in: Voigt Vilmos, Balázs Géza (szerk.): *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve.* Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 2003, 268–280. o.

9 Uo., 274. o.

10 Joseph Andreas Jungmann: *Die Fronleichnamsprozession im Übergang.* Id. Felbecker 1995, 174. o.

11 Uo., 176–177. o.

nések kiegyenlítik egymást. A körmenet tehát egyfajta pótcselekvés, amely szembe megy „a szentmisén való úrfelmutatás pillanatának befagyasztásával".[12]

1588-ban a jezsuita Georg Scherer úrnapi prédikációjában azt mondta: „Úrnapja „azon hitünknek általános és nyilvános megvallása, hogy Krisztus teste és vére valóságosan jelen van a legméltóságosabb oltáriszentségben".[13] Véleményem szerint már ebben a prédikációban jelen van az a három szempont, amely az ünnep tartalmát meghatározza:

a) Bár a körmenet maga jelfolyamat, legfontosabb, transzcendens mozzanata a katolikus hit szerint nem jelként fogható fel: nem valami mást jelent, hanem *önmagában az, ami.* A katolikus hit szerint az ostya nem jel, ami valami mást, vagyis Krisztus testét szimbolizálja, hanem az eucharisztikus átváltozásban Krisztus teste és az ostya egylényegűvé válik. Jelölő és jelölt nem válik el egymástól, Burkhart szerint „az ostya szentsége a szemiotikai különbség megszűnéséből"[14] adódik. Scherer így fogalmazza meg ezt a hittételt:

„Hiszem, hiszem, és harmadszor is hiszem, hogy ebben a szentségben nem [...] csupán egy alakzat vagy jel van jelen, hanem bizonyosan megváltónk valóságos lényegű teste és valóságos lényegű vére, a kimondott szó által: *ez az én testem, ez az én vérem* [kiemelés az eredeti műben]".[15]

b) Ez a hitvallás az emberi test minden kifejezési formáját, azaz minden érzékszervét érinti. A keresztények „nem csak a szájukkal és szavaikkal [tanúskodnak róla], hanem külsődleges ceremóniákkal és gesztusokkal, énekkel és zenével, harangszóval és rámutatással". Erről „beszélnek a harangok, a fák ágai, a virágok, a botok, a rudak és a zászlók, a trombiták és a harsonák, a gyertyák és az ünnep összes kelléke".[16]

12 Uo., 194. o. Ratzinger szerint ez a pillanat „magasba ragadja pillantásunkat és szívünket. Egy pillanatra elhallgat a világ, minden hallgat, és ebben a hallgatásban benne van az örökkel való érintkezés – egy szívdobbanásnyira kilépünk az időből, Istennel való együttlétünkbe. (Ratzinger 2002, 191. o. sk.)

13 Felbecker 1995, 209. o.

14 Maximilian G. Burkhart: „Das Heilige und die Schrift", in: http://www.uni-muenchen.de/aktuelles/publikationen/einsichten/archiv/2005/kulturwissenschaften/heilige.pdf (2008. június 13.).

15 Felbecker 1995, 210. o.

16 Uo.

c) A prédikációban kifejeződik az ünnep szociális vonatkozása, hiszen nemcsak a szentség kerül közszemlére, hanem a profán is, azaz a különféle társadalmi rangú és szerepű emberek: nyilvánosan megvallja az eucharisztiában való hitét „az egész nép, ifjak és vének, kicsik és nagyok, gazdagok és szegények, papok és világiak, polgárok és iparosok".[17]

Az úrnapi körmenet a fenti jegyek és aspektusok mindegyikét magában foglalja. Középpontjában a szentség áll a „szemiotikai szférák" határán, megjelenik benne a mediális aspektus mint a „végtelen szemiózis" hordozója (erről „beszélnek a harangok, a fák ágai, a virágok, a botok, a rudak és a zászlók, a trombiták és a harsonák, a gyertyák és az ünnep összes kelléke"), ugyanúgy, mint a szociális dimenzió.

A körmenet útja egyrészt veszélyeknek kitett, másrészt viszont Isten oltalma alatt álló út, ahogy előképe, az izraeliták Vörös-tengeren való átkelése is. A kivonulásnak az a célja, hogy kivigyék a külvilágba az oltáriszentséget, s általa megszenteljék azt. A megszentelés „az átváltoztatott eucharisztikus kenyér" által megy végbe, „amelyben a hit szerint Krisztus maga van jelen".[18] A szentséget szimbolikus rekvizitumok segítségével teszik közszemlére, melyek legfontosabbika a szentostyát tartalmazó monstrancia. A díszes szentségtartó Krisztust jelképezi formában (pl. a napsugaras forma Krisztust mint a világ világosságát jelenti), anyagában (aranyból van) és képi tartalmaiban egyaránt, és benne személyesen Krisztus rejtőzik az ostyában. Felbecker utal arra, hogy az emberek voltaképpen az eucharisztikus kenyeret akarják látni, mégis, legalábbis egy időre, sokkal erősebben vonzza magára a tekinteteket a monstrancia: „Az fogja körül a Valódit, ami azonban nem elégíti ki az emberek látnivágyását. [...] A monstranciából sugárzó erős fényhatás magához vonzza a szemet – de valójában nem látjuk, ahogy a fényt sem lehet igazán látni."[19] A földi életben a szentség csak pillanatokra és töredékesen látható, mintegy előrevetítve a „Visio beatificá"-t, a végső időkben örökké tartó látást.

A rekvizitumok közül másodikként a virágokat kell megemlíteni, amelyek fokozzák az örömöt és az ünnepélyességet, mivel életörömöt és vitalitást sugároznak. A hívők virágszirmok szórásával készítenek utat a szentségnek, tehát a

17 Uo.

18 Uo., 231. o.

19 Uo., 251. o.

virágok fontos szerepet játszanak a köznapi térben létrejövő „szent tér" kialakításában.

Ugyanilyen szerepe van a hordozható mennyezetnek, a baldachinnak is a tér megszentelődésében, mivel a belső és a külső tér összeolvadását jelképezi. A baldachinnal egy fölfelé és lefelé is behatárolt, „másodlagos szent tér" alakul ki, melynek alja zöld ágakból és virágokból kirakott szőnyeg. A teret fölfelé a baldachin mennyezetén kívül a gomolygó tömjénfüst határolja le, a négy oldal felé pedig a tartóoszlopai. Ugyanakkor a baldachin a belső és külső tér közti határok átjárhatóságát is jelképezi, mivel mennyezetként, mennyként mindkét szférának része. E három legfontosabb rekvizitum közös jelszerűsége és funkciója tehát abban áll, hogy a két 'szemioszféra' közti küszöböt/határt jelölik, magukba fogadják, illetve körülfogják a szentséget.

A körmenet útja a közösség társadalmi, hierarchikus szerkezetét is tükrözi. Az úrnapi körmenet ugyanis nemcsak liturgikus ünnep, hanem „olyan nagy [...] esemény, amely leképezett több párhuzamos hierarchikus formációt is. Az eredeti körmenet szimbolikus formája, amelynek központjában az isteni hatalom jelképe állt, további jelentésekkel és összefüggésekkel bővült és differenciálódott".[20] A négy stáció a négy égtájra utal, mintegy az egész világmindenséget összefogva. Ezen túl azonban ezeket a stációkat a helyi közösség egyházi, politikai vagy történelmi szempontból jelentős helyein állították föl. A rekvizitumok egy része, például a zászlók és az öltözetek is a körmenet szociális funkcióira és dimenzióira utalnak. A zászló ugyanis a világi hatalom jelképe. A körmenet zászlóinak egy részén az ünnep tematikáját kifejező képek láthatók, amelyek Krisztust és a szenteket ábrázolják. A zászlók másik része bizonyos emberi csoportok, közösségek önazonosságának kifejezésére szolgál: a katonaság, a céhek, az egyletek és baráti körök saját zászlójuk alatt vonultak föl. Hasonló szerepe van az öltözéknek is: a viseletek és egyenruhák helyi vagy társadalmi hovatartozást fejeznek ki.[21]

20 Miri Rubin: „Symbolwert und Bedeutung von Fronleichnamsprozessionen". In: Klaus Schreiner (szerk.): *Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter. Formen, Funktionen, politisch-soziale Zusammenhänge.* Oldenburg: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1992, 309–318. o., itt 312. o.

21 Vö. Felbecker 1995, 267–275. o.

3. Úrnapja Veszprém megye német falvaiban a 20. század első felében

Bár a kiterjedt néprajzi kutatások Úrnapja megünneplését az említett régióban viszonylag jól feldolgozták, hiányzik egy konkrét körmenet részletes leírása, ami – hasonlóan a május elseje leírásához – egy szemiotikai vizsgálat alapját képezhetné. Ezért szükséges, hogy a fellelhető leírásokból rekonstruáljuk a körmenet egy tipikus formáját, amelynek elemzése az előzőekben tárgyalt általános és történeti jellemzők viszonyrendszerében, a megadott szempontok szerint történik.

Úrnapját Magyarországon – a német területekhez hasonlóan – már a 13. században ünneplik.[22] 1930 körül az ünnepet a legtöbb német faluban még csütörtökön tartják. A körmenet útját négy stáció szakítja meg, amelyeket a négy égtáj felé állítanak fel, s ezzel a német vidéki gyakorlatból ismert határjárások, a kedvező időjárásért könyörgő körmenetek és az aratási körmenetek hagyományába illeszkednek, melyek célja a szántóföldek megáldása és a jó termésért való könyörgés volt.[23] A négy stációnál kiválasztott családok vagy vallásos társaságok tagjai állították és díszítették fel a sátrakat, s ezt a jogukat tovább örökítették utódaiknak is. A sátrak faállványzatát zöld lombbal és virágokkal fedték be, orgonával vagy Barnagon pl. mezei virágokkal. A virágdíszítéshez mindenki hozzájárult, még a falvak protestáns felekezetű lakói is. A sátrak alját virágszőnyeggel fedték le, amely keresztet, kelyhet vagy szívet ábrázolt, s erre csak az oltáriszentséget vivő pap léphetett rá. A sátrakban egy kis oltárt állítottak fel, ami egy kis asztal volt fehér vagy hímzett terítővel letakarva, rajta egy nagy szentkép (legtöbbször Krisztus-kép), középen egy feszület, jobbról-balról vázában virág.[24]

A Vázsonyi-medence német falvaiban (Tótvázsonyban, Barnagon, Vöröstón, Nagyvázsonyban és Pulán) így állt fel a körmenet:

1. a fúvószenekar
2. az ún. pirgerek, vagyis a polgárőrség tagjai (12, 16 vagy 24 személy) egyenruhában, fegyverrel a vállukon

22 Vö. Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* 3. kiad. Budapest: Szent István Társulat, 1989, 347. o.

23 Vö. S. Lackovits Emőke: *Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban.* Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2000, 173. o.

24 Uo., 172–173. o.

3. a diákok
4. a virágszirmot szóró lányok
5. a pap az oltáriszentséggel a baldachin alatt
6. lányok, legények, házaspárok.[25]

A pirgerek a 19. század közepén alakult ún. polgárőrség tagjai, akiknek az volt a feladatuk, hogy az öt falu közbiztonságáról gondoskodjanak. S mivel a körmenet részben a falu szociális hierarchiáját is leképezi, logikus, hogy a pirgereknek ilyen előkelő hely jutott abban, noha szerepük a 20-as és 30-as években a csendőrség mellett egyre kisebb lett. Az ünnep szakrális összefüggésében azonban az oltáriszentség tiszteletének szolgálatába állították pozíciójukat és tevékenységüket. Az ünnepi szentmisén a szentáldozás alatt (Pulán már az evangélium felolvasásakor) díszlövést adtak le. „A kapitány kardját felemelve kommandírozott: [...] »Zum salwen, zum eren heilige evangelien«, a kapitány a kardját lerántotta (»mehuzta«): »Feuer!!«"[26] Ugyanígy felhangzott a díszlövés a körmenet sátrainál is. Hasonlóan fontos feladata volt a fúvószenekarnak mind a templomban, mind a templomon kívül: népénekeket játszottak, de ők adták a taktust a pirgerek felvonulásához is.[27]

Miután ily módon tisztelegtek Isten előtt, a világi hatalmasságok előtti tiszteletadás következett. Pulán pl. először a templom világi patrónusa, gróf Esterházy János és családja előtt. Azután a főerdész, a kántor és a falu bírója következett. Hasonlóan játszódott le a körmenet Nagyvázsonyban is.

Nagyvázsonyban két pirgercsapat is volt: egy német földműves és egy magyar, iparos gárda. Utóbbiak a céhes hagyományokra vezethetők vissza. A magyar kézműves-pirgerek a céhük (pl. asztalosok, esztergályosok, cipészek, kőművesek, ácsok) zászlaja alatt vonultak a körmenetben. A német pirgerek mind az öt faluban fekete egyenruhát és fekete mirtuszos, pávatollas kalapot viseltek. Nagyvázsonyban nemcsak két pirgergárda, hanem két úrnapi körmenet is volt, csütörtökön a plébániatemplomban az iparospirgerek tiszteletadásával, valamint vasárnap a másik templomban, ahol a német pirgerek szolgáltak.[28]

25 Vö. Molnár László: „Pirgerek, purgerek a Vázsonyi-medencében", in: Márkusné Vörös Hajnalka, Mészáros Veronika (szerk.): *Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői.* Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2006, 203–218. o., itt 205. o.
26 Uo., 206. o.
27 Uo., 206. o., 209. o.
28 Uo., 207. o. sk.

4. A körmenet mint „jelképes tér-, idő- és mozgásrendszer"

Voigt szerint minden ünnep létrehozza a saját térstruktúráját, ami szemiotikai értelemben „szimbolikus térként" funkcionál.[29] Ez a szimbolikus tér a köznapi térszerkezetből alakul ki, s annak keretein belül található. Mivel a körmenet egy meghatározott irányban végzett mozgás, ez a térszerkezet dinamikus: a tér megváltozik a rajta való átvonulás hatására. E dinamikus térszerkezet leírására Voigt alábbi fogalmait használom, kissé módosított formában és jelentéssel: általános tér (A), amelynek térszerkezete nem tér el a köznapi térétől, az általános téren belül található felvonulási tér (B), ahol az ünnep, vagyis a körmenet lejátszódik, és a felvonulási téren belül a központi tér (terek) (C), ahol az ünnepélyes események koncentrálódnak.[30]

Az úrnapi körmenet különleges formája a rituális mozgásnak/előrehaladásnak, melynek célja egy szentség elérése. Itt ugyanis a kiindulópont és a végpont azonos, a mozgás körben halad. Célja tehát nem a szentség elérése, hanem annak felmutatása, demonstrálása.[31] Általános tér (A) tehát ebben az értelemben a templom mint kiinduló- és végpont, annak környéke, valamint a helység azon részei (utcák, terek stb.), amelyeken át vezet a körmenet útja, s az ezeket körülvevő utcák. Ez az általános (A) tér kettős szemantikai oppozícióval írható le: belső vs. külső tér, valamint szent vs. profán. Ugyanakkor nem lehet egyszerű párhuzamot vonni a két ellentétpár között, mert komplexebb viszonyban vannak egymással, amelyet Felbecker így ír le: a belső és a külső tér nem úgy áll szemben egymással, hogy a belső a szent, a külső pedig a profán, amelynek szüksége van a megszentelődésre. Sokkal inkább a terek időbeli dimenziójáról van szó: a köznapi tér a jelen tere, a templomtér viszont a jövőt vetíti előre. Vagyis a belső tér nem a biztonság és otthonosság szemantikai jegyeit hordozza, hanem csak egy kis ízelítőt a mennyei Jeruzsálemből, ami a végpont, a megérkezés helye. A templomtér tehát dinamikus tér, a „vízió tere",[32] amelyben sosem érünk célba. A körmenet a szakrális belső tér jegyeit viszi ki az emberek közé, a köznapi térbe, amelyet Krisztus jelenléte szentel meg. Ezért nem áll ellentétben egymással a belső és a külső tér, mert az eucharisztia ünneplése össze-

29 Vö. Voigt 2003, 274. o.
30 Vö. uo., 274. o. sk.
31 A rituális út archetípusa az Ígéret földjének elérése. Vö. Felbecker 1995, 470. o. skk.
32 Uo., 441. o.

kapcsolja őket, mint ahogy Istent és az embert is összekapcsolja. Ez esetben tehát nem érvényesül maradéktalanul a belső és a külső tér hagyományos kulturális szemantikája, a biztonság és veszély, valamint a kozmosz és a káosz ellentétpárja.

Felvonulási térnek (B) nevezhetjük az általános téren (A) belül a körmenet útját, amelyen végighordozzák az oltáriszentséget. Központi térnek (C) elsősorban a templomot nevezhetjük, amely a szentség tulajdonképpeni helye, s mint ilyen, az égi Jeruzsálem prefigurációja. Ugyanilyen központi terek azonban a stációk is, amelyeknél a körmenet megáll. Az úrnapi körmenetben, mint már említettem, ezeknek a stációknak szimbolikus értékük van: egyrészt közvetítik Isten áldását a négy égtáj felé, másrészt pedig a közösség szociális és politikai életét reprezentálják.

A Vázsonyi medence öt falujában szokásos úrnapi körmenet térstruktúrájáról a következőket állapíthatjuk meg: a körmenet elsődleges cselekvési formáihoz olyanok is járulnak, amelyek a tulajdonképpeni ünnepet, vagyis a szentmisét és az oltáriszentség körülhordozását megelőzik, ill. amelyek a templomba való visszatérést követik. Ezek a körmenet markáns szociális dimenziójához, vagyis a pirger csoportok részvételéhez kötődnek. Molnár László így számol be a nagyvázsonyi eseményekről:

> Úrnapján a [...] pirgerek a nagymise előtt a pirgerkapitánynál gyülekeztek. Magukhoz vették a felszerelést, és katonás oszlopba álltak. A tótvázsonyi fúvós [...] zenekar zenés kíséretével lépést tartva a pap lakásához mentek. A plébánost ünnepélyes menettel elkísérték a templomba. A mise alatt a templom előtt pirgeralakzatban várakoztak. A mise végén – ahogy az úrnapi körmenet kiért a templomból – a pirgerszakasz csatlakozott a hívekhez, és a zenekar induló ritmusára meneteltek a négy sátorhoz. [...] Mise után a plébánost a szakasz hazakísérte, a lakása előtt díszlövést adtak. A falu bírája, a jegyző, az orvos, a patikus és pirgertársaik háza előtt és azon családok háza előtt, akik behívták a pirgereket.[33]

Ez a kétrétegű cselekményszerkezet, amelyben a szakrális és a profán elemek egyrészt különválnak, másrészt átfedésben vannak egymással, az ünnep térstruktúráját is befolyásolja. Az általános tér (A) kitágul, a köznapi tér nagyobb területét fogja át. A felvonulási tér (B) mellett megjelenik az ún. „előkészületi

[33] Molnár 2006, 209. o.

vagy járulékos tér"[34] (D) is, amely körülveszi a felvonulási teret, s ahol a körmenet másodlagos cselekményei lejátszódnak. Tehát az előkészületi vagy járulékos térben túlnyomórészt a profán funkciók uralkodnak, s a teret konstituáló mozgásformák a hierarchikus hatalmi struktúrák kifejezésére szolgálnak. Ezzel szemben a felvonulási tér (B) szakrális jellegű. Felbecker így írja le a „tér megszentelését":

> Az út talaját Krisztus nem érintheti. Ezért szórják fel ágakkal és virágokkal, mintegy szőnyeggel borítva be azt. Így alakul ki egy második talaj, amely a másodlagos szent tér alapját képezi. Ezt a teret fölfelé a szétterülő tömjénfüst és a baldachin határolja, oldalán pedig zászlók, pálmaágak, májusfák. Így alakul ki a külső térben a szent tér, amely sok jegyében megegyezik a belső térrel, de mozgásban van. A szakrális maga tehát nem az emberek mozgásának célja, hanem maga is együtt mozog az emberekkel. Isten kíséri az embereket vagy az emberek kísérik Istent.[35]

Ugyanígy válik az öt német falu úrnapi körmenetén is a felvonulási tér egy-egy pillanatra másodlagos szent térré, amelyet a pap előtt lépdelő, virágszirmot szóró lányok virágszőnyegével és a baldachinnal alakítottak ki. De ugyanilyen szent térnek számítanak az úrnapi sátrak, amelyekben rövid időre elhelyezték az oltáriszentséget. Ezért vittek haza a hívek a szentelt virágokból és zöld ágakból, és őrizték azokat az áldás reményében. Előbbi megállapításunkat, miszerint a sátrak (stációk) központi térnek (C) tekinthetők, úgy szükséges kiegészítenünk, hogy a körmenet központja voltaképpen nem köthető egy bizonyos ponthoz, mert az a szentségtartóban lévő oltáriszentség. Annak mozgásával, előrehaladásával változik tehát a körmenet központja is. Ez a központ (amely nem azonos a központi térrel), külső megjelenési formájában is kiemelt figyelmet kap a legfontosabb rekvizitumok koncentrálódása miatt. De mivel az oltáriszentség állandó mozgásban van, csak pillanatokra látható igazán, s ezt a benyomást erősítik a lengő zászlók, a monstrancia napsugarai és a tömjénfüst. Ugyanakkor ebben a tekintetben is meg kell említenünk az isteni és az emberi aspektus különleges viszonyát, hiszen ebben a körmenetben a résztvevők önmagukat is a középpontba állítják. Ennek látható jelei is vannak, például az öltözékek vagy a társadalmi jelentéssel bíró tárgyak. A ruházat a résztvevők helyi,

[34] Voigt 2003, 275. o.
[35] Felbecker 1995, 443. o.

történelmi vagy társadalmi identitását fejezi ki. A különböző viseletek, amelyek segítségével az emberek a helyi közösségek öntudatos képviselőiként lépnek fel, tagolják az egységes ünneplő tömeget.[36] A Vázsonyi-medence körmeneteinek felállása is ezt a különleges viszonyt tükrözi. A pirgerek, a helyi öntudatos polgárok, tehát bizonyos értelemben a világi hatalom képviselői az ünnep egésze alatt kitüntetett szerepet kaptak, szinte egyenrangúak voltak a plébánossal. Ezt a kitüntetett szerepet szimbolikusan kifejezte a körmenetben elfoglalt helyük is: vagy a felvonulás legelején vonultak, vagy közvetlenül a plébános mellett a baldachin alatt mentek,[37] tehát az oltáriszentség közvetlen közelében helyezkedhettek el. A néprajzi források részletesen leírják a pirgerek egyenruháját, Molnár arra is utal, hogy a vázsonyi iparos-pirgerek céhük zászlaja alatt vonultak.[38]

A német falvakból származó történeti példák véleményem szerint azt példázzák, hogy bizonyos mértékig eltolódik az ünnep hangsúlya az eucharisztia szemléléséről és ünnepléséről az emberek és a hierarchikus struktúrák önábrázolása felé. Ezzel együtt kb. ugyanebben az időben egy másik jelenség is felmerült: a körmenetnek sokkal több nézője volt, mint résztvevője, s ez negatívan befolyásolta az ünnep vallásos értékét. Elmar von Schwarz így ír erről a magyarországi németek *Sonntagsblatt* című újságjában megjelent *A budaörsi úrnapi szőnyeg Budapesten* című cikkben 1931-ben:

> A sok városi látogató egyáltalán nem válik az ünnep előnyére, mert a szent cselekményt hétköznapi látványossággá degradálja: a bámészkodók föl s alá futkosnak, hangosan beszélnek, szégyentelenül nevetgélnek, indiszkréten kíváncsiskodnak. A városiak felmásznak a kerítésekre, és szinte betörnek a házakba, hogy onnan dirigáljanak és fényképezzenek. A nép meg, akarva-akaratlanul, kizökken az áhítatból, és figyelme elkalandozik.[39]

Ezért szállították aztán az oltárt és a virágszőnyeget Budapestre, megmentve ezzel a saját körmenetük áhítatát.

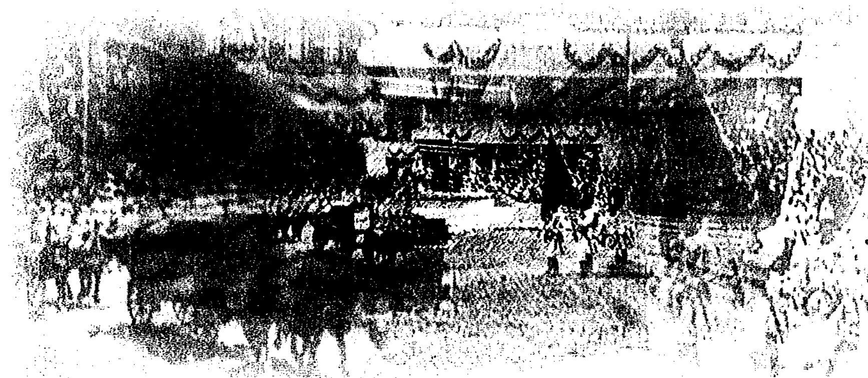
36 Vö. uo., 446. o. skk.
37 Vö. S. Lackovits 2000, 174. o.
38 Vö. uo., valamint Molnár 2006, 329. o., 333. o., 336. o. sk.
39 Felbecker 1995, 276. o.

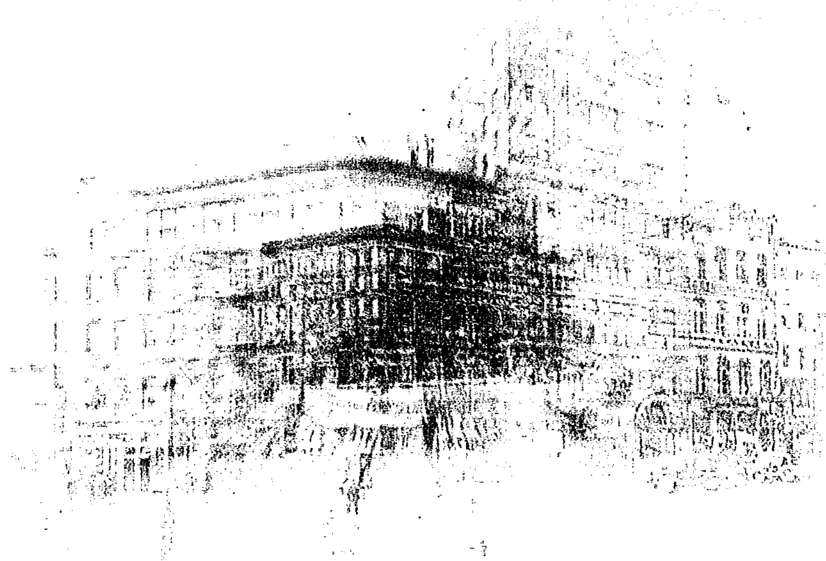
5. Összegzés

A fenti idézet újra a liturgikus körmenetek, különösképpen az úrnapi körmenet egy központi jegyére irányítja a figyelmet, s ez a szemlélés, vagyis a tudatos nézés és a hozzá kapcsolódó optikai kódok. Az ünneplők egyúttal nézők is, hiszen az ünnep lényege a szemlélésben van. Azonban paradox módon a leglényegesebb mozzanatra való koncentráció ellenére éppen a leglényegesebb rejtőzik el az emberi tekintetek elől. Ez egyrészt azt jelenti, hogy Istent a liturgiában „inkább a történésben, mint a képben, inkább az 'actió'-ban, mint a 'visió'-ban"[40] lehet megtapasztalni. Másrészt azt, hogy az ember a körmenetet egyszerre éli át és reflektál is rá. A „Tantum ergo sacramentum" és a monstranciák ikonográfiája, az eucharisztia szimbólumainak megjelenési formái, azok „végtelen szemiózisának" kettősségében az úrnapi körmenet a határok kijelöléseként, de azok átlépéseként is felfogható. A mindennapoktól és a külső tértől elválasztja a szakralitás. Ugyanakkor átmenetet is képez a különböző szemiotikus szférák között, mivel a 'körbe menéssel', vagyis a mozgással átlép bizonyos határokat és összeköt tereket és idősíkokat, amelyek egyrészt kulturális, másrészt szakrális/teológiai jelentést hordoznak. Utóbbiak azonban a hívő emberek számára a szemiotikus szférákon túl helyezkednek el, ahogy Aquinói Szent Tamás ezt az Eucharisztiához írt himnuszában kifejezi: „Praestet fides supplementum sensuum de fectui".[41]

40 Uo., 332. o.
41 „Érzék nem hat rejtekébe: Itt csak élő hit vezet." (Sík Sándor fordítása)

FIKCIÓK

Elisabeth Großegger

Az 1908-as bécsi *Kaiserhuldigungsfestzug* és Rober Musil „Párhuzam-akció"-ja Valóságérzék vs. lehetőségérzék

A *Kaiserhuldigungsfestzug* – az 1908-as év recipiált valósága

Ferenc József császár uralkodásának 60. jubileuma alkalmából számos ünnepi rendezvényre került sor. Az ünnepi évvé összefogott események csúcspontja egy 10 kilométer hosszú hódoló felvonulás volt, melyet 1908. június 12-én tartottak.

Már 1907 nyarának elején független bizottság alakult azzal a célkitűzéssel, hogy megrendezze a jubileumi ünnepségeket. Tagjai magánszemélyek voltak, akik arra számítottak, hogy tervüket a városi intézmények is felkarolják.

A bizottság 1907 októberében tette közzé elképzeléseit, és egyúttal felhívást intézett Bécs, illetve a tartományi székhelyek lakosságához, közreműködésüket kérve „az ő cs. és kir. Apostoli Felsége uralkodásának hatvanadik jubileuma tiszteletére az 1908. esztendőben, Bécsben rendezendő hódolati ünnepségekben".[1] Hathatós támogatást vártak úgy a társadalom minden köréből, mint a Monarchia minden részéből. Maga Bécs ekkoriban kétmillió lakost számlált; de vendégeket vártak az egész Monarchiából és a szomszédos országokból is, hiszen, mint megfogalmazták, a császár iráni hódolatnak „kiemelkedő mértékben Bécs felé kell terelnie az idegenek áradatát".[2]

1907 végén a szervezőbizottság valamennyi hivatalos szervvel kapcsolatba lépett, hogy minden részről beszerezzék a bemutatott tervek megvalósításához szükséges engedélyeket és hozzájárulásokat. Kérvényben fordultak az építési hatóságokhoz, a Belügyminisztériumhoz és a rendőrséghez: engedélyre volt szükségük a Práterben felállítandó ünnepi játékszínhez és az utcákon és tereken elhelyezendő tribünökhöz – a jegyek árusításából kívánták fedezni az ünnepi

1 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA), Obersthofmeisteramt (OMeA) K 1838 ex 1908, M 133/2.

2 Elisabeth Großegger: *Der Kaiserhuldigungsfestzug*. Wien 1908. Wien: Verlag der ÖAW, 1992.

menet költségeit –, továbbá arra is ígéretet kellett kapniuk, hogy a rendőrség részt vesz a menet zökkenőmentes lebonyolításának felügyeletében. A hatóságok azonban adósak maradtak a válasszal, a császár ugyanis alapvetően elutasító volt a nagy ünnepekkel szemben, és ezúttal is csak hallgatott minden közleményre.

A hivatalos válasz 1908 februárjának elejéig váratott magára, amikor is megpróbálták „lebeszélni a mérvadó személyiségeket a tervezett jubileumi menet megrendezéséről".[3]

A szervezők ezután audienciát kértek a császártól, abban bízva, hogy mégiscsak elnyerik a beleegyezését. Heinrich von Angeli professzor viszont meghajolt a császári óhaj előtt, és a művészszövetkezet tagságával egyetemben testületileg kilépett a szervezőbizottságból. Minekutána a bizottság a Bécs várostól kért támogatás feltételéül szabott garanciaalapot sem teremtette elő, hivatalos részről úgy ítélték meg, hogy az ünnepség terve kudarcot vallott, amit némely helyen szinte megkönnyebbüléssel nyugtáztak.

Ekkor azonban – immár a kezdődő demokratizálódás jegyében – megindult az érvek és ellenérvek diszkurzív tárgyalása a különféle színezetű bécsi újságok lapjain. Miután ugyanis nyilvánosságra hozták a terveket, és már projektek körvonalazódtak, üzleti tárgyalások folytak, egyfajta ünnepi hangulat kezdett úrrá lenni a városon. Nem hagyták hát szó nélkül az ünnepségek tilalmát, azt a császári óhajt, jobban mondva parancsot, hogy a kezdeményezők tartózkodjanak mindenféle ünnepségtől, a pénzt pedig fordítsák jótékony célokra. A sajtó két táborra szakadt: az egyik „szociális – és demokratikus" módon ellenezte az ünnepeket és az ünneplést, és síkra szállt a felebaráti szeretet projektjei mellett, a másik, magát „hazafiasnak" nevező csoport ellenben az idegenforgalom és a népgazdaság élénkítésére hivatkozva érvelt a megrendezés mellett. Lehet, hogy a császár nem akar tisztelgő ünnepségeket – de az ünneplés értéktöbblete iránt bizonyára megértést mutat majd.

Kivált az ünnepi menet közönsége körül lángolt fel a vita, lévén hogy azt a lakosságból kívánták toborozni. Az sem volt egyértelmű, hogy a közönség egyáltalán akarja-e a menetet, hogy nem lehetne-e – a császári ajánlás szellemében – jobban felhasználni a szükséges pénzt. Amíg oly sokan éheznek, mennyivel humánusabb volna cirkusz helyett kenyeret adni.

3 HHStA, OMeA, Prot.No.1628 (1908. február 7.).

Panem et Circenses! Már az antikvitás kívánalma is kettős. Abban a követelésben pedig, hogy inkább Bécs szegényeinek adjanak kenyeret, mint hogy a gazdagok legeltessék szemüket a játékokon, már az 1914-es háború csírája is ott volt.

Az antik filozófiának megfelelően egy ünnep során mind a három emberi életformának – az élvezőnek, a gyakorlatinak és a szemlélődőnek – meg kell kapnia a maga jussát.

> Az élvezetre vágyók szórakoznak az ünnepen; a gyakorlati emberek üzletelnek a körülötte csapott felhajtásban; a jámborak és szemlélődők viszont úgy ülik meg az ünnepet – egyszersmind lehetővé téve annak többi formáját is –, ahogy az megkívánja. [...] Ily módon tehát az embereknek szükségük van az ünnepre – annak minden formájában, de legfőképpen nem a hétköznapok pótlékaként, hanem kiegészítésükként. Mert az ember az az excentrikus lény, amely nem lehet meg az ünnep nélkül. Az ember vagy ünnepel, vagy rossz pótlékokat keres helyette – a háborúval bezárólag.[4]

A nyilvánosság mindenfelől tapasztalható nyomásának a császár tanácsadói sem tudtak ellenállni. Ki vette volna magára a népgazdaság kárának, az iparűzők és a szállodások megkárosításának és a patrióták csalódásának ódiumát? Amikor pedig 72 000 munkanélküli és hajléktalan is az ünnepségek megrendezése mellett emelte fel a szavát, éppen a kenyér és hajlék reményében,[5] beadták a derekukat.

Végül azzal szűnt meg a patthelyzet, hogy Hans Wilczek gróf vette át a szervezőbizottság tiszteletbeli elnökségét. A császár 1908. március 11-én, szinte napra pontosan három hónappal a kitűzött időpont előtt beleegyezését adta a rendezvényhez.[6]

Id. Hans Wilczek gróf (1837–1922) Ausztria–Magyarország egyik leghíresebb mecénása volt. Nagy összegeket fordított tudományos, művészeti és emberba-

4 Odo Marquard: „Kleine Philosophie des Festes", in: Uwe Schultz (szerk.): *Das Fest. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart.* München: Beck, 1988, 414–420. o., itt 420. o.

5 *Neues Wiener Tagblatt* 1908. április 11., 8. o.

6 Elisabeth Kinsky-Wilczek (szerk.): *Hans Wilczek erzählt seinen Enkeln Erinnerungen aus seinem Leben.* Graz: Leykam, 1933, 442. o.

ráti célú projektekre, de részt vállalt a korszak legjelentősebb egyesületeinek megalapításában is. Az udvari társaság szemében ugyanakkor szabad szellemnek, „liberálisnak" számított, sőt demokrata, illetve szabadkőműves érzülettel gyanúsították. Elkötelezett ellenfele volt az antiszemitizmusnak, és nem tartott igényt arisztokratikus kiváltságokra – minek köszönhetően a polgárság soraiból is sok barátot szerzett. És nem utolsósorban: Wilczek Rudolf trónörökös kevés nemesi származású barátja közé tartozott, amióta 1866-ban Latour gróf közbenjárására bemutatták a hercegnek.[7] Wilczek és Rudolf aktívan közreműködött a Hadtörténeti Múzeum 1884. decemberi megalapításában, de közösen gondolták ki a 24 kötetes *Trónörökösmű,* az 1883 és 1902 között megjelent *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* kiadásának tervét is.

Ebben az érzületben, amelyről mindez tanúskodik, egymásra találhatott Wilczek és a jubileumi ünnepségek szervezőinek köre. Utóbbiak a Nagy-Ausztria gondolat liberális híveiként jellemezhetők, legfőbb vágyuk volt, hogy előmozdítsák az egyenlőség gondolatának, a nemzetiségek egyenlő jogainak megvalósulását a soknépű államon belül. Miután elnöki székét elfoglalta, meggyőződésének megfelelően Wilczek abba az irányba terelte az ünnepi menet előkészítését, amelyet 1888-ig a nemzeti érdek fölé magasodó államrezont és állameszmét hirdető ún. „Trónörökös-párt" is képviselt a tömegmozgalmakkal szemben.

Az ünnepi menetről két tervezet is született: az első 1907 októberében vált ismertté, a második nem sokkal az után látott napvilágot, hogy Wilczek átvette az elnöki tisztet. Összevetve a kettőt, mindjárt feltűnik, mit hagytak el a másodikban. Minden kolonialista tendenciát, nevezetesen Ausztria tengeri és szárazföldi uralmának allegorikus ábrázolását, a kelet felfedezését, „a kocsin hátrafelé forduló Boszniát". – Bosznia és Hercegovina annektálása 1908-ban a napi politika része volt, ettől pedig Wilczekék igyekeztek távolságot tartani. Nem került be a későbbi tervezetbe a Ferenc József szövetségesei előtti tisztelgés mozzanata, sem a hármas szövetségben békésen egyesült nemzetek, Ausztria, Germánia és Itália allegorikus bemutatása. Ezzel szemben kibővítették a korona országainak hódoló csoportját. Ami az első tervezetben odaadó tisztelgés a császári jubileum előtt – „magától értetődő, hogy az ünnepi menetben hazánk történelméből javarészben az kap helyet, ami a császár kormányzása alá esik", hangzik az első tervezethez írt kommentár –, az itt politikai demonstráció, hódolat a „Nagy-Ausztria", a Duna-menti monarchia gondolata és eszméje iránt. Ennek megfelelően módosult a cím is, és lett a „Kaiser-Jubiläums-Huldigungsfestzug"-ból „Kaiser-Huldigungsfestzug".

A prezentáció módja is változott az első tervezethez képest. Mert a múlt immár nem élőképekkel berendezett kocsikon, egy idegen világ képeiként vonult el a közönség előtt, mint az 1879-es Makart-féle menet alkalmával és a hódoló menet eredeti terve szerint. Múltbeli személyeket keltettek életre: a menet résztvevői, akiknek kiválogatásában az autenticitás iránti kivételes szeretet jutott érvényre – növelte ugyanis a részvétel esélyét, ha valaki az adott történelmi személyiség leszármazottja volt, vagy nagyfokú fiziognómiai hasonlóságot mutatott vele –, gyalogszerrel, menetelve, lóháton vagy kocsin haladtak el a közönség előtt. Ezáltal esztétikai egységgé forrt össze az ünnepi menet két nagy része, amit a néző ennek megfelelően a Habsburg Birodalom egységeként fogadott be.

A látványát tekintve egységesen kialakított részekkel, a diakron történelmi és a szinkron etnikai résszel az ünnepi menet látványos színházi jelentőségéhez mindenekelőtt politikai szimptomatika társult. A nagyszámú közönségnek egyrészt szeme elé tárult az alkalomnak megfelelően helyreállított múlt, másrészt elámulhatott a multikulturális sokszínűségen. Ebben az ünnepi menetben jelképes ábrázolásra lelt az egész Habsburg birodalmi gondolat, a dinasztia létrejötte és léte. Mégpedig azzal a nem titkolt céllal, hogy bizalmat oltsanak a nézőkbe Bécs, e birodalom metropolisza iránt.[8]

Miután 1908 februárjában az osztrák művészszövetkezet és a „Secession" egyesület testületileg elhatárolódott a menet tervétől, csak a „Hagenbund"-ban tömörülő, illetve a „Klimt-csoport"-hoz tartozó fiatalabb művészek tartottak ki. Wilczek gróf végül velük valósította meg a történelmi múltnak szentelt menetet, amely nem mást volt hivatott demonstrálni, mint hogy a dinasztia fejlődése jogos államformát eredményezett, „mert a történelem nemcsak a múlt emlékeit és igazságait rejti magában, hanem a jelennek szóló tanítást és a jövőnek szóló iránymutatást is."[9] – A történelmi csoportokhoz csatlakozó nemzetiségi felvonulásnak a „népi élet pszichológiáját" kellett bemutatnia: „nemcsak a nép szo-

7 Brigitte Hamann: *Das Leben des Kronprinzen Rudolf von Österreich–Ungarn nach neuen Quellen.* Phil. Diss. Wien 1977.

8 *Fremden-Blatt* 1908. június 14., 6. o.

9 „Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben" szerkesztőbizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. Id. Hamann 1977, 421.

kásait, hanem hajlamait, erkölcseit, hibáit és erényeit is, nagy karakterét és azt az erőt, melyet az magába zár."[10]

A menetből teljességgel kimaradt Ferenc József császár uralkodásának illusztrálása; e tárgyról ugyanakkor több írás is napvilágot látott.

A történelmi menetrész 19 csoportja széles ívet rajzolt, amely I. Rudolftól indult, és Radetzky marsallal ért véget. Ahogy az alkalomhoz illett, a csoportoknak vidám, derűs képeket kellett felidézniük, nem volt cél a történeti-kritikai feldolgozás. A bemutatott képek a Habsburg Birodalom történelmét demonstrálják az alapító eszmétől (I. Rudolf a német népfölkelés élén) a törvényességen át (I. Albrecht király. A bécsi polgárok kivonulnak, hogy megostromolják egy rablólovag várát) a katolikus államvallásig (IV. Rudolf az általa alapított Szent István-dómmal) és a hatalmat és tekintélyt kifejező pompáig és gazdagságig (II. Frigyes lovagi tornára indul; I. Miksa császár unokáinak kettős menyegzője); hangsúlyozták a hadsereg jelentőségét (Bécs török ostroma; hadjárat a 16. században; képek a harmincéves háborúból); bemutatták az (egykori) ellenség, az Oszmán Birodalom, Németország, valamint Itália ellen folytatott sikeres küzdelmeket, a monarchia nyújtotta védettség (képek Mária Terézia életéből) és a népben gyökerező tisztelet és rokonszenv képzetét sugallták, erősítették az önmagát megvédeni képes császárságba vetett bizalmat, és hozzásegítették a nézőt, hogy ráismerjen a „régi jó időkre". Érzelmi síkon zenetörténeti aláfestés erősítette a befogadást. A zene a mitikus alakok konstrukciójánál is jó szolgálatot tett, különösen Károly főherceg, Savoyai Jenő herceg és Radetzky marsall esetében, akiket a közönség „külön tapssal" és éljenzéssel fogadott.[11]

Önálló csoport mutatta be II. Józsefet, az eszmék emberét, aki, mint a menet programjában olvasható, „illő rangot adott honfinak és polgárnak, a modern államiság valódi pillléreinek".[12] Ugyan a reformer II. Józsefnek a bécsi udvar hagyományos nézeteihez igazodva nem szántak szerepet, a korszakát jelképező boldog emberek ábrázolása mindazonáltal megfelelt annak, amit a liberálisok gondoltak személyéről és törekvéseiről. A múlt identitásmegalapozó hatását művészileg is illusztrálja a legmodernebb szecessziós eszközök használata. A

[10] Uo.

[11] *Neues Wiener Tagblatt, Neue Freie Presse* 1908. június 12.

[12] *Kaiser-Jubiläums-Festlichkeiten Wien 1908. Der Huldigungs-Festzug. Eine Schilderung und Erklärung seiner Gruppen.* In Gemeinschaft mit den Künstlern von Rudolf Junk und Emil Schiller.

naturalizmus és historizmus művészi eszközei, melyeket a legtöbb csoport megformálásánál alkalmaztak, kétszeresen is megtörtek a II. József korát bemutató csoport Berthold Löffler-féle elgondolásában: a 18. századi vidéki életet Jean Jacques Rousseau szemüvegén át, ám szecessziós eszközökkel dolgozták ki. „A vidám aratóünnep szimbolikusan fejezte ki mindazt, amivel a nép nagy császárának tartozott, és amit iránta érzett: a csoport óriási tetszést aratott a császári terasz és a dísztribün közönsége körében."[13] A rakparton is ők kapták a legnagyobb tapsot.[14]

Az ünnepi menet etnikai részének művészi vezetését Raoul Frank, Heinrich Lefler barátja és a Burgtheater fő díszlettervezője vállalta; tőle származik maga az elgondolás, és ő tervezte meg a nemzetiségek menetének elrendezését a legkülönfélébb művészek (mindenekelőtt Lefler hagenbundbeli kollégája, Henryk Uziemblo), valamint a koronaországok múzeumvezetőinek közreműködésével. Ausztria népeit bemutatni, megmutatni munkás hétköznapjaikat és ünnepeiket – ebben állt a nemzetiségek menetének alapötlete. A nézők meggyőződhettek róla, „mennyi valódi kultúra, mennyi szépérzék és életerő",[15] „micsoda erő és tőrőlmetszettség, a nemzeti szokások iránti minő hűséges ragaszkodás, micsoda meleg hazaszeretet" rejlik „Ausztria népeinek sok részre szabdalt tömegében", írják a lenyűgözött tudósítók.[16]

A kulisszák mögött azonban rivalizálásban, civakodásban sem volt hiány. A Cseh Nemzeti Színház egyik áprilisi vendégjátéka alkalmával történt politikai kisiklások és tapintatlanságok miatt a csehek távolmaradásukat fontolgatták. Magyarország mint a Birodalom másik fele elzárkózott attól, hogy a csak 1867-ben magyar királlyá koronázott Ferenc József császár uralkodásának 60. jubileumát ünnepelje. A rendezvény közeledtével egyre több volt az aggodalmas hang: szóvá tették, hogy az egyes koronaországok erősebb vagy gyengébb képviselete miatt a nézőkben hamis kép alakul ki róluk. Minthogy a szervezőbizottság csak a csoportlétszám felső küszöbét kötötte ki, egyebekben pedig nem gyakorolt befolyást a csoportok kialakítására, a felvonulás napján végül is egy közleménnyel próbálták elejét venni az optika torzításainak: „a menetben felvonuló nemzetiségek aránya magától értetődő módon sehol sem [felel meg]

[13] *Neues Wiener Tagblatt* 1908. június 13.

[14] *Neues Wiener Tagblatt* 1908. június 12.

[15] *Neue Freie Presse,* esti kiadás, 1908. június 12.

[16] *Illustrirte Zeitung* (Lipcse) 1908. június 18.

a koronaországokban élő nemzetiségek arányainak",[17] írta a hivatalos *Fremden-Blatt*. Valójában ez is szükségtelen volt, hiszen sem a közönség, sem a tudósítók nem gondoltak politikára; ezzel szemben elismeréssel állapították meg, hogy épp a legtávolabbi koronaországok képviseltették magukat a legtöbb résztvevővel.[18] És abban is teljes volt az egyetértés, hogy „a nemzetiségek bemutatkozó képei" példa nélküliek voltak „minden addigi ünnepi menet történetében".[19]

A menet ekkorra igazi médiaesemény lett, eddig talán sosem látott mértékben. Az újságok nemcsak hogy napról napra hírt adtak az előkészületekről, ismertették a menet útvonalát, beszámoltak a tribünök és más építmények munkálatairól, hanem – mintegy filmszerű olvasmányélményt nyújtva – azt is ecsetelték, hogyan zajlott le a rendezvény, és hogyan fogadta a közönség a menet egyes csoportjait. A Pathés Frères cég költségeket nem kímélve félórás filmet készített a császári tribün előtt elvonuló csoportokról. Berlinben a filmet kétszer is bemutatták, először mindjárt június 13-án, az Apollotheaterben, majd öt nappal később a nagykövet és „az osztrák kolónia nagyjainak" jelenlétében. Ellenben a bécsi bemutatót, holott erre a császári család tagjait is várták, egy technikai hiba miatt le kellett mondani.[20]

A hely, ahol a nemzetek feletti emlékezet egy napra alakot öltött, a birodalom székesfővárosa, Bécs, „a Monarchia önábrázolásának központja".[21] A menet a Ringstrassén haladt végig – egy olyan úton, amely a 19. század derekán császári parancsra épült a régi városfal helyén, s mint ilyen a Habsburg-ház reprezentációját szolgálta.

A résztvevők a Práterben gyülekeztek, ahol magukra öltötték jelmezüket, és csoportba rendeződtek. A menet innen indult, hogy végighaladva a Ringen és a Rakparton – ahol az utolsó csoportok beleütköztek az élen haladókba – végül a Práterbe érkezzenek vissza. A fénypont az volt, amikor a császári ház dísz-

17 *Fremden-Blatt* 1908. június 12.

18 Uo.

19 *Neues Wiener Tagblatt* 1908. június 13.

20 Június 25-től minden este vetítést tartottak Klagenfurtban. A film mindeddig nem került elő. Vö. *Illustrirtes Wiener Extrablatt* 1908. június 14., 7. o.; *Fremden-Blatt* 1908. június 19., 5. o.; *Klagenfurter Zeitung* 1908. június 26.

21 Manfried Welan: „Wien eine Hauptstadt des Geistes. Realbedingungen als Idealbedingungen", in: Peter Berner, Emil Brix, Wolfgang Mantl (szerk.): *Wien um 1900. Aufbruch in die Moderne*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1986, 42. o.

tribünje elé értek, amely a Heldenplatz és a két múzeum között álló Várkapunál állt a Ringen. A felvonulásban 12 000 személy vett részt, 4000-en a történelmi, 8000-en a nemzetiségi csoportokban. A defilé három órán át tartott, 10 kilométeres utat tettek meg.[22]

A szűkebb utcákban az emberek lakóházak ablakaiból nézték a menetet, a Rakparton és a Ringstrassén tribünök szegélyezték az utat. Ezek az összesen 2296 főnyi személyzettel működő lelátók 110 000 embernek biztosítottak ülőhelyet. A dísztéren 5000 nézőnek jutott hely. Az udvari tisztviselők részére a Práterben és az Uraniánál álló tribünöket tartották fenn. Még az udvari múzeumok és a parlament oldalszárnyainak tetején, valamint az Opera teteje körül és a Burgtheaterben is tömegével álltak az emberek, adta hírül a média.

Számos középületben helyeket bocsátottak az ott dolgozók rendelkezésére, de a magánházak tetejét is megszállták az ingyen kilátásban reménykedők. Ezrek tolongtak a Práternél álló Tegethoff-emlékmű körül. A Votivkirche nyitott galériáról és harangtornyának ablakaiból is sokan nézték egymáshoz préselődve az utcai színjátékot. Megannyi lakástulajdonos tett szert bevételi forrásra utcára néző ablakai révén. Nem csoda, ha a hivatalos tribünökre szóló jegyek nem voltak olyan kelendőek, a bevételek pedig messze elmaradtak a hivatalos becslésektől.

Az ünnepi menet, illetve annak kortárs recepciója minden további nélkül olvasható egy olyan önkép hiteles forrásaként, amely megmutatja, mekkora potenciált rejt magában a Monarchia a jelenre és a történelmi jövőre nézve. Ennyiben jó példa a tartós és autentikus értelemképződésre:

> Ki tudja, nincs-e talán ennek az ünnepi menetnek, eltekintve most a hazafias jelentőségétől, kultúrtörténeti jelentősége is. [...] Holott aligha tudjuk ma megítélni, tulajdonképpen mi is volt ez a menet. Túlságosan közel vagyunk még hozzá. Még ott a lárma a fülünkben, szemünkben a szín, idegeinkben az izgatottság. És mégis feldereng bennünk, mi lesz talán húsz, harminc esztendő múltán. ...[23]

22 A 19 történelmi csoportot a bécsi szövetkezetek zászlóikkal, lobogóikkal és céhjelvényeikkel felvonuló küldöttségei követték, élükön vezetőikkel, hogy a bécsi polgárok nevében lerójják hódolatukat a császár előtt. A koronaországok után a menetet záró bécsi sportegyesületek tisztelegtek mezbe öltözötten, kifejezve „a harcra kész ifjúság hódolatát".

23 Raoul Auernheimer: „Der Festzug", in: *Neue Freie Presse* 1908. június 13., 1–2. o., itt 2. o.

Azzal természetesen a kortársak is tisztában voltak, hogy „minden csak játék volt, de az ilyen szimbólumoknak is megvan a maguk jelentősége, amit csak a rosszakaratúak tagadhatnának. A többieknek e szimbólum csak reményt ad, hogy ami a játékban szép beteljesülés lett, az komolyan nézve sem illuzórikusként elvetendő lehetőség."[24]

A Párhuzam-akció – egy receptíven „felkeltett lehetőség"

Azoktól a „Habsburg-mítosz" (Magris) vagy „Habsburg-komplexum" (Müller-Funk) címszó alatt egybefoglalt nagy 20. századi regényektől, amelyek közé Robert Musil regénye, *A tulajdonságok nélküli ember* is számít, többnyire elvitatják autentikus forrásértéküket; általában az utólagos értelemadás eseteit látják bennük, egyfajta melankolikus fellebbezést, amely az egykori nagyság fájdalmas elvesztésének kompenzálására szolgál.[25]

Meglehet, sok szerző számára az Osztrák–Magyar Monarchia nem bírt szimbolikus vagy narratív minőséggel a szétesése előtt, sőt talán épp negatív háttérül szolgált. Vitathatatlanul voltak azonban olyan szociális keretalakulatok, szinkron tapasztalatok, melyek tükrében a művekben munkálkodó mitikus emlékezet művészileg megformált valóságkonstruktumként ismerszik fel.

Robert Musil a *Kaiserhuldigungsfestzug* előkészületeinek és megrendezésének idején Berlinben, a „porosz antipóduson" tartózkodott. Életrajzírója, Karl Corino úgy vélekedik, hogy Musilt Berlinben a nemzetközileg élenjáró német tudomány mellett a metropolisz csillogása vonzotta, és persze sokat nyomott a latban, hogy Berlin az irodalom, a színházak és az újságok városának számított. Berlin lakossága 1900 körül Bécséhez hasonlóan elérte a kétmilliót, az a birodalom pedig, melynek centruma volt, gazdasági, politikai és katonai hatalmának delelőjén állt. Berlin ekkoriban a német könyvkereskedelem fellegvára volt, mintegy 1100 újság, illetve folyóirat megjelenési helye.[26]

24 „Zeitungsschau", in: *Wiener Abendpost* 1908. június 13., 1–2. o., itt 2. o.

25 Wolfgang Müller-Funk, Peter Plener, Clemens Ruthner (szerk.): *Kakanien revisited. Das Eigene und das Fremde in der österreichisch–ungarischen Monarchie.* Tübingen, Basel: Francke, 2002.

26 Karl Corino: *Robert Musil. Eine Biographie.* 2. kiad. Hamburg: Rowohlt, 2005, 220. o.

Az idő tájt, mikor az ünnepi menetet rendezték, Musilt alkotói válság gyötörte. „Hol volt már az 1907 eleji siker a *Törleß*szel, Musil élete válságba jutott, [...] 1908 során Musil és hőse egy időre mintha a legfontosabbat veszítette volna szem elől: nem volt meggyőződve küldetéséről."[27]

Ennek a válságnak jól megfeleltethető az a passzivitás, amellyel Musil/Ulrich *A tulajdonságok nélküli ember*ben is foglalkozik egészen az *Ulrich levélbeli intést és alkalmat kap, hogy tulajdonságokra tegyen szert* címet viselő 19. fejezetig, ahol először esik szó a Párhuzam-akcióról mint „Két trónralépés versenyé"-ről.

Hogy miben áll a Párhuzam-akció: 1913-ban osztrák patrióták egy csoportja Leinsdorf gróf és Diotima Tuzzi vezetésével eltervezik, hogy nagy rendezvénnyel teszik emlékezetessé Ferenc József császár uralkodásának 70. jubileumát, párhuzamosan II. Vilmos császár mindössze 30. jubileumával, amely ugyancsak 1918-ban lenne esedékes. Hogy a jubileumi ünnephez megleljék a nagy eszmét, bizottságot állítanak fel, melynek titkára Diotima asszony unokafivére, Ulrich lesz. Titkári teendőit Ulrich, aki szkeptikus kíváncsisággal figyeli a fejleményeket, apja haláláig látja el. A Párhuzam-akció később sem hoz eredményt, hőn áhított végére a világháború kitöréséig kell várni.

A rendezvényeket megalapozni hivatott vezéreszmét Musil szereplői a „békecsászár", „európai mérföldkő", „igazi Ausztria" és „birtoklás és műveltség"[28] címszavakkal próbálják megragadni. Néhány fejezettel később a kifejezések eltolódnak; egy köriratban „igazi hazafiság"-ról, „igazi haladás"-ról[29] és „igazi Ausztriá"-ról[30] esik szó. A regénybeli jelszavak egy lehetséges program címkéi, az ünnepi menet évének ismerői viszont az 1908-as felvonulás recepciójának kulcsszavait olvashatják ki belőle.

A regénybeli tervezgetések és az 1908-as viták között számos párhuzamot találni, a császári beleegyezést illető bizonytalanságtól[31] Magyarország valószínű-

27 Uo., 287. o.

28 Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember.* Ford. Tandori Dezső. 1. k. Pozsony: Kalligram, 1995, 94. o.

29 „Igazi haladás"-sal Rudolf trónörökös jellemezte II. Józsefet *Gondolatok József császárról és koráról* című 1876-os fogalmazványában.

30 Musil 1995, 145. o.

31 „Őfelsége azonban, folytatta az osztályfőnök, világszerte ismert legfenségesebb lelkiismeretességével és tartózkodásával nyomban ezt az energikus elhárító megjegyzést vetette az elgondolás ellen: »Ó, engemet csak ne toljanak előtérbe«; és most nem

sítható távolmaradásán[32] és a rendezvény dátumának kényes kérdésén[33] át a tömegek színrelépéséig a 120., *A párhuzam-akció felbolydulást vált ki* című fejezetben.

A tömeg, ez az újdonsült társadalmi jelenség, melyhez mint célközönséghez az 1908-as ünnepségek tudatosan igazodnak, Musilnál inverz módon, válságtünetként, rendbontóként, a Párhuzam-akció ellenfeleként jelenik meg.

Ugyan a Párhuzam-akció kezdeményezői nem vetnek számot tervezett rendezvényük címzettjeivel – úgyszólván személytelenül gondolnak el mindent –, Leinsdorf gróf reakciói mégis minden alkalommal hárítóak, valahányszor személyesen is túl közel kerül hozzá a nép. Sokkal inkább a tömegekkel szembeni megvetés jut itt kifejezésre, ami aztán mindjárt át is csap másfajta érzésekbe: fő a lélekjelenlét, és minden óvintézkedést meg kell tenni, nehogy híre menjen a kihágásoknak és zavargásoknak.

Ha a tömegek 1908-ban még békésnek látszottak, és úgy tűnt, kenyérrel és cirkusszal kordában tarthatók, úgy Musil Párhuzam-akciójában már zavaró tényezőt jelentenek, melyet diplomáciai egyensúlykereséssel tanácsos kezelni. Míg az 1908-as ünnepi menet és annak nemzetiségi része még megerősítette a nézők hitét a kettős monarchia lehetséges realitásában (mely nem „illuzórikusként elvetendő lehetőség"), addig Musil – az 1908-as menet fogadtatásának ismeretében – már a következő illúziótlan szavakat adja Leinsdorf gróf szájába: „A németeket a nem németeken keresztül kell megnyernünk, ha fáj, ha nem!"[34]

lehet tudni, a legfenségesebb akaratnyilvánítás miről is tanúskodik: kifejezett ellenkezésről-e vagy mégsem." (212)

32 „Leinsdorf gróf itt egy pillanatig tétovázott [megnyitó beszédében], nem tudta, említsen-e bizonyos széthullás-jelenségeket, melyek e sziklán, császár és király közös ünnepe ellenére is mutatkoznak; mert számolni kellett itt a magyarok ellenállásával, akik csak királyt ismertek el." (184)

33 „Németország 1918-ban, jelesül nevezett év júniusának tizenötödik napja körül, hatalmas, az ország nagyságát és erejét az egész világ számára szemléltető ünnepséget tervez II. Vilmos császár uralkodása akkor esedékes harmicadik évfordulója alkalmából; [...] Mármost bizonyára Te is tudod, hogy császárunk Őfelsége ugyanebben az évben ünneplend páratlan jubileumot: trónra lépésének hetvenedik évfordulóját, mely dátum is december havának második napjára esik. [...] [F]élhető, hogy, bocsánat a szóért, újabb Königgrätz vár ránk [...] Mivel december másodika június tizenötödikét egyazon év intervallumában semmiképp sem előzheti, az a szerencsés gondolat született, hogy egész 1918-at tegyük békecsászárunk jubileumévévé." (85)

34 Musil 1995, 684. o.

A *Kaiserhuldigungsfestzug* és annak regénybeli feldolgozása, *A tulajdonságok nélküli ember* Párhuzam-akciója talán két musili fogalommal, az *inverzióval* és a *váltóképpel* (Kippfigur) világítható meg a legjobban.

A tulajdonságok nélküli ember 120. fejezetében Musil elmeséli, hogyan figyeli Ulrich Leinsdorf gróf palotájának ablakából a lázongó tömegeket, mígnem hirtelen undor vesz rajta erőt, „lelke pedig vonakodott befogadni az újabb benyomásokat":

> „Nem folytathatom tovább ezt az életet, és nem is lázadhatok többé ellene!" – ezt érezte; de egyszersmind a szobáról is tudott maga mögött, a nagy képekről a falon, a hosszú empire íróasztalról, a csengőzsinórok és az ablakfüggönyök merev függőlegeseiről. És ez szintén olyasmi volt, mint egy kis színpad, melynek előterében ott áll ő, miközben a kinti nagy színpadon elvonulnak az események, és a két színpad furcsa módon ügyet sem vetve arra, hogy ő is ott van, egyesült. Majd a szoba érzete összezsugorodott a háta mögött, előredudorodott, miközben ő maga ezen az érzeten át vagy talán körülötte, mint valami nagyon puha anyag, áramlott előre. „Rendkívüli térszerveződés!" – gondolta Ulrich. Az emberek már mögötte vonultak, rajtuk keresztül valamiféle Semmi szélére jutott; de talán előtte is és mögötte is vonult a tömeg, körüllocsolgatva őt, mint a patak örökugyanaz-örökmás hullámai a követ: ez a folyamat csak félig-meddig volt érthető, és Ulrichnak különösen az tűnt fel, milyen üveges, üres, nyugodalmas állapotba került hirtelen. „Hát kiléphetünk terünkből, valami rejtett másik térbe?" – gondolta, mert csaknem úgy érezte, mintha a véletlen egy titkos összekötőajtón vezette volna át.[35]

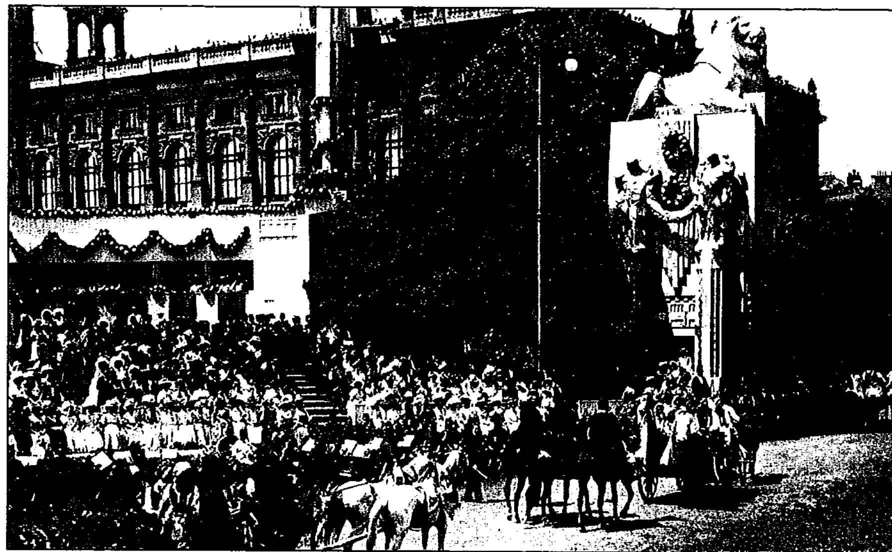
Musil itt egyfajta színházi beavatástapasztalatot ír le: a nézői pozíció feladását, a részvétel tudatosulását és azt, ahogy az elveszített objektivitás helyébe egy újfajta szubjektivitás lép.

Musil berlini időszakáról írva Corino arra is kitér, hogy Musilra ekkoriban nagy hatást tettek egy pszichológus barátja közlései, melyek nyomán a konvexben és a konkávban ismerte fel a világban-való-lét két lényegi kategóriáját. A konvex kizár, a konkáv bezár. Akárcsak egy kézbe fogható kis váltóképecske: Bécs és az ott megrendezett *Kaiserhuldigungsfestzug*, melyen ő maga nem vett részt, konvex volt; jól látta, mintegy a váltókép távoli oldalaként. Berlin ezzel szemben konkáv, őt is magába zárta a másik oldalon. Mi sem volt hát kézen-

35 Uo.

fekvőbb, mint hogy lehetőségekről való művészi gondolkodásában egyesítse egymással a (kizáró) konvexet és a (bezáró) konkávot a konvex tárgy és a konkáv élmény mindaddig lehetetlennek gondolt összezárásában: ahogy a váltóképet bizonyos helyzetben tartva az embernek az a benyomása, hogy a két képet külön, ugyanakkor egymáson is látja, Musil is úgy alakította a regénybeli Párhuzam-Akciót, mint az 1908 valóságából felébresztett lehetőségérzéket: „A valóság teremti meg a lehetőségeket, ki bolond tagadná ezt?"[36]

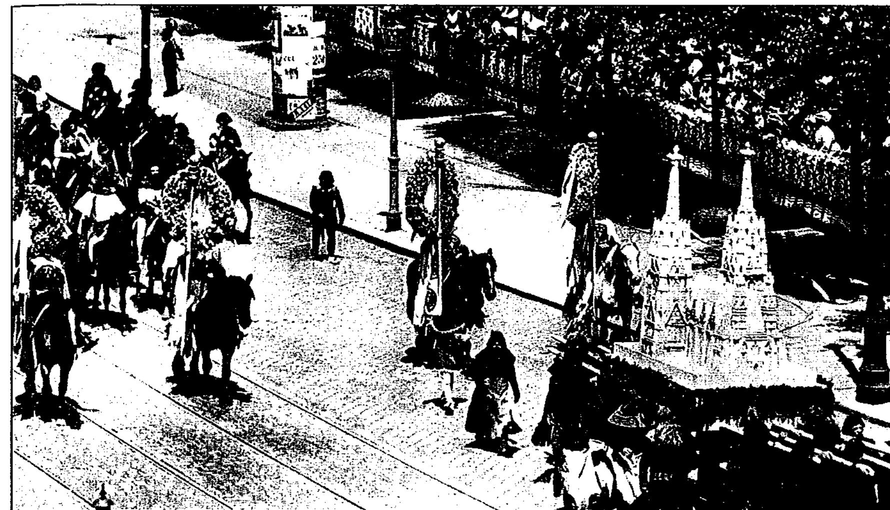
Fenyves Miklós fordítása

Az ünnepi menet parádéja a császári tribün előtt. Ezen a ponton a körutat két óriásoroszlán formájú szobor szűkíti be, amely tagolja a menetet, s lehetővé teszi, hogy a csoportok egyesével jelenjenek meg. (Képeslap, magántulajdon)

36 „Mivel eszméi (feltéve, hogy nem meddő agyszülemények) meg nem született valóságdarabok, belőle sem hiányzik természetesen a valóságérzék; csak a lehetséges valóságra vonatkozik, és sokkal lassabban ér célhoz, mint a legtöbb emberben saját valóságos lehetőségei iránt munkáló érzék." (19)

A történelmi menet 3. csoportja: IV. Rudolf, az alapító. 16 férfi lovas kíséretében a Szent István-dóm modelljével. (Képeslap, magántulajdon)

A történelmi menet 11. csoportja: schönbrunni udvari ünnepek Mária Terézia korában. (Képeslap, magántulajdon)

A nemzetiségi rész egyik csoportja: parasztlakodalom. Az ünnepi menet két részének azonos esztétikai megjelenítése azt a benyomást keltette, hogy a múlt és a jelen, a dinasztia és az örökös tartományok egységet alkotnak. (Képeslap, magántulajdon)

OROSZ MAGDOLNA

„VILÁG–OSZTRÁK EMBERISÉG MŰVEK" (TÖMEG-)ÜNNEPEK ROBERT MUSIL ÉS JOSEPH ROTH MŰVEIBEN

1. Monarchia-diskurzus – a Monarchia után

Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának és múltjának témaköre a két világháború közötti korszakban egy sor – nemcsak német, hanem magyar nyelvű[1] – szerző műveiben bukkan fel, akik azt elbeszéléseikben különféleképpen megformált emlékképekként dolgozzák fel, s ezzel koruk uralkodó történeti, politikai, szociológiai és kulturális problémáit sajátos változatokban mutatják fel. Megszületik az „Ausztria-mítosz" avagy a Monarchia mítosza, a Habsburg-mítosz: amint azt Claudio Magris – a különféle szerzőket látszólag egységbe foglalva – hangsúlyozza, „az osztrák írók és költők, akik új, beállítottságuktól idegen politikai közegbe kerültek, a Habsburgok régi Ausztriáját a boldogság, a harmónia korának látták, [...] a rendezett, mesés Közép-Európának, ahol az idő nem száguldott oly aggasztóan, hogy kiverje fejükből a tegnap dolgait, érzéseit".[2] Véleménye szerint mindennek az lett a következménye, hogy „[e]mlékezetükben »a biztonság aranykora« volt az [a Monarchia]".[3] Az elmúlt egy-két évti-

1 Ez a téma több magyar írónál is felbukkan, pl. Kosztolányi Dezsőnél, Márai Sándornál, Krúdy Gyulánál, vö. erről többek között Szegedy-Maszák Mihály: „Az átminősített múlt. A kettős Monarchia emléke a magyar irodalomban", in: Gerő András (szerk.): *A Monarchia kora – ma.* Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2007, 154–170. o.; Fried István: *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben.* Budapest: Palatinus, 2006, 248. o. skk.; Fried István: *Író esőköpenyben. Márai Sándor pályaképe.* Budapest: Helikon Kiadó, 2007; Orosz Magdolna: „Monarchie im Gespräch – Wien in Budapest. Zur Erinnerungs- und Raumstruktur in Gyula Krúdys *Meinerzeit*", in: uő, Kerekes Amália, Rácz Gabriella, Teller Katalin (szerk.): *Pop in Prosa. Erzählte Populärkultur in der deutsch- und ungarischsprachigen Moderne.* Frankfurt/M.: Peter Lang, 2006 (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft 11), 55–69. o., itt 64. o. skk.

2 Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban.* Ford. Székely Éva. Budapest: Európa, 1988, 5. o.

3 Uo. A „biztonság aranykora" kifejezéssel Magris Stephan Zweig *A tegnap világa* című művére utal.

zedben azonban, különösen egyes kultúratudományos irányultságú vizsgálatok fényében, valamint néhány szerző életművének és egyes alkotásainak behatóbb elemzése alapján világossá vált, hogy ez a mitizálás egyáltalán nem egyértelmű jelenség, mivel ezek a vizsgálatok éppen a homogén, mitizálóan nosztalgikus monarchia-diskurzus törésvonalait és ellentmondásait tárták fel, és az utólagos irodalmi emlékezések heterogenitását és sokrétűségét hangsúlyozzák.[4] Az állítólagosan egységesként megélt első világháború előtti időszak különösen fontos jegyének éppen az a szellemi életben jelenlévő válságtudat tekinthető, amelynek jele „az értékek viszonylagossága és széthullása, valamint az identitás komplex, többdimenziós válsága: egyéni-egzisztenciális, nemi és etnikai-nemzeti szempontból egyaránt".[5]

A két világháború közötti időszakban született szövegek bizonyos jegyei is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egyes irodalmi alkotásokban mitizáló vonásokat látnak meg: olyan művek ezek, amelyek többféle értelmezést tesznek lehetővé, s ezáltal magának a monarchia-diskurzusnak a többrétűségére is utalhatnak. A cs. és kir. Monarchia jelképes jelenségeinek eltérő kezelése két, személyes viszonyát tekintve egymással szembenálló szerző, Joseph Roth és Robert Musil egy-egy, szinte egy időben megjelent regényében[6] ráirányíthatja a figyelmet a múlt irodalmi felidézésének eltérő technikáira, a múlttal való szembenézés különbségeire, összevetésük ugyanakkor mélyebb kapcsolatokat is felmutathat közöttük: ezek feltárásához vezethet a történelmi mozzanatok szerepe és a két szövegvilág narratív szerkezetében való jelképes megjelenítésük elemzése.[7]

2. Hanyatlás és bukás – menekvés a privát szférába Roth *Radetzky-indulójá*ban

Joseph Roth regényében, amely, amint azt Müller-Funk kiemeli, „a Monarchiát elsődlegesen a periféria látószögéből konstruálja meg",[8] két mozzanat, mégpedig egy vizuális és egy akusztikus, vagyis a császár (vele párhuzamosan pedig a nagypapa) képe, valamint a vasárnaponként játszott zenedarab, a Radetzky-induló különleges jelentőségre tesz szert. A szövegvilág e két motivikus jellegű elemének az a funkciója, hogy a különféleképpen megalkotott perifériákat az elbeszélt események hátterében ismételten felsejlő, az egyre törékenyebb Monarchiát a maga fizikai esendőségében szimbolikusan megtestesítő császár alakjára fókuszálva egy centrum felé fordítsa. Ezek a motívumok ezáltal egy virtuális egységet idéznek fel, amely azonban az események során egyre gyengébb lesz, hogy a végén már nemcsak virtuálisan, hanem a szövegen kívüli történeti valóságban is széthulljon.

Már az elbeszélt történet szereplőinek adott név is a császár alakját állítja a középpontba: a Joseph nevet viselő, solferinói hőssé lett nagypapa a császár egyik, a Monarchiát megyefőnökként szolgáló apa, Franz a császár másik keresztnevét viseli – ez a sor azonban az unokánál, Carl Josephnél megtörik, aki

4 Vö. erről Müller-Funk kritikus megjegyzését Magrisról (Wolfgang Müller-Funk: „*Der Mann ohne Eigenschaften:* Erinnerungstextur und Medium kulturwissenschaftlicher Sondierung", in: Gunter Martens, Clemens Ruthner, Jaak De Vos (szerk.): *Musil anders. Neue Erkundungen eines Autors zwischen den Diskursen.* Frankfurt/M.: Peter Lang, 2005 [Musiliana 11], 301–325. o., itt 305. o. skk.), valamint a grazi SFB-Moderne tanulmányait, továbbá pl. Wolfang Müller-Funk, Peter Plener, Clemens Ruthner (szerk.): *Kakanien revisited. Das Eigene und das Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie.* Tübingen: Francke, 2002 (Kultur – Herrschaft – Differenz 1); Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch, Moritz Csáky (szerk.): *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis.* Innsbruck é. m.: Studien Verlag, 2003 (Gedächtnis – Erinnerung – Identität 2); Kerekes Amália, Alexandra Millner, Peter Plener, Béla Rásky (szerk.): *Leitha und Lethe. Symbolische Räume und Zeiten in der Kultur Österreich–Ungarns.* Tübingen, Basel: Francke, 2004 (Kultur – Herrschaft – Differenz 6).

5 Dietmar Goltschnigg: „Darstellung und Kritik der Moderne in der österreichischen Literatur (1880–1930)", in: Rudolf Haller (szerk.): *Nach Kakanien. Annäherung an die Moderne.* Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1996, 157–197. o., itt 176. o.

6 Joseph Roth *Radetzky-induló* című regénye 1932-ben jelent meg, Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című műve pedig 1930–32-ben (az 1. kötet 1930 őszén, 1932 végén – 1933-as dátummal – a befejezetlen 2. kötet). Musil regényének keletkezéstörténetéről vö. Walter Fanta: *Die Entstehungsgeschichte des* Mann ohne Eigenschaften *von Robert Musil.* Köln, Weimar: Böhlau, 2000 (Literatur in der Geschichte, Geschichte in der Literatur 49).

7 Az említett szempontokra összpontosítva egyéb, nem kevésbé fontos mozzanatokat tudatosan figyelmen kívül hagyok, ezek tárgyalása további tanulmányok témáját képezheti.

8 Müller-Funk 2005, 306. o. Magris is arról beszél, hogy „Roth monarchiaképe jellegzetesen szláv-föderalista és vidéki. A koronaországok birodalma az övé, az orosz határon fekvő távoli provinciáké, Galícia és Bukovina szláv-zsidó világa " (Magris 1988, 166. o. sk.).

ugyan megkapja az egyik császári keresztnevet, másik keresztneve azonban meghiúsítja teljes azonosítását, s ezzel a „császárhűség", „császárimitáció" tekintetében jelképes választóvonalat testesít meg a szereplők sorában.

A *Radetzky-induló* szövegvilágának lineárisan elbeszélt ideje nagyjából hatvan évet ölel fel, az 1859-ben vívott solferinói csatától 1916–1918-ig, az elveszített háborúig. Ezáltal a veszteség és bukás, a „dekadencia" témája kerül a középpontba, jóllehet a „nagy" történelem, a Monarchia története inkább csak a háttérben tűnik fel, mivel a figyelem középpontjában a Trotta-család története áll.[9] A négy generációt átfogó családtörténet a társadalmi felemelkedéstől az erkölcsi-szociális lezüllésig ível: a dédnagyapa szlovén parasztfigurájától a nagyapa nemessé előlépett hősi alakján és az apa császárhoz hasonlatos mindennapok hőse-alakján át az unoka antihős alakjáig követik egymást a családtagok.

Az elbeszélt világ terei szintén a centrum és periféria jelképes ellentétét alapozzák meg. Bécs ugyan a történet különösen jelentős pontjain a Monarchia központjaként jelenik meg: a nagyapa kihallgatása a császárnál, amelynek alkalmával a történelemhamisítás ellen tiltakozik, az apa és fia bécsi útja, Carl Joseph látogatása(i) a Taußig asszonnyal folytatott szerelmi viszony idején, valamint a fia érdekében eljáró apa/megyefőnök császári audienciája Bécs mint szimbolikus császári centrum köré összpontosítják az eseményeket. A metropolisz mégis inkább távoli és jelképes hely marad, a központ szimbóluma, miközben a szereplők életének tulajdonképpeni helyszínei távoli perifériákon helyezkednek el: Sipolje, a nagyapa faluja, W., a morvaországi megyei székhely, az apa szolgálati helye, a „szláv tartomány"[10]-ban fekvő kisváros, a galíciai, az orosz határ menti garnizon, az unoka utolsó szolgálati helye mind távol esik a fővárostól.

9 Roth műve olvasható történelmi regényként is, vö. erről Ian Foster: „Joseph Roth's *Radetzkymarsch* as a Historical Novel", in: Osman Durrani, Julian Preece (szerk.): *Travellers in Time and Space/Reisende durch Zeit und Raum. The German Historical Novel/Der deutschsprachige historische Roman.* Amsterdam, New York: Rodopi, 2001 (Amsterdamer Beiträge zur neueren Germanistik 51), 357–370. o. Roth alkotását tulajdonképpen „történelmi családregénynek lehetne nevezni, amely a »nagy« történelmet a privát történeten átszűrve mondja el."

10 Ford. Boldizsár Iván. In: Joseph Roth: *Radetzky-induló. A kapucinus kripta.* Budapest: Európa, 1982, 67. o. A regényből vett idézetek „R" jelzéssel és az oldalszámmal a főszövegben az idézet után szerepelnek.

Az elbeszélt történetben olyan ismétlésszerkezet jelenik meg, amely továbbviszi és megismétli a helyek és a szereplők struktúrája által bevezetett ellentéteket. Egyrészt a zenei motívum, a vasárnaponként játszott Radetzky-induló az „örök visszatérést" intonálja, és a császári birodalom egységét reprezentálja, amint azt az egyik szereplő, Carl Joseph utólag értelmezi:

> Odahaza, a morvaországi megyei szülővárosban, talán még létezett Ausztria. Nechwal úr zenekara minden vasárnap eljátszotta a Radetzky-indulót. Egyszer egy héten, vasárnap, még létezett Ausztria. (R, 320)

A Radetzky-induló egységet és identitást, az apai házban megélt boldogság érzését sugallja, s az apa figuráját a nagyapa és az unoka közötti átvezető, átmeneti alakként, kapocsként mutatja fel:

> Évközben sokat gondolt rájuk. Rájuk és a Radetzky-indulóra és az édesanyja faliképére [...] és a nehéz ezüst merőkanálra és a halastálra és a fogazott fokú gyümölcskésekre és az apró feketekávés csészékre és a törékeny kanalacskákra, amelyek vékonyak voltak, mint a vékony ezüstpénz: mindez együtt a nyarat, a szabadságot, az otthont jelentette. (R, 31)

A meg-megismétlődő zene más pontokon is kíséri az elbeszélt történetet, de ha más helyeken szólal meg, az torzulására s ezáltal az általa jelképezett Monarchia diszkrepanciáira is utal, amikor például a bordélyban csendül fel: „De most Frau Resi házának kék lámpája előtt álltak. [...] Bent a zongora azonnal klimperozni kezdett: a Radetzky-indulót" (R, 84). Megváltozott jelentéssel tér vissza a zenei motívum akkor is, amikor gyászzenébe megy át: a Radetzky-induló ekkor egy közös hazát teremtő, identitást megalapozó jelként funkcionál, amiről Carl Joseph a nyári szünidőkben álmodozott, amikor a nagyapa tettét megismétlő hősi halál kísérő zenéjeként képzelte el, hiszen „[a]z ember legszebben katonazenére hal meg a császárért, legkönnyebben a Radetzky-indulóra" (R, 30).[11] Halála pillanatában Carl Joseph azután valóban a Radetzky-induló hangjait véli hal-

11 Ez a motívum máshol is megismétlődik: „De hogy azt a levelet megírhassa, olyan erősnek kellett volna lennie, mint a nagypapa, olyan egyszerűnek, olyan határozottnak, olyan közel kellett volna állnia a sipoljei parasztokhoz. De csak az unokája volt." (Rm, 107)

lani: „Már hallotta a lövéseket, amik még el sem dörrentek, és ugyanakkor a Radetzky-induló első doboló ütemeit" (R, 342)[12] – a zene ekkor azonban a bukás és a halál szimbólumává változik. A zene identitásképző funkciója helyébe lép ezáltal a fordított epifánia és a megfordított „nyelvi csoda"[13] révén végbemenő identitásbomlás: a dédapa által beszélt szlovén nyelv a generációk egymásutánjában átadja a helyét a hadseregben beszélt németnek és az apa monarchikus azonosságot adó hivatali németjének,[14] hogy azután az ezred kissé korán megrendezett százéves jubileumi ünnepsége alkalmával a trónörökös elleni merénylet hírére nemzeti nyelvre váltson, s ezzel a Radetzky-induló kísérte békés vasárnapi ünnepi hangulat sugallta illuzórikus egység felbomlásához vezet:

> A részeg Batthyányi gróf honfitársaival magyarul kezdett beszélgetni. A többiek egy szót sem értettek belőle. Elcsöndesedtek, sorra végignézték a beszélgetőket, és kissé megbotránkozva vártak. Úgy látszott, mintha a magyarok nyugodtan folytatni akarnák az estélyt. Tehát valószínűleg nemzeti érzésük kívánta így. Észrevették arckifejezésükön, noha távol állottak tőlük, és egy árva szót sem értettek meg, hogy lassanként megfeledkeznek a többiek jelenlétéről. (R, 318)

A zenei motívum mellett a (császári) kép (portré) ismétlődő motívuma is a történeti és a családi hanyatlás jelenségeit leplezi le, s ezáltal az elbeszélt világ középponti problémáját reprezentálja: az egység és a vasárnapi ünnepi hangulat mögött gyávaság, alkalmatlanság és „unoka-lét" húzódik meg. A nagyapa személyesen az (akkor még fiatal) császárt menti meg, félve attól „az elgondolhatatlan, attól a határtalan katasztrófától" (R, 8), s ekként hősi cselekedetet hajt végre, az unoka, Carl Joseph szintén megmenti a császárt, vagyis a császár bekoszolt képét a bordélyból:

> Egy légpöttyös bronzrámában ott állt a Legfelsőbb Hadúr kicsinyített alakja, őfelségének az a jól ismert, mindenütt jelenlevő arcképe sziromfehér ruhában, a vérpiros mellszalaggal és az aranygyapjúval. „Valaminek most történnie kell" – gondolta a hadnagy gyorsan és gyerekesen. Valaminek történnie kell. [...] Megfogta a rámát, feltépte a hátsó fekete papírlapot, és kivette a képet. Kétrét hajtogatta, azután még egyszer, azután zsebre dugta. (R, 85)

A személy helyett a képet menti meg, az eredeti helyére helyettesítő lép, amint a nagyapa helyére a gyenge unoka, aki (éppúgy, mint barátja, a zsidó orvos, Demant) pontosan tudatában van unoka-mivoltának, és többször is hangot ad ennek: „– Én az unokája vagyok – mondta Carl Joseph. – Nekem nincs alkalmam, hogy a császár életét mentsem meg, sajnos." (R, 86).[15] A dekadens helyettesítési sort megakasztja ugyan a megyefőnök kötelességtudó apafigurája, aki még képes arra, hogy identifikációs helyettesítő szerepet játsszon, amint az a császárral való feltűnő hasonlóságából kiviláglik:

> [A megyefőnök] sötéten és szikáran ült ott, I. Ferenc József képe alatt, a mindenütt jelenlévő arckép alatt, amely sziromfehér tábornagyi kabátban ábrázolta a császárt, vérpiros szalaggal a mellén. [...] A legfiatalabb tisztek [...] észre is vehették a hasonlóságot az Apostoli Felség és szolgája között. Trotta hadnagy is összehasonlíthatta a császár arcát apja arcával. És néhány pillanatig úgy érezte a hadnagy, hogy fenn a falon apjának öregkori arcképe függ, és lenn az asztalnál a császár ül elevenen, egy kissé megfiatalodva és civilben. És nagyon távol volt tőle a császár is, apja is. (R, 183)

---

12 Ez a szövegrész az emlékezés gyermekkori képeinek és a szereplő aktuális cselekedeteinek változása miatt látomásszerűvé válik, amely megelőzi a halált: „Ott állt az apai ház erkélyén. Lent a katonazenekar játszott. Nechwal most emelte fel ezüstvégű, ébenfa karmesteri pálcáját. Most merítette meg Trotta a második vödröt. Most csattantak a cintányérok. Most emelte fel a vödröt. [...] Most egy golyó ütődött a koponyájához. Még egy lépést tett és összeesett." (R, 342sk.).

13 Vö. ApCsel 2: 2–4: „És megtelének mindnyájan Szent Lélekkel, és kezdének szólni más nyelveken, a mint a Lélek adta nékik szólniok. Lakoznak vala pedig Jeruzsálemben zsidók, istenfélő férfiak, minden nép közül, melyek az ég alatt vannak. Minekutána pedig ez a zúgás lőn, egybegyűle a sokaság és megzavarodék, mivelhogy mindegyik a maga nyelvén hallá őket szólni."

14 Ez sajátos „osztrák identitást" teremt, amelyet a megyefőnök képvisel: „A megyefőnök maga sohasem kívánkozott atyáinak hazájába. Osztrák volt, a Habsburgok szolgája és hivatalnoka; hazája a császári Burg volt Bécsben." (R, 136)

15 Ezenkívül a Radetzky-induló vonatkozásában is működik a helyettesítő funkció, ugyanis a zenét a megyei székhelyen maga a karmester dirigálja, „mintha akkor próbálta volna először a Radetzky-indulót" (Rm, 26), a bordélyban viszont csak a zongorán csendül fel, és Carl Joseph halálakor már csak – töredékesen – bukkan fel vizionált emlékképként.

A harmadik generációban már csökevényes helyettesítő szereppé vált unokaság az élet végét is meghatározza: a nagyapa individuálisan megélt halálával ellentétben az unoka értelmetlen, véletlen és egyáltalán nem hősi, ámde a megváltozott korra és a technicizált háborús harcmodorra jellemző halált hal. Ezáltal megváltozik a hőstett jelentése is: egyrészt a fikcionalizált, kitalált olvasókönyvtörténet révén, amely a tudatos történelemhamisítás, szépítés hatalmát demonstrálva elfedi a valódi történést, és ahhoz vezet, hogy a solferinói hős kivonul történeti szerepéből, mivel „[a] sorsszerű esemény, amelyben érintkezik egymással a »nagy« és a »kis« történelem, abban a pillanatban elveszíti hitelességét, amikor a hagyományozás számára rögzíteni akarják".[16] Másrészt megváltozik a jelentése az unoka életútja révén is, aki mindig a nagyapjához méri önmagát, és eme kívánalomnak – hiszen „[d]e csak az unokája volt" (R, 107) – nem tud megfelelni. Végső soron a szimulakrum jelleg és a történelem meghamisítása válik uralkodóvá, amely egyúttal mégis a mitizálás sajátos formájának tekinthető, a Habsburg-mítosz születésének, amely veszteségből és hamisítványból ered: ez a mítosz a fiktív szövegvilágban már csak a privátszférában él tovább, a fiát megmenteni igyekvő, a császárhoz egyre hasonlatosabbá váló apa azonosulásában azzal a császárral, aki – a Monarchia felettes apafigurájaként – szerepének már nem tud megfelelni, és nem képes a birodalmát megmenteni.[17]

[16] Bettina Hey'l: *Geschichtsdenken und literarische Moderne. Zum historischen Roman in der Zeit der Weimarer Republik.* Tübingen: Niemeyer, 1994, 112. o.

3. Lehetőség és lehetetlenség – a történeti paradoxon mint menekvés Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében

Robert Musil befejezetlen regénye, *A tulajdonságok nélküli ember,* ez „az óriási, sokoldalú szellemi enciklopédiának"[18] nevezhető mű, amely „az integráció és dezintegráció játékát célzottan alkalmazza alkotóelvként", és „az egész és a töredék közötti feszültséget a regény szerves elemévé"[19] teszi, sokféleképpen olvasható és elemezhető, s mindebben a történeti szempontok, mozzanatok és események narratív struktúrabeli feldolgozása különös jelentőségre tesz szert. A regény elbeszéléstechnikai szerkesztésmódja sajátos narratív stratégiára épül, mert – amint azt Musil maga is megjegyzi – „[a]lapvetően fontos a kor szellemi konstitúciója",[20] és „[e]nnek a könyvnek a története oda lyukadt ki, hogy a történet, mely benne elbeszélésre vár, nem kerül elbeszélésre" (TnE 3, 783). A központi figura, Ulrich ugyan az „elbeszélés fonalá[t]" és az „elbeszélő rend[et]" (TnE 1, 910) keresi, mely azonban a „közjellegű világ" „végtelenül bonyolult szövésű felület[e]" (TnE 1, 911) következében nem lelhető meg. A regény narratív technikáját esszéisztikus elemek gazdagítják, amelyek fellazítják és aláássák a szigorú elbeszélő rendet, hiszen azzal az elhatározásával, hogy egy év sza-

[17] Roth regénye a császár történelmi alakját többször is olyan figuraként mutatja be, aki erős vonzalmat érez magánszférája iránt, s ezzel viszonylagossá teszi saját történelmi szerepét – azt a kérdést, hogy ez a perspektíva mennyire képes megalapozni a regény nosztalgikus olvasatait, további elemzésekkel kellene tisztázni. A császár mindenesetre „a regény egyetlen történeti figurájának", „a fikció és a történelem érintkezési helyének" tekinthető (David Dollenmayer: „History and Fiction: The Kaiser in Joseph Roth's *Radetzkymarsch*", in: *Modern Language Studies* 16 [1986]: 3, 302–310. o., itt 302. o.), akinek az alakja mégis „oly mértékben integrálódik a mű esztétikai szerkezetébe, hogy teljességgel ellenáll és aláássa a történetiség kategóriáját" (uo.).

[18] Magris 1988, 196. o.

[19] Loredana Marini: *Der Dichter als Fragmentist. Geschichte und Geschichten in Robert Musils Roman* Der Mann ohne Eigenschaften. Bern é. m.: Peter Lang, 2002 (Musiliana 8), 140. o. Az „összekapcsolás aspektusát és a privát/személyes és a nyilvános/tárgyias feszültségét" (uo., 160) a töredékessé válás tekintetében külön is ki kell emelni.

[20] Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember.* 3 k. (Ford. Tandori Dezső). Budapest: Európa, 1977, 3. k., 784. o. A további idézetek a „TnE" jelöléssel, a kötet- és az oldalszám feltüntetésével a főszövegben szerepelnek.

badságra menjen az életétől, Ulrich maga is a „lebegő belvilágnak számos efféle esszéista-mestere" (TnE 1, 356) közé tartozik.[21]

Az ily módon nem elbeszélt történet centrumában – a privát szférája mellett, amely Ulrich számára, merthogy „a primitív epikus elem" (TnE 1, 911) még megvan benne, ismételten előtérbe kerül – a fiktív szövegvilág jövő idejébe vetített közéleti rendezvény áll, egy nagy ünnep, valódi tömegünnep, amely az olvasó számára a valóban megrendezett, történelmi identitásalkotó császári ünnepi felvonulások[22] és más hasonló ünnepek mintájára képzelhető el, amelyek a „folytonosság és szilárdság megteremtésére"[23] irányultak. A szövegvilág fiktív alakjai számára azonban ez az ünnepi esemény két okból is megrendezhetetlen: egyrészt azért, mert a tervezett párhuzam-akció az eszmei szférában, azaz az alapját adó nagy gondolat keresésében merül ki, másrészt pedig azért, mert a fikción kívüli történelem következtében az ünnep 1918-as megrendezése, amelyet „békecsászárunk jubileum-évévé" (TnE 1, 106) kellett volna tenni, lehetetlenné válik (hiszen addigra a császár már két éve halott, a Monarchia pedig összeomlott). Ily módon nemcsak az elbeszélés esszéisztikus jellege, hanem a

21 Niefanger valóban „esszéisztikus regényként" sorolja be Musil művét, amely „szétfeszíti a hagyományos elbeszélés formáit, jóllehet a polihisztorikus regénnyel ellentétben egy alak és annak gondolkodása áll a középpontban. [...] Ezekben a szövegekben az esszé általában nem képvisel [...] önálló hangot a polifón elbeszélő koncepcióban, hanem szigorúan a szereplőkhöz rendelődik hozzá. Ezáltal az eszmék és a kor kulturális elképzeléseinek hordozóivá válnak" (Dirk Niefanger: „Die historische Kulturwissenschaft und der neue Roman der 1920er und 1930er Jahre", in: Otto Gerhard Oexle [szerk.]: *Krise des Historismus – Krise der Wirklichkeit. Wissenschaft, Kunst und Literatur 1880–1932.* Göttingen: Vandenhoek & Ruprecht, 2007, 273–293. o., itt 290. o.). Vö. még Jacques Bouveresse: „Genauigkeit und Leidenschaft: Das Problem des Essays und des Essayismus im Werk von Musil", in: *Musil-Forum. Studien zur Literatur der klassischen Moderne* 29 (2005/2006), 1–56. o. Musil esszéizmusáról ld. még Wolfgang Müller-Funk: *Erfahrung und Experiment. Studien zu Theorie und Geschichte des Essayismus.* Berlin: Akademie Verlag, 1995, 175–206. o.

22 Vö. a témához Elisabeth Großegger *Az 1908-as bécsi Kaiserhuldigungsfestzug és Rober Musil „Párhuzam-akció"-ja. Valóságérzék vs. lehetőségérzék* című tanulmányát ebben a kötetben.

23 Simone Mergen: *Monarchiejubiläen im 19. Jahrhundert. Die Entdeckung des historischen Jubiläums für den monarchischen Kult in Sachsen und Bayern.* Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2005, 14. A királyi jubileumok kialakulásával kapcsolatban ld. uo., 55. o. skk.

szövegen kívüli történelmi fejlemények is meghiúsítják az elbeszélt világ legfontosabb témájának a kibontását, s az ezáltal eleve igencsak ironikus megvilágításba kerül.

Az elbeszélt történet paradox mivolta ennélfogva a lehetőségek lehetetlenségéből jön létre, s ezáltal összhangban van a főszereplő Ulrich „lehetőségérzékével" is:

> Tehát a lehetőségérzéket olyan képességként határozhatjuk meg, amelynek segítségével elgondolhatunk bármit, ami lehetne is éppen, és nem tartjuk fontosabbnak nála azt, ami éppen van. [...] Az ilyen lehetőségemberek, mint mondani szokás, finomabb szövedékben élnek, ködképek, képzelgések, álmodozások és feltételes állítások közegében [...]. (TnE 1, 18)

A tulajdonságnélküliség tulajdonsága és az a szabadság, amelyre az életétől megy, „hogy képességei alkalmas felhasználását megkeresse" (TnE 1, 61), Ulrichot egyenesen annak a történelmi bohózatnak a középpontjába állítja, amelyet a párhuzam-akció előkészítő bizottsága ad elő, amikor egy értelmetlen vállalkozás értelmét és vezéreszméjét keresik, amiből végső soron semmi sem sül ki:

> Diotima bevezetésül leszögezte, soha vissza nem térő alkalomnak tartja a párhuzam-akciót arra, hogy megvalósulhasson mindaz, amit a legfontosabbnak és a legfőbb jónak ítélünk e világon. – Egészen nagyszabású eszmét akarunk megvalósítani, mert ez a kötelességünk. És íme, itt az alkalom, nem szabad elmulasztanunk.
>
> Ulrich megkérdezte naivul: – Valami meghatározott dologra gondol?
>
> Nem, Diotima nem gondolt semmiféle meghatározott dologra. Hogy is tehette volna! Hiszen a legfontosabbról és a legfőbb jóról szólva senki sem gondolja, hogy efférék valóban léteznek a világon. (TnE 1, 127)

A tervezett ünnepség hordozó eszméjének keresése válik az elbeszélt történetté, amely ezáltal egyfajta „eszmetörténelem"[24] és „a közép-európai eszmekészlet" (TnE 1, 526) felmérése lesz, s az elbeszélés lineáris fonalát valóban az alakok egymással versengő, egymást kiegészítő vagy egymásnak ellentmondó vitáinak, eszmefuttatásainak sokszorosan összefonódó hálójává változtatja. Össz-

24 „Ulrich kifejtette programját: világtörténelem helyett eszmetörténelmet kell élni" (TnE 1, 513).

hangban állnak ezzel az elbeszélt időviszonyok is: bár *A tulajdonságok nélküli ember* szövegvilágának ideje valamivel kevesebb mint egy évet foghat át, azaz az 1913-as év „szép augusztusi nap[ján]" (TnE 1, 9) kezdődik, és a párhuzam-akció kimúlásáig, gyakorlatilag a világháború kitöréséig nyúlik, a viták és az esszéisztikus elbeszélői kommentárok által felidézett idő I. Ferenc Józsefnek a párhuzam-akció által megidézendő és megemlékezendő hetvenéves uralkodási periódusát vetíti bele a történetbe.[25] A valóságos történelem és az „eszmetörténelem" azonban egyaránt Ulrich reflexióinak esik áldozatul, aki széttartóságukat mérlegelve állandóan dekonstruálja őket, a „nagy" történelmet „különös dolog[ként]" (TnE 1, 507) fogja fel, s lehetőségérzékével összhangban a történelem oknélküliségét és véletlenszerűségét állapítja meg:

> A világtörténelem törvénye – jutott Ulrich eszébe minderről – nem egyéb, mint a régi Kákánia alapvető államelve: „Minden marad a régiben." Iszonyúan okos állam volt Kákánia.
>
> [...] A történelem útja tehát nem azonos a biliárdgolyóéval, mely meglökve határozott pályát fut be; hasonlít inkább a felhőéhez, hasonlít inkább olyasvalakiéhez, aki az utcán kóborolva hol egy árnytól, hol egy embercsoportosulástól, hol a házak frontjának metszésvonalától tér ki eredeti irányából, s jut végül olyasvalahová, ahol sem nem ismerős, se kikötni nem akart. A világtörténelem folyása: összefolyás és szétfolyás. (TnE 1, 510)

A „világtörténelmi" elbeszélt történet felület- és hálózatszerűségét egymást kiegészítő, egymással ellentétes, egymást tükröző szereplők szembeállítása is erősíti, valamint hozzájárul ehhez a történet helyszínének megválasztása is, mivel „a monarchia székesfővárosa[], Bécs[]" (TnE 1, 9sk.) technikai újdonságokkal élő, modernizálódó metropolisz,[26] amely egyúttal a Monarchia, az ironikusan, szatirikus hangvétellel bemutatott ország, Kákánia és a párhuzam-akció centruma: „Musil kifejezetten Bécset választja *A tulajdonságok nélküli ember*

25 A történet elbeszélt ideje ezáltal nagyjából egybeesik a *Radetzky-induló*ban elbeszélttel. A közvetlenül vagy közvetve elbeszélt korszakok eltérő narratív szerkesztésmódja tekintetében azonban a két regény lényegesen különbözik egymástól.

26 Bécs mint metropolisz bemutatásához ld. a regény első fejezetét (TnE 1, 9. o. sk.), valamint a nagyváros leírását az egyik hagyatékban maradt fejezetében („Az emberek között", TnE 3, 78. o. sk.).

című regénye történelmi vonatkoztatási pontjául, és oly módon írja le a várost, hogy az megfelel a modern nagyvárosok bemutatásául szolgáló kánonnak".[27] Egyúttal a középponti figura, Ulrich töprengéseiben „a történelem útjáról" az a gondolat is felbukkan, hogy a történelem „nem valamiféle középpontból, hanem a perifériáról kiindulva" (TnE 1, 509) keletkezik – ez a gondolat a történeti események véletlenszerűségét és kiszámíthatatlanságát emeli ki, ami egyúttal a lehetségesség és a paradoxon központi gondolatára utal vissza. A kihagyásnak, a legfontosabb események (a párhuzam-akció és a háborúba torkollása) el nem mondásának a technikájával, „a világháború történeti realitásának és a székesfőváros földrajzi realitásának elhagyásával [...] Musil a kronográfiai és topográfiai öntörvényűség olyan modelljét alkotta meg, amelynek a valósága meghatározatlanná és megragadhatatlanná válik".[28]

Bécs azonban egyúttal Berlin ellenpárja és versenytársa is az ottani jubileumi készülődések tekintetében (amelyekről szó esik ugyan, mégsem válnak az elbeszélt világ eseményeivé):

> Németország 1918-ban, jelesül nevezett év júniusának tizenötödik napja körül, hatalmas, az ország nagyságát és erejét az egész világ számára emlékezetesen szemléltető ünnepséget tervez II. Vilmos császár uralkodása akkor esedékes harmincadik évfordulója alkalmából; bár ez időponttól még hosszú évek választanak el, megbízható források szerint az előkészületek máris elkezdődtek, még ha egyelőre természetesen nem is hivatalosan. Mármost bizonyára Te is tudod, hogy császárunk Őfelsége ugyanebben az évben ünneplend páratlan jubileumot: trónra lépésének hetvenedik évfordulóját, mely dátum is december havának második napjára esik. Hazánk minden kérdésében megnyilvánuló sajnálatosan túlzott osztrák szerénységünk következményeképpen félhető, hogy, bocsánat a szóért, újabb Königgrätz vár ránk, jelesül, hogy a németek, hatást szem elől sosem tévesztő módszerességük folyományaként, ugyanúgy megelőznek majd minket, mint tették ezt a gyújtótűs puska bevezetésével

27 Katja Schettler: *Berlin, Wien... Wovon man spricht: das Thema Masse in deutschsprachigen Texten der zwanziger und Anfang der dreißiger Jahre. Versuch einer historisch-diskursanalytischen Lesart von Texten.* Tönning, Lübeck, Marburg: Der Andere Verlag, 2006, 277. o.

28 Alexander Honold: *Die Stadt und der Krieg. Raum- und Zeitkonstruktion in Robert Musils Roman* Der Mann ohne Eigenschaften. München: Fink, 1995 (Musil-Studien 25), 23. o.

hajdan, mielőtt mi magunk bármi meglepetésre akár csak gondolhattunk volna is. (TnE 1, 105sk.)

Az erős hatásra törekvés következtében azonban éppen a módszeresség és a módszer megy veszendőbe, a „nagy hazafias akció" (TnE 1, 146) törekvése a „megkoronázó eszmére" (TnE 1, 146) véletlenszerűségeknek van alávetve, a Leinsdorf-féle eszmék, „»az igazi hazafiság«, »az igazi haladás« és »az igazi Ausztria«" (TnE 1, 185) gondolata éppúgy nem érvényesül, mint más, gyakorta ellentmondásos, kicsinyes vagy éppenséggel bolond ötletek. Jóllehet a párhuzamakciónak „teljességgel magánjellegűen kellett elindulnia" (TnE 1, 227), „spontánul a nép köréből jelentkező megnyilvánulás[ként]" (TnE 1, 227), amelyet azonban – amint az az előkészítő „bizottmány" ülésének meghívójából ironikusan kiviláglik – természetesen felülről irányítanak, mivel „a széles néprétegekből kiinduló életmegnyilvánulást nem hagyhatjuk a véletlen játékszeréül, ellenkezőleg, gondoskodnunk kell róla, hogy messzetekintő és távlatokat ismerő, tehát felülről jövő befolyás érvényesülhessen ügyében" (TnE 1, 417). Ezáltal az akció magában hordozza Kákánia minden ellentmondásosságát, ahogyan azt Leinsdorf gróf is megfogalmazza az „államérzettel" összefüggésben:

> Ez az osztrák–magyar államérzület olyan különös szerkezetű fenomén, hogy csaknem reménytelennek tűnik megmagyarázhatni mindazoknak, akik maguk át nem élték. Mert nem osztrák meg magyar részből állt, mint hihetnők, melyek egymást kölcsönösen kiegészítik, hanem állt egy egészből és egy részből, jelesül egy magyar és egy osztrák–magyar államérzületből, és ez utóbbi Ausztriában volt honos, minek következtében maga az osztrák államérzület hontalannak bizonyult. (TnE 1, 236sk.)

Az ezekben a gondolatokban felsejlő nemzeti és nemzetiségi problematika nem oldódik meg, sőt elfojtják, éppúgy, ahogyan a Monarchia társadalmi feszültségeit is, amelyek nyomon követhetők a párhuzam-akció ellen (részben információhiány okán) tiltakozó tömeg akciójában is, amely „egyéni akaratú emberekből bizonyos pillanatokban egyenakaratú tömeget alakít, s ez a tömeg azután a legvégletesebb jóra és rosszra egyaránt képes és megfontolásra képtelen lesz" (TnE 1, 879). Bár itt (Leinsdorf gróf reálpolitikai értékelésével szemben[29]) a tömeg – már a regény keletkezésekor sem alábecsült – veszélyei és az egyéniséget megsemmisítő ereje sejlik fel,[30] Ulrich igazi intellektuelként mégis egyfajta jelképes közösségi érzésként értelmezi a megmozdulást és a résztvevők indítékait:

> „Nem, nem – gondolta Ulrich –, ez inkább kultikus cselekvés, megszentelt játék a sértett mélyérzelmekkel, közösségi cselekvések civilizált-civilizálatlan maradványa, amelyeket az egyénnek nem kell az utolsó szóig komolyan vennie!" Irigyelte őket. [...] Sugárzott odalentről a biztonság, melyet a tömeg nyújt a magány ellen; s hogy neki ez nem adatik meg idefent – és ez az „idefent" egy pillanatra olyan elevenen élt benne, mintha látná önmagát, lentről az utcáról, üveg mögött, a palota falába illesztett képen –, sorsa jelének érezte. (TnE 1, 884)

Hosszas tanakodások és tervezgetések után és ezek folyományaként a történeti kollektív emlékezetet meghatározni igyekvő párhuzam-akció tervei végső soron meglehetős kételyt hagynak hátra, és Stumm tábornokkal egyetértésben (a regény további ironikus mozzanataként, pontosan ezzel a szereplővel mondatva ki) az eszmék körvonalazatlansága, puszta lehetőség-jellege állapítható meg:

> Miután a közép-európai eszmekészlet ekképp felméretett, a tábornok nemcsak hogy sajnálkozással állapíthatta meg, miszerint az anyag csupa ellentmondásból áll, de azt is látnia kellett, nagy bámulatára, hogy ezek az ellentétek, alaposabb szemügyrevétel után, kezdenek feloldódni egymásban. (TnE 1, 526)

A meglehetősen kisszerű és bornírt Stumm tábornok olyan belátásra jut ezáltal, amely méltó lenne a lehetőségember Ulrichhoz is, így pedig az elbeszélő ironikusan körbefuttatva bezárja az alakok között feszülő ellentétek ívét, és megkérdőjelezi a valóságtól elszabaduló lehetőség-világ utópiáját is.

---

29 Leinsdorf gróf szkeptikusan és kissé cinikusan nyilatkozik: „Nem tudom, magának feltűnt-e már, hogy nincs a világon olyan ellenzék, amely fel ne hagyna az ellenzékiséggel, mihelyt kormányra kerül; csakhogy ez nem olyan magától értetődő jelenség, ahogy az ember hinné, ellenkezőleg, ez valami egészen nagy fontosságú dolog, mert, ha szabad így mondanom, ebből adódik a politika ténylegessége, megbízhatósága, folytonossága!" (TnE 1, 888)

30 A „tömegidentitás" és az általa meghatározott „csoportos én" kérdéséről *A tulajdonságok nélküli ember*ben fellépő tüntető menettel kapcsolatban vö. Friedrich Bringazi: *Robert Musil und die Mythen der Nation. Nationalismus als Ausdruck subjektiver Identitätseffekte.* Frankfurt/M.: Peter Lang, 1998, 374. o. skk.

4. Musil és Roth párhuzam-akcióban

A két regény fiktív világában megvalósult, emlékekben élő vagy tervezett ünnepek funkciójukat tekintve összevethetők egymással: Roth regényének vasárnapi magánünnepei, amelyek révén a 'történelem' mindennapi eseményként élhető meg,[31] elütnek a Musilnál hivatalos ünnepségként tervezett párhuzam-akciótól, amelynek ugyanakkor a *Radetzky-induló*ban is van megfelelője, mégpedig az ezredalapítás kissé korábban megrendezett jubileumi ünnepsége, amely véletlenül éppen a szarajevói merénylet napjára esik (ezáltal éppúgy felmutatja a történelem iróniáját, mint a párhuzam-akció). A két szövegvilág elbeszélt ünnepei egyúttal a regénycselekmény egyesítő és összekötő elemeinek is tekinthetők, amelyeknek a szövegvilágokban felvázolt, sugallt, érzékeltetett nemzeti-nemzetiségi, vallási, társadalmi különbségeket és ellentéteket kellene elsimítaniuk, amennyiben azonosságokat tudnának megalapozni vagy megszilárdítani – a két mű ebben a vonatkozásban tehát hasonlít egymásra.

Egyúttal azonban jelentős különbségek fedezhetők fel a két regény és a két szerző koncepciója között: a *Radetzky-induló*ban a történelem/história és omladozó egysége túlnyomórészt a magánélet szférájába helyeződik át, s ezen a szinte csak kivételképpen feltűnő „tömegmegnyilvánulások" alig változtatnak valamit. A Bécsben átélt úrnapi körmenet, amely még egyszer feléleszti Carl Joseph „minden gyerekkori és hősi álmá[t]" (R, 207), látszólag a Monarchia dicsőségét is hirdeti, hiszen a „régi birodalom egész fölséges hatalma elvonult szeme előtt" (R, 208), jóllehet az elbeszélő diskurzus egyértelműen a hanyatlásra és pusztulásra utal:

> Csak azt az aranyos ragyogást látta, amelyet a körmenet árasztott, és nem hallotta a keselyűk sötét szárnycsattogását. Mert a Habsburgok kétfejű sasa felett már ott keringtek a keselyűk, a sasok rokonai és ellenségei. (R, 209)

A tömeges fellépés másik formája, a „sztrájkoló munkások »államellenes tevékenysége«" (R, 220) még erősebben jelenítik meg a Monarchia közeli bukását,

31 A privát ünnepek ismétlődése látszólagos stabilitást kölcsönöz a regényvilágnak, amelyből a szereplők csupán a hanyatlás jeleinek és a haláleseteknek a hatására esnek ki, vö. erről a kérdésről Stéphane Pesnel: *Totalité et fragmentarité dans l'œuvre romanesque de Joseph Roth*. Bern é. m.: Peter Lang, 2000, 107. o. sk.

mert itt a császári dicsőség és a politikai-társadalmi feszültségek, a nyomor és az erőszak kerül szembe egymással:

> Az úrnapi körmenet tarka ragyogása jutott eszébe, és egy rövid pillanatra úgy érezte, a lázadóknak ez a sötét felhője a császári körmenet ellen fordul. [...] és látta a korokat, mint két hatalmas sziklát, egymás ellen gördülni, és önmagát, amint szétroncsolódik közöttük. (R, 226)

A „nagy" történelem ellentmondásaiból Rothnál a lemondás és a visszavonulás jelentheti a kivezető utat: a tankönyv történelemhamisítása elleni tiltakozás gesztusával a solferinói hős lemond közszereplői hős-mivoltáról, a hivatalos-ünnepi mozzanatok privát vasárnapi szertartásokká alakulnak át, és a császár monarchikus „nagycsaládját" egyesítő apafiguraként mitikus dimenziókat ölt – a történelem privatizációja azonban a privát és a hivatalos-állami szféra összekapcsolásával és kiegyenlítésével az egyéni és történelmi bukással ér véget.

A *Radetzky-induló*tól eltérően a történelmi dimenzió *A tulajdonságok nélküli ember*ben megmarad az ironikusan színezett potencialitás és virtualitás körében, az „eszmetörténelemben" és a természettudományosan iskolázott Ulrich esetében a gondolatkísérletben.[32] Ezáltal „ez a »Habsburg-komplexumról« szóló, irodalmi szempontból részben igen nagyértékű irodalom, amely semmiképpen sem olvasható a korszak dokumentációjaként, hanem emlékezést alkotó szövegként, olyan szövegként, amelynek az esztétikai minősége az emlékezés mnemotechnikáihoz kapcsolódik, amelyek a szabadon lebegő történelmi képzelőerő kiindulópontját képezik: a közelmúltat egészen szubjektív módon a tegnap világaként próbálják újraírni, amelyből szerzőik kiűzettek."[33] Rothtal ellentétben, aki regényében „a császári korszak jelképes megmentését"[34] hajtja végre az egyéni és a történelmi összekapcsolásával, Musil ellenáll a nosztalgiának: „Őszintén szólva műve nem az elveszett idő értelemtulajdonító irodalmi mentőakciójaként született meg, hanem a modernség korabeli diagnózisaként,

32 A lehetőségekkel való kísérletezés Musilnál a saját tapasztalatain alapul, amelyeket átvisz a fiktív alakra, vö. ehhez Andrea Pelmter: *„Experimentierfeld des Seinkönnens" – Dichtung als „Versuchsstätte". Zur Rolle des Experiments im Werk Robert Musils*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2008, 143. o. skk.

33 Müller-Funk 2005, 306. o.

34 Uo., 311. o.